

BENARES SANSKRIT SERIES;
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS

EDITED BY THE
 PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE

UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

G. THIBAUT, PH. D., C. I. E. &

No 152

ज्यौतिषसिद्धान्तसंग्रहः ।

सत्र

सोमसिद्धान्तः, ब्रह्मसिद्धान्तश्च ।

वाराणसीक्षराजकीयसंस्कृतपाठशालीयपुस्तकालयाध्यक्षेण
 पण्डितविन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदिना संस्कृतः ।

JYAUTISHA SIDDHĀNTA SANGRAHA;

A COLLECTION OF

ANCIENT HINDU ASTRONOMICAL WORKS.

SOMASIDDHĀNTA & BRAHMASIDDHĀNTA

EDITED BY

PANDIT VINDHYEŚVARĪ PRASĀD DVIVEDI,

LIBRARIAN, GOVT SANSKRIT COLLEGE BENARES

Fasciculus F

BENARES

PUBLISHED BY BRAJ BHUSHAN* DAS & Co.,

C. K. 10 Thakur Bazar, Near the Chawk

Subject matter printed by KRISHNA DAS GUPTA at the Benares Printing Press
 AND COVER

Printed by GAURI SHANKER LAL, at Chandraprabha Press, Benares

1912

*formerly the publisher's name was put down in the abstract form BRAJ
 Co., but now the full name is given as BRAJ BHUSHAN DAS & Co.
 purchasers are requested not to take it as another firm altogether

ॐ नम परमात्मने ।

ज्योतिषसिद्धान्तसंग्रहस्य

भूमिका ।

प्राणिनीयशिक्षायाम् ।

“छन्द पादौ तु वेदस्य हस्तौ कस्योऽथ पद्यते ।
शिक्षा त्राण तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् ॥
ज्योतिषामयन चक्षुर्निरुक्त श्रोत्रमुच्यते ।
तस्मात् साङ्गमधोत्थैव ब्रह्मलोके महीयते ॥”

वेदाङ्गज्योतिषे च ।

“वेदा हि यद्गार्धमभिप्रवृत्ता कालानुपूर्वा विहिताश्च यज्ञाः ।
तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं यो ज्योतिष वेद स वेद यज्ञान् ॥

यथा शिक्षा मयूराणां नागानां मन्थयो यथा ।
तद्वद् वेदाङ्गशास्त्राणां ज्योतिषं मूर्धनि स्थितम् ॥”

षट्श्रविदीयचरणव्यूहपरिशिष्टे श्रीनकेनोक्तम् ।

“लक्ष तु चतुरो वेदा लक्षमेकं तु भारतम् ।
लक्ष व्याकरणं प्रोक्तं चतुर्लक्षं तु ज्योतिषम् ॥”

इत्यनेन वेदाङ्गेषु चतुर्लक्षश्लोकात्मकज्योतिषशास्त्रस्य प्राधान्यात् तद्वन्वेषेण प्रवृत्तेन मया नारदसंहितारम्भो दृष्टम् ।

“ब्रह्माऽऽचार्यो वसिष्ठोऽधिर्मनु पौलस्त्यलोमशौ ।
 मरीचिरङ्गिरा व्यासो नारद शौनको भृगु ॥
 श्वनो यवनो गर्ग कश्यपोऽथ पराशर ।
 अष्टादशैते गभीरा ज्योति शास्त्रप्रवर्तका ॥
 सिद्धान्तसहिता होरारूपस्तन्त्रध्यात्मकम् ।
 वेदस्य निर्मल चक्षुर्ज्योति शास्त्रमिहोच्यते ॥
 अस्य शास्त्रस्य सम्बन्धो वेदाङ्ग इति धाटत ।
 अभिधेय च जगत शुभाशुभनिरूपणम् ॥” इति ।

तथा कश्यपेनोक्तम् ।

“सूर्यं पितामहो व्यासो वसिष्ठोऽत्रि पराशर ।
 कश्यपो नारदो गर्गो मरीचिर्मनुरङ्गिरा ॥
 लोमश पौलिगश्चैव श्वनो यवनो भृगु ।
 शौनकोऽष्टादशैते ज्योति शास्त्रप्रवर्तका ॥” इति ॥

एव पराशरेणाप्युक्तम् ।

“त्रिंशत्सहस्रानारदो व्यासो वसिष्ठोऽत्रि पराशर ।
 लोमशो यवन सूर्यश्च यवन कश्यपो भृगु ॥
 पुलस्त्यो मनुराचार्य पौलिग शौनकोऽङ्गिरा ।
 गर्गो मरीचिरित्येते त्रिया ज्योति प्रवर्तका ॥” इति ॥

‘अत्र नारदवचनेषु “ब्रह्माऽऽचार्य” इत्यनेन ब्रह्मा पितामहो
 याद्य “ब्रह्मात्मभू सुरज्येष्ठ परमेष्ठो पितामह” इत्यमरकोशात् ।
 आचार्यपदेन च हृहस्यति ।

“देवाचार्यं सुराचार्यो नीतिज्ञो नीतिपारक ।
 गुरुर्जीवोऽथ वागीशो वेदवेदाङ्गपारग ॥
 सौम्यमूर्तिः सुधादृष्टिः पीतवासा हृहस्यति ॥”

इति पुराणाद् बृहस्पतिसंहितोपलम्भाच्च । तस्माद्दशादशा एव
ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति सिद्धम् ॥

कश्यपवचनेषु पौलिशशब्देन नारदीक्षुपुलस्त्यस्य ग्रहणात्राष्टा-
दशत्वव्याघातः किन्तु निर्दिष्टनारदवचनेषु सूर्यस्यानुक्तत्वाद् ब्रह्मा
सूर्यो वसिष्ठोऽत्रिरिति पाठान्तरं घटन्ति केचित् तच्चिन्त्यम् ॥

पराशरवचनेष्वपि आचार्यपदोपादानात् पूर्वोक्तरीत्या बृहस्प-
तिरेव एवं विश्वस्यग् ब्रह्मैव “ ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पिताम-
हः ।—विधाता विश्वसृष्ट् विधिः ” इत्यमरकोशाद् अत्र सूर्यस्योपा-
दानात् पुलस्त्यपौलिशयोः पार्थक्येनोपादानाच्च विंशतिराचार्या
ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति निष्पन्नं भवति इदं च मतान्तरमिति
सर्वं समञ्जसम् ॥

ततश्च सिद्धान्त—संहिता—होरा—रूपस्तम्भत्रयात्मके(१) ज्यो-
तिःशास्त्रे सूर्यसिद्धान्त—सोमसिद्धान्त—ब्रह्मसिद्धान्त(२)—वसि-
ष्ठसिद्धान्त(३)—लोमशसिद्धान्त(४)—व्याससिद्धान्त—भृगुसिद्धा-
न्त—पराशरसिद्धान्त—पुस्तकानि प्राप्तानि । अपि च ब्रह्मसं-

(१) सिद्धान्तलक्षण संहितालक्षण होरालक्षण च आर्यभटीयज्योतिषसिद्धान्ते
प्रतिपादितम् ।

(२) ब्रह्मसिद्धान्तत्रिविधः प्रथमस्त्वयमेव मुद्रितः । द्वितीयस्तु पितामहसिद्धान्त-
नाम्ना विष्णुधर्मोत्तरपुराणे प्रतिपादितं स चानुपदमेव प्रकाशितो भविष्यति यश्च सिद्धान्त-
तत्त्वविवेके कमलाकरभट्टेन भृशमुपपादितः । तृतीयस्तु ब्रह्मगुप्तकृतः । अयमपि द्विविधः ।
प्रथमो ब्रह्मरुद्रासिद्धान्तश्चतुर्वेदाचार्यपृथुदकस्यामिकृतटीकासहितो द्वितीयः स्वर्ण-
स्वर्णदत्तायनाम्ना प्रसिद्धो भट्टेश्वरकृतटीकासहितः । उभयमपि यथावकाशं प्रका-
शितं भविष्यति ।

(३) वसिष्ठसिद्धान्तोऽपि लघुवृद्धभेदेन द्विविधः ।

(४) लोमशसिद्धान्तो रोमकांसिद्धान्तश्चैक एवेति वृद्धाः । गणकतराङ्गणामात्रे
२ पृष्ठेऽवलोकनीयम् ॥

हिता—बृहस्पतिसंहिता—वसिष्ठसंहिता—लोमयसंहिता—नारदसंहिता—भृगुसंहिता(१)—गर्गसंहिता(२)—पुस्तकान्यपि लब्धानीत्येतेषां पुस्तकानां मुद्रणद्वारा प्रकाशनाय ज्योतिषसिद्धान्तसंग्रहनाम्ना तानि सकलव्याघ्राहं तेषां प्रकाशने प्रवृत्त ॥

तत्रेदानीं पठनपाठनादिषु प्रचलितोऽनेकविधभाष्यटीकासहितसूर्यसिद्धान्तो नारदपुराणान्तर्गत (३) यानि च वचनानि सूर्यसिद्धान्तनाम्ना भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तान्यस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते नोपलभ्यन्ते । उपलभ्यन्ते चापरस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते स चायोध्याधिपतिश्रीमानसिंहमहाराजानां पुस्तकालये विद्यमानो दृष्टो महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदिभिरिति स एषोपात्तविशतिसिद्धान्तान्तर्गत इति । किन्त्विदानीं तस्य दुर्लभत्वात् तन्मुद्रणमुपेक्षितम् ॥

ततश्च सोमसिद्धान्तस्य मुद्रणाय वाराणसीस्थसुप्रसिद्धज्योतिर्विद्वा श्रीमयूरभट्टानां पुस्तकप्रथमादर्शत्वेन कल्पितम् । द्वितीयत्वेन च वाराणसीस्वराजकीयसंस्कृतपाठशास्त्रीयं यस्यान्ते लिपिकाल एव लिखितम् ॥

(१) उपलभ्यमाना जगत्प्रसिद्धा भृगुसंहिता तु हेमराजलक्षणाकाशतटवालसंहितापदशाब्द्यां अरुणाय पादोक्तकोटश्लोकानामकरवाजचतुर्लक्षज्योतिषान्तर्गतत्वम् । वास्तवीया भृगुसंहिता तु श्रीकान्तभट्टसाहस्रीवसिष्ठसिद्धान्तसमाप्ता वर्तते ।

(२) गर्गसाहता रिययमतोच प्रामाणिकी भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तद्वचनानि अत्र सर्वाण्युपलभ्यन्ते ।

(३) नारदपुराणचतुर्विधम् । एक १८ महापुराणान्तर्गतम् । द्वितीयमाधुनेकरूपोदेनमपि १८ पुराणान्तर्गतं मन्यन्ते वैष्णवाः । तृतीयमुपपुराणान्तर्गतम् । चतुर्थं बृहन्नारदीयपुराणम् ।

“सप्ताश्रितियुग्मितशाकवानि १५२७
भवानये(१) कृष्ण इदं लिखेत् ।
अष्टोक्तगाश्च गणितामिधं तु
यत्नेन धार्यं गणकैर्विचार्यम् ॥”

“पुस्तकमिदं नृसिंहदेवस्य ” ।

सूर्यसिद्धान्तभाष्यस्य सिद्धान्तशिरोमणिसनावास्तिकस्य च कर्तुर्नृसिंहदेवस्य(२) पुस्तकं तत्पित्रा भास्करोयबीजगणितटीकानवापुरादिकर्त्ता कृष्णदेवज्ञेन(३) लिखितं किन्तु अत्रत्याध्यायः यस्य पृष्ठं वा दूरे गतमेका पङ्क्तिरपि परिष्कृता नोपलभ्यते परमाद्-यं दोषादनेकेषु स्थानेषु विलुताक्षरसूचकानि चिह्नान्येष वर्तन्त इत्या-थयजनकम् । किन्तु पूर्वाक्तपुस्तकद्वयसंयोगेन याथातथ्येन सशोध-पाठान्तराणि चाधोभागे सन्निवेश्य मुद्रितमिदं पुस्तकम् । अस्य संशो-धने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालायाः प्रधानजीतिपाध्याप-कैरिदानीं परलोकवासिभिर्महामहोपाध्यायैः श्रीसुधाकरद्विवेदि-भिर्महत् साहाय्यं कृतम् ॥

अमुमेव सोमसिद्धान्तं सोम. शौनकाय दत्तवान् शौनकः स्वशि-ष्यायेति शौनकसिद्धान्तनाम्ना व्यवहरन्ति केचित् ॥

ततश्चास्य ब्रह्मसिद्धान्तस्य मुद्रणे समुपक्रान्ते एकं पुरातनमघा-तपुस्तकालये वर्तमानं पुस्तकं प्रथमत्वेन कल्पितम् द्वितीयत्वेन च वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयमशुद्धिवद्गुलम् किन्तु सो

(१) भवानये काश्याम् । एतद्वशीया अनेक विद्वांसः कश्यामव विद्वान्ता इति तत्रदम्-थेषु प्रतिपादितम् ॥

(२) महामहोपाध्यायश्रीगुणाकरद्विवेदिसङ्गृहितायां गणकतराद्विण्यां ८२ पृष्ठे-ऽवलोकनीयम् ॥

(३) गणकतराद्विण्यां ६० पृष्ठे ऽवलोकनीयम् ॥

मसिद्धान्तदशापत्रमिति पूर्वरीत्येव मुद्रितमिदं पुस्तकम् । अस्य
संगोधने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयप्रधानज्योतिषा-
ध्यापकैर्ज्योतिषाचार्यश्रीमुरलीधरगर्भभिर्महानायासः । एतस्तेन
विनास्य मुद्रणं कथमपि मम साध्यं न भवेदिति ॥

एव तेषुतेषु त्रिस्तम्भात्मकज्योतिषग्रन्थेषु मुद्रितेषु तत्तद्विशेषव-
र्णनं तत्रतत्र करिष्यामीति विज्ञापयामि । तदिदानीं मुद्रितग्रन्थान्
दृष्टिपूर्तान् कृत्वा विहासो मामकीनं परिश्रमं सफलयन्तु प्रसीद-
त्वनेन व्यापारेण परमात्मा त्र्योविश्वेश्वर इति ॥

वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीय-
पुस्तकालये
३० मई १८१२

} विन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदी

सोमसिद्धान्तः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

बृहस्पतिसुतं शान्तं सुखासीनं प्रियेक्षणम् ।
अभिवन्द्यं मुनिर्धीमान् शौनकः परिष्टच्छति ॥ १ ॥
भगवन् सर्वशास्त्रज्ञ सर्वभूतहिते रत ।
कथं ग्रहस्थितिर्यावल्लग्नकालविधाः क्रमात् ॥ २ ॥
उपरागश्च खेटाना योगश्चारग्रहाः क्रमात् ।
ग्रहर्क्षस्त्रोदयः पातस्तत्रापि ग्रहरूपिणः ॥ ३ ॥
शुद्धोन्नतिर्जगत्सृष्टिस्थितिसंहृतयोऽपि च ।
एतन्मे संशयं छिन्धि भगवन्तौपधीपते ॥ ४ ॥
श्रुत्वा चैतत् त्रिलोकेशश्चन्द्रमाः शौनकोदितम् ।
प्रत्युवाच महाभाग दूदं वचनमादरात् ॥ ५ ॥
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेतदशेषतः ।
शृणु शौनक वक्ष्यामि शास्त्रं परमदुर्लभम् ॥ ६ ॥
वेदाङ्गमखिलं श्रेष्ठं यत्पृष्टोऽहं त्वया मुने ।
दशगुर्वर्चरः प्राणः पङ्क्तिः प्राणैर्विनाडिका ॥ ७ ॥
तत्पञ्चाङ्गं नाडिका प्रोक्ता नाडीपञ्चा दिवानिशम् ।
तत्त्रिंशतार्चमासः स्यात् सावनोऽर्कोदयैस्तथा ॥ ८ ॥
तथैन्दवस्तत्तिथिभिः सङ्क्रान्त्या सौर उच्यते ।

तथा द्वादशभिर्मासैर्दिननाडो विनाडिकाः ॥ ९ ॥
 षष्टिर्मधुवसन्ताद्यैर्बत्सरास्तु षट्ठुर्भवेत् (१) ।
 सुरासुराणां तद्दिश्यमहोरात्रं विपर्ययात् ॥ १० ॥
 तत्पट्टिः पद्भुणा दिव्यं वर्षमासुरमेव च ।
 चतुस्त्रिंशद्वेकगुणितं पूर्वोक्तं दिव्यसंख्यया ॥ ११ ॥
 द्वादशाब्दसहस्रं तु युगवर्षमितिः क्रमात् ।
 शतं तादृक्समं तेषामादौ सन्ध्याभिधीयते ॥ १२ ॥
 सन्ध्यांशास्ते च तत्पूर्वापरधर्मे प्रवृत्तयः ।
 सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ १३ ॥
 कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।
 चतुर्युगानां सैका स्यात् सप्ततिः ७१र्भनुसम्भवः ॥ १४ ॥
 सन्धीकृतमितस्यान्ते धात्रीपिण्डजलक्षवः ।
 ससन्धयस्ते मनवः कल्पे ज्ञेयाश्चतुर्दश ॥ १५ ॥
 कृतप्रमाणः कल्पादौ सन्धिः पञ्चदश स्मृतः ।
 इत्थं युगसहस्रेण भूतसंहारकारकः ॥ १६ ॥
 कल्पो ब्राह्ममहः प्रोक्तं शर्वरी तस्य तावती ।
 परमायुः शतं तस्य तयाहोरात्रसंख्यया ॥ १७ ॥
 सर्वेषामेव जीवानां शतमेवायुरुच्यते ।
 तत्तच्छासप्राणकालस्तमशेषविनिर्णयः ॥ १८ ॥
 विकलानां कला पथ्या तत्पथ्या भाग उच्यते ।

(१) षष्टिर्मधुवसन्ताद्यैर्बत्सरास्तु षट्ठुर्भवेत् ॥

एतादृश पाठ तावु ।

तत्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ॥ १९ ॥

प्राक्चरास्ते ग्रहास्तुङ्गाः पाताः प्रत्यक्चराः स्मृताः ।

प्रत्यक्षभगणस्तेषां पौष्णान्ते भगणस्तथा ॥ २० ॥

कुजाकिंशुकशीघ्राणां सूर्यज्जोशनसां युगे ।

पूर्वाम्बरनभोव्योसरदवेदा ४३२०००० भसञ्च-
याः ॥ २१ ॥

रसाद्रिसुरवाणाद्रिशैलार्थाः ५७७५३३७६

शीतगोस्तथा ।

दन्ताष्टरसनन्दाक्षिनयनानि

२२९६८३२ कुजस्य च ॥ २२ ॥

ज्जशीघस्य नभस्तर्कवागच्यङ्कनगेन्दवः

१७९३७०६० ।

बृहस्पतेः खदस्ताञ्चिवेदपङ्क्त्वहयस्तथा

३६४२२० ॥ २३ ॥

शुक्रशीघस्य तर्काद्रिवह्निगालतिनभोऽद्रयः ७०२२३७६ ।

शनेर्भुजङ्गपट्पञ्चतर्काधिसितरश्मयः १४६५६८ ॥ २४ ॥

इन्द्रश्चस्य त्रिष्टत्यष्टभुजङ्गमपयोधयः ४८८२०३ ।

नागाग्नियमदृग्वह्निहस्ताः २३२२३८ पातस्य शीत-

गोः ॥ २५ ॥

भूसावनदिनार्कस्य उदयादुदयास्तथा ।

अष्टनेवाष्टशैलेन्दुगोशैलाद्रिशरेन्दवः

१५७७९१७८२८ ॥ २६ ॥

भानामष्टाक्षिसर्पाद्रिविद्विद्यष्टशरेन्दुवः

१५८२२३७८२८ ॥

प्राग्याधिभगणोनास्ते युगे तस्योदयः स्मृतः ॥ २७ ॥

शशिमासा भवन्त्येव सूर्येन्दुभगणान्तरम् ।

चान्द्राः खाष्टखखत्र्योमखखाग्निव्योमपट्धराः

१६०३०००००८० ॥ २८ ॥

पड्वह्विविज्जताशाङ्कतिथयश्चा१५६३३३ इधिमासकाः ।

तिथिचय्या यमार्थाक्षिद्यष्टयोमशराश्विनः

२५०८२२५२ ॥ २९ ॥

सहस्रगुणितं कल्पे तद्भगो(१) यत्रकीर्तितम् ।

सूर्यमन्दस्य भगणाः कल्पे सप्ताष्टवह्वयः ३८७ ॥ ३० ॥

कौजस्याश्विनभोनेत्रा २०४ बौधास्याष्टर्तुवह्वयः ३६८ ।

जीवस्य खखरन्धाणि ६०० शौक्रस्यार्धगुणेपवः

५३५ ॥ ३१ ॥

गोमयः ३६ शनिमन्दस्य पातानामथ कीर्त्यते ।

कौजस्य मनुनेत्राणि २१४ बौधस्याष्टाष्टसागराः

४८८ ॥ ३२ ॥

जीवस्य कृतशैलेन्दु १७४ शौक्रस्य त्रिनभोनव ६०३ ।

शनिपातस्य भगणाः कल्पे यमरसर्तवः ६६२ ॥ ३३ ॥

कल्पादौ खखवेदाद्रिकृतै ४७४०० र्यद्विष्यहायनैः ।

सृज्यते विधिना विश्वं तद्देयादब्दसञ्चयात् ॥ ३४ ॥

गार्ग्यश्लोकः ।

अथ माहेश्वरासुख्यो*** ब्रह्मणोऽधुना (१) ।
 सप्तमस्य मनोर्याता द्वापरान्ते गजाश्विनः २८ ॥ ३५ ॥
 खचतुष्कभुजङ्गाष्टशररन्धनिशाकराः १६५८८०००० ।
 सृष्टेरतीताः सूर्याब्दा वर्तमानात् कलेरथ ॥ ३६ ॥
 मासीकताब्दाश्चैवाद्यैर्गतमासैर्युताः पृथक् ।
 अधिमासहताः सूर्यमासैर्लब्धाधिमासकैः ॥ ३७ ॥
 युक्ता दिनीकता युक्तास्तिथिभिर्निहताः पृथक् ।
 क्षयाहैश्चन्द्रमासाप्ता विशोद्ध्यावमवासराः ॥ ३८ ॥
 सावनो द्युगणः सूर्यादित्यं योऽसौ नगैर्हृतः ।
 सूर्याद्यो वासराधीशो लङ्गयामर्हारात्रिकः ॥ ३९ ॥
 सिद्धपुर्यां तु मध्याह्ने यमकोऽध्यामिनोदये ।
 वारप्रवृत्तिः सन्ध्यायां रोमकायामिति स्थितिः ॥ ४० ॥
 रात्र्यर्हपरतो वाच्या प्रवृत्तिः पूर्वदेशजा ।
 लङ्गयामन्यथा पञ्चात्तद्देशान्तरकालतः ॥ ४१ ॥
 वारप्रवृत्तेर्षटिका द्विघ्न्यो २ वाण ५ हृताः क्रमात् ।
 पञ्चभिः स्वस्वदिनपात् क्षेपा वारादिभिः स्मृताः ॥ ४२ ॥
 प्राक्पञ्चोद्भूतशेषार्हं कालहोरेति नाडिकाः ।
 द्युगणस्त्रिंशता षड्मपध्या द्विविहते फले ॥ ४३ ॥
 सैके सप्ताविशेषे ते मासवर्षपती क्रमात् ।

(१) अथ माहेश्वरासुख्ये दिवसे ब्रह्मणोऽधुना ।

इति पाठः साधुः ।

यथा स्वभगणघ्नाहा भगणादिग्रहाः कृष्टैः ॥ ४४ ॥
 द्युगणो भगणाम्यस्तो भगणादि कुवासरैः ।
 भगणेष्वस्तथा भुक्तिः पातञ्चक्राद्विशोधिताः ॥ ४५ ॥
 गुरोरतीतभगणा द्वादशमा गृहैर्युताः ।
 वर्तमानैर्गतेभ्योब्दा विजयाद्याः खपट् ६० हृताः ॥ ४६ ॥
 लङ्गामेर्वन्तराभ्यस्ताः काञ्ची लोहितकं सरः ।
 श्रवन्तीवत्सगुल्मौ च तत्परीतेन्दुतेग्रहाः ॥ ४७ ॥
 उम्मीलनादतीताद्वा दृक्सिद्धं गणितगतत्वात् ।
 यदा तदा मध्यगस्य स्वस्थानं प्रत्यगन्यथा ॥ ४८ ॥
 देशान्तरमाः पट्टिमाः स्वभूपरिधिना हृताः ।
 तन्नाडिका स्यात्तद्दद्यात्ताभ्य एव तदन्यथा ॥ ४९ ॥
 तालवर्गे ४० महीकर्ण १६०० स्तद्वर्गाद्दशताडितात् ।
 मूलं भूपरिधिस्थोऽयं लम्बज्यामस्त्रिभज्यया ॥ ५० ॥
 भक्तः स्वकस्तेन भुक्तिर्देशान्तरहता हृता ।
 लिप्तादि प्रागृणं पश्चात् स्वङ्गहे स स्वकः स्मृतः ॥ ५१ ॥
 स्वदेशजा ग्रहास्तेपि मध्यरात्रिभवाः स्वके ।
 इष्टनाडोहता भुक्तिः पश्चात् स्वर्णं गतैष्ययोः ॥ ५२ ॥
 वक्रिणः फणिपाः पञ्चात्प्राग्यायी व्योमगः स्वकः ॥ ५३ ॥
 इति थोसोमसिद्धान्ते चतुर्थे शौनकाग्रन्ते मध्यमा-
 धिकारः प्रथमः ॥
 भचक्रात् पखवत्यंशाः ६६ समभूया च सैव हि ।
 आद्याग्रखण्डद्वीपार्हे पिण्डज्या तद्दलाभिधा ॥ १ ॥

प्रथमज्याप्तखण्डोनः खण्डः खण्डः परस्य च ।
 अन्यापरज्योत्खण्डा ज्याश्चतुर्विंशतिश्च हि ॥ २ ॥
 उत्क्रमात् पिण्डकाः खण्डा उत्क्रमज्याप्तपिण्डकाः ।
 यदोत्क्रमेण ज्योनान्त्या ज्यार्द्धपिण्डाः क्रमादमी ॥ ३ ॥
 तत्त्वनेत्राणि गोन्ध्यधिस्तघारूपनगर्तवः ।
 खाङ्गाष्टौ बाणभून्येशाः शरचन्द्रगुणेन्दवः ॥ ४ ॥
 कृतिबाणेन्दवो गोभूमहीधरहिमांशवः ।
 दिग्ङ्कचन्द्रास्त्रिनवनखाः सप्तर्तुद्वक्रराः ॥ ५ ॥
 चन्द्रानलाधियमला बाणनागशराश्विनः ।
 अष्टाश्विनगनेत्राणि नन्दपञ्चभगाश्विनः ॥ ६ ॥
 नागाद्रिनवनेत्राणि कृताष्टगगनानलाः ।
 सप्तात्यष्टिगुणास्तर्कपञ्चनेत्रज्जताशनाः ॥ ७ ॥
 प्रकृतिविदशा नेत्रमुनिदेवा यथाक्रमाः ।
 नवास्वराधिवज्जला रूपाग्निकृतपावकाः ॥ ८ ॥
 इभद्विगत्यवस्थाश्चोत्क्रमज्यां प्रब्रवीम्यथ ।
 शैला नवाश्विनस्तर्करसा मुनिपिनाकिनः ॥ ९ ॥
 द्विष्टतिः क्ष्मोत्कृतिर्वेदार्थत्रि पूर्णरसाब्धयः ।
 गोद्यूथा दिक्नगारव्यर्थद्वीपाः शैलविद्यहिशः ॥ १० ॥
 क्ष्मात्यष्टिचन्द्रा बाणाधिविश्वेऽष्टाश्विशरेन्दवः ।
 अतिधृत्यद्रिशशिनो धृतिनन्दनिशाकराः ॥ ११ ॥
 विहस्तशशिनेत्राणि देवपायकवाहवः ।
 अष्टाधितत्त्वं शैलर्तुभान्यङ्गाष्टनवाश्विनः ॥ १२ ॥

गुणचन्द्रविदहना वसुत्रिकृतवह्नयः ।

ग्रहं खतुङ्गात् संशोध्योच्छिष्टं केन्द्रं पदे समे ॥ १३ ॥

गम्या दोर्ज्या गतात्कोटिरोजे पादे ऽन्यथा भवेत् ।

लिप्ता हृता तच्चयमैः शिष्टजान्तरयोर्विधात् ॥ १४ ॥

तत्त्वान्निभिः फलं योज्यं गतज्यायां कलादिकम् ।

सख्या	त्रिवा	ज्याखण्डा.	सख्या	उत्क्रमज्या	खण्डानि
१	२२५	२२४	१	७	२२
२	४४२	२२२	२	२८	३७
३	६०१	२१८	३	६६	५१
४	८८०	२१५	४	११७	६५
५	११०५	२१०	५	१८२	७८
६	१३१५	२०५	६	२६१	९३
७	१५२०	१९८	७	३५४	१०६
८	१७१८	१९१	८	४६०	११८
९	१८१०	१८३	९	५७८	१३१
१०	२०८३	१७४	१०	७१०	१४३
११	२२६७	१६४	११	८५९	१५४
१२	२४३१	१५४	१२	१००७	१६४
१३	२५८५	१४३	१३	११७१	१७४
१४	२७२८	१३१	१४	१३४५	१८३
१५	२८५८	११८	१५	१५२८	१९१
१६	२९७८	१०६	१६	१७१८	१९८
१७	३०८४	९३	१७	१९१८	२०५
१८	३१७७	७८	१८	२१२३	२१०
१९	३२५६	६५	१९	२३३३	२१५
२०	३३२१	५१	२०	२५४८	२१८
२१	३३७२	३७	२१	२७६७	२२२
२२	३४०८	२२	२२	२९८८	२२४
२३	३४३१	७	२३	३२१३	२२५
२४	३४३८	०	२४	३४३८	०

रवेर्मन्दपरिध्यंशा मनवो यमलाग्नयः ॥ १५ ॥

अर्थाद्रयो वेदगुणाः सुराः सूर्या नवार्णवाः ।

कुजादीनामथो शैथ्या विषयानलदस्त्रकाः ॥ १६ ॥

मन्दपरिध्यः ।							शीघ्रपरिध्यः ।						
र	च	भो	बु	बृ	शु	श	र	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
१४	३२	०५	३४	३३	१२	४६	०	०	२३५	१३३	००	२६२	३६

गुणविश्वे खगैलाश्च द्युत्कृतिर्नवपावकाः ।

परमन्विन्दुहृता दोर्ज्या ज्ञेया वृत्ता कुजस्य तु ॥ १७ ॥

अर्केन्दोर्मनुवह्नामशशाङ्कैश्च विभज्यया ।

अन्येषां ज्ञोच्चमान्देश्च शैथ्ये शुके ज्ञभूभुवाम् ॥ १८ ॥

एकज्यया ऋणं शैथ्ये जीवाकर्षास्तद्धनं भवेत् ।

स्फुटवृत्तहते वाङ्मकोटिज्ये भगणांशकैः ॥ १९ ॥

फलज्यो मन्दजो(१) चापं भुजात् फलकलाः स्मृताः ।

ऋगकर्षादिजस्वर्णव्यासार्धे शीघ्रकोटितः ॥ २० ॥

फलज्यातो दोःफलज्या वर्गैक्याद्यत् पदं श्रुतिः ।

दोःफलज्या त्रिजीवामो श्रुत्याप्तं स्यात्तु तदनुः ॥ २१ ॥

शैथ्यं तद्दोःफलं प्रोक्तं चापागयनमुच्यते ।

आसन्नज्याथवा शिष्टं शिष्टं तत्त्वाश्विभिर्हतम् ॥ २२ ॥

शुद्धाशुद्धज्यान्तराप्तं शुद्धज्यासंख्यया हतैः ।

तत्त्वाश्विभिः समायेज्यं धनुर्लिप्ताः प्रकीर्त्तिताः ॥ २३ ॥

स्वर्णं बाहुफलं केन्द्रे मेपजूकादिके ग्रहे ।
 शीघार्द्धमन्दार्द्धखगे फलार्द्धं कृतसञ्ज्ञकः ॥ २४ ॥
 मध्ये शैघ्रफलस्यार्द्धं मान्दमर्द्धफलं तथा ।
 शैघ्रार्द्धं मध्यगे मन्दे मान्दं शीघ्रफलैः क्रमात् ॥ २५ ॥
 भौमादीनामयं मार्गो मन्दकर्मैकमन्ययोः ।
 भानुबाहुफलाभ्यस्ता ग्रहभुक्तिः समुहृता ॥ २६ ॥
 लिप्ताभचक्रलिप्ताभिरर्कवत् खचरेऽपि तत् ।
 नात्यन्तराहग्रहयोः पष्टिभ्रं शेषलिप्तिकाः (१) ॥ २७ ॥
 तद्युतं केन्द्रमुक्तेर्वा (२) ग्रहवन्मन्दकर्मणि ।
 यत् फलं कर्किनक्रादौ स्वर्णं तज्ज्योतिषां गतौ ॥ २८ ॥
 शीघ्रकेन्द्रगतिस्त्रिज्याक्षुणा कर्णोद्धता ऋणम् ।
 शीघ्रोच्चभुक्तेः स्याद्भुक्तिर्वक्रभुक्तिर्विपर्यये ॥ २९ ॥
 तद्वर्णं मध्यभुक्तिश्च हित्वा शीघ्रोच्चभुक्तिः ।
 शेषार्द्धमध्यभुक्त्यैक्यं शीघार्द्धगतिरुच्यते ॥ ३० ॥
 युगे च षट्शतैकत्वे भचक्रं प्राक् च लम्बते ।
 तद्गुणो भूदिनैर्भक्तो द्युगणोऽयनखेचरः ॥ ३१ ॥
 तच्छुद्धचक्रदोर्लिप्ता द्विशत्याप्रायनांशकाः ।
 संस्कार्या जूकमेपादौ केन्द्रे स्वर्णं ग्रहे किल ॥ ३२ ॥
 तत्संस्कृतग्रहात् क्रान्तिलग्नमप्युन्नतिः स्फुटा ।

(१) नाशन्तर दृग्महयो पष्टिभ्र शेषलिप्तिका ॥ २७ ॥

(२) तद्वात. केन्द्रमुक्तेर्वा इति पाठः साधु ॥

हरिजकालभागाश्च लग्नं यस्तं तु साधयेत् (१) ॥ ३३ ॥
 ग्रहदोज्याद्रिगोविश्वैर्हता विज्योद्भृता धनुः ।
 तस्याः क्रान्तिरुदग्धाम्या तत्पूर्वापरभागजा ॥ ३४ ॥
 क्रान्त्यन्तक्षेपमानेन ग्रहाणां सञ्चरं कियत् ।
 तुलाभिन्नककुप्क्रान्तिक्षेपयोगान्तरं क्रमात् ॥ ३५ ॥
 शुक्रज्ञपातयोर्मान्दं फलं मान्दं तृतीयकम् ।
 चतुर्थं ग्रहवच्छैथ्यं पातेश्वर्काङ्गिरोसृजाम् ॥ ३६ ॥
 पातान् ग्रहेभ्यः शीघ्रोच्चात् प्रोक्ष्य दोज्यां ज्ञशीतयोः ।
 चन्द्रात् खतारकैः खाङ्गैः खार्कैः पथ्या खभास्करैः ॥ ३७ ॥
 नभोर्कैस्ताडयेदन्यचलकरणैः स्वकैर्भजेत् ।
 विज्ययेन्दोः फलधनुर्विक्षेपः क्रान्तिवत्ककुप् ॥
 चं २७० भौ ६० बु. १२० वृ ६० शु १२० श. १२० ॥ ३८ ॥
 क्रान्तिज्या विपुवङ्गाप्रो निसप्तशरसंगुणा ।
 क्रान्तेः कोटिज्यया भक्ता द्विभं यातरहासवः (२) ॥ ३९ ॥
 तच्चापं स्रदिनाब्ध्यांशे स्वर्णं याम्येऽन्यथोत्तरे ।
 क्षेपा दिनार्द्धे क्रमशो भानामपि विजिस्त्वयम् (३) ॥ ४० ॥
 ग्रहोदयप्राणहता राशिलिप्ताहृता गतिः ।
 स्वाहोरात्रासुभिः स्वर्णं चक्रासुर्जुवक्रितः ॥ ४१ ॥
 अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिययो नखपर्वतैः ।

(१) हरिजान् कालभागाश्च लग्नं यत्तत्प्रसाधयेत् इति पाठ साधु ॥

(२) द्विभया चरजासव इति पाठ साधु ॥

(३) क्षादिनार्द्धे क्रमशो भानामपि विजिस्त्वयम् ॥

गतगम्या च षष्टिमा नाड्यो गत्यन्तरोद्धृताः ॥ ४२ ॥

ध्रुवाणि शकुनं चैव चतुष्पान्नागमर्हतः ।

किंस्तुभं कृष्णभूतायाश्चत्वारि करणानि च ॥ ४३ ॥

बवादीनां ततः सप्त चराख्यकरणानि तु ।

मासेऽष्टकृत्त्व एकैकं करणानां प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥

तिथ्यर्द्धभोगं सर्वेषां करणानां प्रकल्पयेत् ।

गतगम्यकलाराशेर्गत्या हानिस्तु संक्रमे ॥ ४५ ॥

संस्कृतायनभागाकिसंक्रमस्त्वयनं किल ।

स्नानदानादिषु श्रेष्ठं मध्यमं स्थानसंक्रमः ॥ ४६ ॥

ग्रहलिप्ताष्टशत्या भं गम्याहानिगतैष्यकम् ।

तथार्केन्दुयुतेर्योगो गत्यैकेन दिनानि तु ॥ ४७ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते स्पष्टाधिकारो द्वितीयः ॥

छाया वैषुवती या सा नाम माध्याह्निकी च सा ।

तथार्केण हिते त्रिज्ये (१) विषुवत्कर्णभाजिते ॥ १ ॥

अक्षज्यालम्बजीवे तच्चपि याम्येक्षलम्बने ।

शङ्कुच्छायाकृतियुतेर्मूलं कर्णेऽन्यथापि वा ॥ २ ॥

तुल्यभिन्नदिग्चांशक्रान्त्योर्विश्लेषणं नतम् ।

तद्दोस्त्रिज्ये हते सूर्ये कोश्याच हरभाश्रुती (२) ॥ ३ ॥

सौम्याक्षोना यदाक्रान्तिरक्षज्या द्वादशाहता ।

क्रान्तिज्याप्ता श्रुतिर्भानौ प्राचीरेखां समागते ॥ ४ ॥

(१) तथार्केण हते त्रिज्ये इति साधु ॥

(२) तदोत्तरज्याहते सूर्ये कोश्यात् हरिभाश्रुती ॥

सममण्डलकर्णाप्ता एतद्द्वादशसंगुणा (१) ।
 सममण्डलशङ्कुः स्यादक्षज्यागुणिता नरः ॥ ५ ॥
 परमापक्रमज्याप्ता भुजज्या तद्वन्नू रविः ।
 क्रान्तिज्येष्ट्युतिम्ना च लम्बाप्ताग्राङ्गुलादिका ॥ ६ ॥
 विषुवत्या तद्वन्नर्णं याम्ये स्यादुत्तरे भुजे ।
 अन्यथा वा भुजोऽनेन दिशां संसाधनं ब्रुवे ॥ ७ ॥
 क्रान्तिज्याविषुवत्कर्णवधोर्कैरग्रमौर्विका ।
 त्रिज्यावर्गाद्विषुवत्कर्णवर्गात् द्वादशाहतात् ॥ ८ ॥
 पुनर्द्वादशनिम्नाच्च लभ्यते यत्फलं बुधैः ।
 शङ्कुवर्गाद्विसंयुक्तविषुवत्कर्णभाजिता ॥ ९ ॥
 लब्धं तु करणी नाम तां पृथक् स्थापयेत्तु सः ।
 विषुवच्छायार्कवधादग्रज्यासंगुणात्तथा ॥ १० ॥
 भक्ता फलाख्यं तद्वर्गसंयुक्तकरणीपदे ।
 फलेन हीनसंयुक्तं दक्षिणोत्तरगोलयोः ॥ ११ ॥
 याम्ययोर्विदिशोः शङ्कुरेव याम्योत्तरे रवौ ।
 उदक् चरति तस्यार्के शङ्कुस्तूत्तरयोस्तु सः ॥ १२ ॥
 तत्रिज्यावर्गविश्लेषान्मूलं दृग्ज्याभिधीयते ।
 स्वशङ्कुना विभज्याप्ते दृक्त्रिज्याद्द्वादशाहते ॥ १३ ॥
 छायाकर्णौ तु कोणेषु यथा स्वं देशकालयोः ।
 कोणप्रभागकृतिदलं यं हत्वा विभज्यथा ॥ १४ ॥
 क्रान्तिज्याकोणकर्णाप्तं तच्छायामानकं भवेत् ।

दृग्ज्या स्यात्कृतितस्यक्ता विज्यावर्गात्पदं च यत् ॥१५॥
 उदक्चरज्यया युक्ता विज्यया याम्ययोनिता ।
 नतोत्क्रमज्यया हीना क्रान्तेः कोटिज्यया हता ॥ १६ ॥
 विज्याप्ता द्वादशगुणा विषुवत्कर्णभाजिता ।
 शङ्कु. पूर्ववदेवादिछायाकर्णैः स्वकाधिके ॥ १७ ॥
 अभीष्टच्छाययाम्यस्ता विज्या तत्कर्णभाजिता ।
 दृग्ज्या तत्प्रतिलोमेऽधो नतज्याद्योदयोऽनताः ॥ १८ ॥
 तदुत्क्रमधनुःपूर्वापरज्यास्युर्नतासवः ।
 मध्यच्छाया मध्यभुजा विज्याप्ता तच्छ्रवोद्धृताः ॥ १९ ॥
 नतज्या स्यान्नतवधस्तत्तथाहोप्रतिस्थिता ।
 तत्सूर्यनभलिप्ताश्च तदीयक्रान्तिलिप्तिकाः ॥ २० ॥
 दिग्दे (१) मिथिताः साम्ये विशिष्टाश्चाक्षलिप्तिकाः ।
 तज्याकोटिभुवे जीवे अक्षलम्बनमौर्विके ॥ २१ ॥
 अक्षज्यार्कहता भक्ता लम्बं या (२) विषुवत्प्रभा ।
 भिन्नतुल्यवधाद्यैक्यविश्लेषज्याक्रमाभिधा ॥ २२ ॥
 विज्याप्ता मुनिगोविश्वेधनुभाकजिभत्रयो ।
 कर्कादौ प्रोक्ष्य चक्रार्द्धात्तुलादौ भार्दसंयुते ॥ २३ ॥
 तुलादौ (३) प्रोक्ष्य भगणान्मयमेपादिनायकैः ।
 प्राक्चक्रं चलितं हीना छायाकर्णात् करणागतात् ॥ २४ ॥
 पश्चादितगवास्वर्णं चलाशास्तद्दिनान्तरा ।

(१) दिग्दे इति साधु ।

(२) भक्ता लम्बया इति साधु ।

(३) मृगादी इति साधु ।

छायाार्कगतसंशुद्धं छायाार्कोभयलिप्तिकाः ॥ २५ ॥
 देशान्तरकलाभानामनुपातात्तथोत्तरा ।
 छायादोःकृतिविज्ञेयान् मूलं शङ्कुस्तथा विधोः ॥ २६ ॥
 शङ्कुच्छाया समस्थाने कल्पमाद्वादशाङ्गुलम् ।
 तच्छायाग्रं भुजव्यस्ता दिशं शङ्कुभुजाथयोः ॥ २७ ॥
 स्थूलशङ्कुश्च प्रसार्ये मध्ये तत्तलशङ्कुना ।
 प्राचीरेखां विलिख्येदं दृत्तं तस्माच्च मध्यतः ॥ २८ ॥
 तिमिनां याम्यसौम्या च विदिग्नेखे च युक्तितः ।
 चतुरस्रं वहिः कुर्यात् सूत्रैर्मध्याद्विनिःसृतैः ॥ २९ ॥
 तथा दिशं भुजाः प्राची रेखाहैश्च सामाहताः ।
 वाङ्मद्वयान्तरे यत्स्यादयातयुतिवद्वनुः ॥ ३० ॥
 विन्दुवयस्पृक्स्त्रवेण स्फुटच्छायाम्नमं सदा ।
 खागाष्टयोऽर्थगौरीकाः शरत्यङ्गहिमांशवः ॥ ३१ ॥
 क्रमोत्क्रमादधःस्थाप्य मेपाङ्गङ्गोदयासवः ।
 स्वदेशचरखण्डोना ष्टगाद्याः कर्कटादयः ॥ ३२ ॥
 स्वदेशचरखण्डाद्याः स्वोदयादनुपाततः ।
 लग्नमेतैर्मध्यलग्नं नतैर्लङ्गोदयासवः ॥ ३३ ॥
 लग्नग्रहान्तरप्राणा विज्ञेयाः कालसाधने ।
 सूर्यादूने निशाशेषाङ्गनार्कादधिके दिवा ॥ ३४ ॥
 भचकार्हायुता भानोरधिकास्तमनात् परम् ॥ ३५ ॥
 इति श्रीसोमसिद्धान्ते त्रिप्रश्नाधिकारस्तृतीयः ॥
 योजनानां पञ्चपट्टिः शतमा भास्कारस्य तु ।

विष्कम्भो मण्डलस्येन्द्रोः साशीति(१)चतुःशती ॥ १ ॥
 मध्यगत्या हृता स्पष्टगतिम्ना व्यासकौ स्फुटौ ।
 स्फुटार्कमण्डलकला सोमस्वभगणाहता ॥ २ ॥
 स्यादाजभागणैर्भक्ता इन्द्रोः पटिस्तदाननम् ।
 भास्वद्यासकलाञ्चन्द्रकचायां तिथियोजनैः ॥ ३ ॥
 स्फुटार्कभुक्तिर्भूव्यासगुणिता मध्ययोद्धृता ।
 लब्धं सूची महीव्यासस्फुटार्कथवसान्तरम् ॥ ४ ॥
 मध्येन्दुव्यासगुणितं मध्यार्कव्यासभाजितम् ।
 विशोध्य लब्धं सूच्यास्तु तमो लिप्तास्तु पूर्ववत् ॥ ५ ॥
 भवक्रद्दो भवेद्भूता तथार्केण***वा ।
 उरगे ग्रहणं यद्वा क्रियमाद्द्विर्दिकोनके (२) ॥ ६ ॥
 छादकोऽर्कस्य शीतांशुरधःस्यो घनवद्भवेत् ।
 भूच्छायाच्छादकश्चन्द्रश्चाद्येन्यत्र परिस्थितः ॥ ७ ॥
 पर्वान्तकेन्दुविक्षेपं प्रोक्ष्य भूभाशशाङ्कयोः ।
 मानैक्याद्द्विर्ग्रहणं स्यादन्यथा मध्यकालकम् ॥ ८ ॥
 पक्षान्तं दोर्मध्यकालं यथार्कस्य तथा नहि ।
 मासान्तर*तद्विम्बं (३) मध्यस्थाकाशदर्शनात् ॥ ९ ॥
 प्राक्पश्चाल्लम्बनेनोनयुक्तं मासान्त एव तत् ।
 मध्यकालस्तु तद्वच्च स्पर्शमोक्षेति चारणात् ॥ १० ॥

(१) सहाशीत्या इति साधु ॥

(२) मध्याह्नतमोदृते तथार्केण तमेऽपि वा ।

उरगे मण्डल यद्वा क्रियमाद्द्विर्दिकालके । इति साधु ॥

(३) मामा तरे तु तद्विम्बमित्ति साधु ॥

किन्नाहरार्धं सूर्येन्दोर्दक्षिणोत्तरसंस्थयोः ।
 विष्वमध्यगतं व्योम नहि लम्बनकारणम् ॥ ११ ॥
 पूर्वापरस्थयोर्विष्वमध्ययोरन्तरापरम् ।
 कालहेतुरतो लग्नं ज्या(१)न्यापक्रमसंगुणा ॥ १२ ॥
 लम्बज्याप्तोदयज्येष्टमध्यलग्ननतज्यया ।
 हता विभज्यया भक्ता वर्गयोश्च न(२)तज्ययोः ॥ १३ ॥
 विज्ञेयान्मूलमुच्येत द्वक्क्षेप इति संस्कृतिम् ।
 प्रोक्ष्य विज्याकृतेर्मूलं दृग्गतिज्यानया हरः ॥ १४ ॥
 एकज्यामध्यतोवर्गलग्नाकर्णान्तरतोशुभः(३) ।
 छेदेन भक्तो नाड्यादि लम्बनं चन्द्रसूर्ययोः ॥ १५ ॥
 असकृत् कर्मणानेन मध्यकाले स्थिरीकृते ।
 द्वक्क्षेपात् सप्तवर्गघात् विज्ययावनतिर्भवेत् ॥ १६ ॥
 मध्यलग्ननतांशाख्या दिक्तुल्येन्तरदिक्कया ।
 नत्या तत्क्रान्तिरित्येतच्चन्द्रे क्षेपः स्फुटः स्मृतः ॥ १७ ॥
 तत्प्रोक्ष्यार्केन्दुमानैक्यदलाच्छन्नं विवस्वतः ।
 याह्ययाहकमानैक्यविज्ञेयार्धकृतेः पदम् ॥ १८ ॥
 विक्षेपवर्गहीनाद्यत्पट्टिभं चन्द्रसूर्ययोः ।
 भुक्त्यन्तरेण स्थित्यर्द्धं विमर्दार्द्धं क्रमेण च ॥ १९ ॥
 तद्रूपपक्षमासान्तात् स्पर्शनं च निमीलनम् ।

(१) लग्नज्या ।

(२) स्तम्भ ।

(३) एकज्यापर्यतो मध्यलग्नार्कांतरतो गुण ।

अर्कद्वा(१)रसद्यैव मोक्षोन्मीलनमन्यथा ॥ २० ॥
 भानोस्तल्लम्बनेनैव कलाः स्पष्टाः स्युरेव हि ।
 मध्येन या तथा स्पष्टस्थित्यर्द्धं स्पर्शमोक्षयोः ॥ २१ ॥
 इष्टमध्यान्तरा नाड्या ताडिता(२) रविचन्द्रयोः ।
 गत्यन्तरेण पश्चात्ताः कोटिलिप्ता रवेस्तु ताः ॥ २२ ॥
 मध्यस्थित्यर्द्धगुणिता स्पष्टस्थित्यर्द्धभाजिताः ।
 स्फुटस्थिरे क्षेप(३)वैर्गैक्यान्मूलं कर्णोत्तरे पदम् ॥ २३ ॥
 मानयोगार्द्धतः प्रोक्ष्य ग्रासस्तात्कालिको भवेत् ।
 इष्टग्रहणकालस्तु व्यत्ययो नो(४) क्तमार्गतः ॥ २४ ॥
 अक्षभाप्ता नतज्याक्षकर्णाप्ता तस्य कार्मुकम् ।
 वेलाशास्तस्य याम्यो स्ते(५)पूर्वापरकपालयोः ॥ २५ ॥
 सतिराशिग्रहक्रान्त्या युतोनास्तुत्यविम्बयोः ।
 दिशोज्ज्विमला प्राग्बत्त्वङ्गुलान्यभखाद्रिभिः ॥ २६ ॥
 दिनार्द्धप्राण एकोनष्टत्या तच्छन्नलिप्तिकाः ।
 विम्बक्षेपादिलिप्ताश्च भवन्त्येवाङ्गुलानि तु ॥ २७ ॥
 स्वच्छचाट्ट द्वादशांशोपि ग्रस्तश्चन्द्रस्य दृश्यते ।
 लिप्तावयमपि ग्रस्तं तीक्ष्णत्वान्न विवस्वतः ॥ २८ ॥
 सूर्योदयास्तसमये युक्तच्छन्नोपि भास्करः ।

(१) भके द्वे ।

(२) नाड्यस्ताडिता ।

(३) स्फुटस्तत्क्षेप ।

(४) व्यत्ययना ।

(५) सौम्यवास्या ।

पितृभक्तिविहीनानां तीक्ष्णसन्तति लापयेत् ॥ २६ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थप्रश्ने चन्द्रग्रहणाध्यायः ॥

छेद्यकेन विना यस्मान्न ज्ञेयो यदुपल्लवे ।

विशेषोऽत्र प्रवक्ष्यामि छेदकज्ञानमुत्तमम् ॥ १ ॥

समस्थले न्यस्तविन्दुः समः खर्णाङ्गुलेन तु ।

विश्वयोगार्धमानेन ग्राह्यार्धेन यथाक्रमम् ॥ २ ॥

लिखेहुत्तत्रयं कोष्ठे धयोक्तं साधयेदपि ।

प्राग्निन्दोर्ग्रहणं पश्चान्मोक्षोर्कस्य विपर्ययात् ॥ ३ ॥

प्राग्द्वीधिकस्य वृत्तस्य (१) बलनं तद्यथादिशम् ।

प्रत्यगग्रेन्यथा रेखे मध्ये तद्वलनाग्रतः ॥ ४ ॥

नीत्वा रेखामध्यवृत्तयोगात् क्षेपं यथादिशम् ।

रवीन्दोर्विवरान्तस्तं (२) मध्यसूत्रे तदग्रतः ॥ ५ ॥

तत्सूत्रे ग्रहसंयोगाद्ग्रासमोक्षौ विनिर्दिशेत् ।

वलनक्षेपद्वक्तृल्यवलने प्राङ्मुखं नयेत् ॥ ६ ॥

भेदे पश्चान्मुखं राज्ञ (३) स्तदर्कस्य विपर्ययात् ।

तद्यान्मध्यगे सूत्रे मध्यक्षेपं तदग्रतः ॥ ७ ॥

ग्राह्यार्धेन तद्विम्बेनोपरागस्य मध्यमः ।

व्यपक्षेपत्रयाग्रे तु यत्तदा ग्राहकः शशी ॥ ८ ॥

मानैक्यार्धेष्टग्रहणं शेषतुल्यशलाकया ।

(१) प्राग्द्वीधिकवृत्तस्य ।

(२) स्तस्य ।

(३) राज्ञमश्वरस्य ।

ग्राहकमध्यादस्य मार्गे निर्दिष्टस्थानतोऽनुयः(१) ॥६॥

छाया ग्राहकविम्बेन ग्रहणं स्फुटमादरात् ।

सर्वदा भास्करच्छन्नं कृतं(२)त्वयान्नु(३)शीतगोः ॥१०॥

धूम्रं कृष्णं कृष्णताम्रं कपिलं पदशो भवेत् ।

रहस्यमेतद्देवानां सुशिष्याय प्रदीयते ॥ ११ ॥

पटोपरि लिखितं ज्ञास्तद्वरयथादिशम्(४) ।

दिशोर्यान्ति तथा काष्ठां कल्पयेदिति मे मतम् ॥ १२ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे प्रश्ने परिलेखकाध्यायः ॥

भवन्त्यतोतधिष्ण्यानां भोगलिप्तायुता ध्रुवाः ।

अष्टाश्वो ४८ विष्वेदाः ४० शरतर्का ६५ सुनीप-

वः ५७ ॥ १ ॥

इभार्धा ५८ गोश्वयो ४६ टाङ्गाः ६८ पडञ्चाः ७६

श्रुतिभूमयः १४ ।

वेदार्धाः ५४ सागररसाः ६४ शून्यबाणाः ५० न-

भोरसाः ६० ॥ २ ॥

चत्वारिंशद् ४० युगनगाः ७४ गजागाः ७४ साग-

रर्त्तवः ६४ ।

मनवश्च १४ पट्युतयो ४६ वैश्वमाष्यर्द्धभोगगम् ॥ ३ ॥

(१) ग्राहकमध्यादस्य मार्गे निर्दिष्टस्थानतोऽनुयः ।

(२) कृष्ण ।

(३) तुर्षन्तु ।

(४) पटोपरि लिखितं ज्ञास्तद्वरेषु तथा दिशम् ।

आप्यस्यैवाभिजित्प्रान्ते वैश्वान्ते श्ववणः स्थितः ।
 श्ववणस्यान्त्यपादो वा श्वविष्टायाः स्वभोगतः ॥ ४ ॥
 नभोनागाश्च षड्वर्गो द्विद्विका २२ नगपर्वताः ७७ ।
 क्रान्तेः क्षेपलवास्तेषां दश द्वादश षड्च च ॥ ५ ॥
 उदम्याभ्ये षड्दश नव ६ सौम्ये रसानभः ।
 याम्येन्द्व उदग्भागे वियत्सूर्यास्त्रयोदश ॥ ६ ॥
 याम्ये रुद्राश्च धमंलाः सौम्यभागे नगाग्नेयः ।
 याम्येध्यर्धवयो वेदा नव सार्धेयवः शराः ॥ ७ ॥
 उदक्पष्टिः खाग्नेयश्च षट्त्रिंशदथ दक्षिणाः ।
 अर्धवर्धभागः सौम्यायां चतुर्विंशतिरुत्कृतिः ॥ ८ ॥
 खं चागस्याशीतिभागैर्याम्ये क्षीणे यमाङ्गतः(१) ।
 खार्णवैर्यमविंशांशे मृगव्याधस्तु दक्षिणे ॥ ९ ॥
 उतभुक् ब्रह्महृदयं दृष्टे द्वाविंशभागगौ ।
 अष्टभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्तावुत्तरेण तौ ॥ १० ॥
 पूर्वस्यां ब्रह्महृदयादंशकैः षड्भिर्युतः स्थितः ।
 प्रजापतिर्दृष्टान्ते तु सौम्येष्टत्रिंशदंशकैः ॥ ११ ॥
 अर्धवत्सस्तु चित्राया उत्तरेणैस्तु षड्भिर्युतः ।
 बृहत्किञ्चित् ततो भागैरापः षड्भिर्युतः ॥ १२ ॥
 इति तारग्राहाणां स्युर्ध्रुवसंख्यानमेव हि ।
 प्रयोजनविशेषोक्तिं न जाने तत्र गण्यते ॥ १३ ॥

दृपे सप्तदशे भागे यस्य याम्यौशकद्वयात् ।
 विक्षेपोभ्यधिको भिन्द्याद्रीह्रियाः शकटं तु सः ॥ १४ ॥
 ताराग्रहायामन्योन्यं युद्धं वाथ समागमः ।
 समागमं चन्द्रविण्यैः सूर्येणास्तमयः सह ॥ १५ ॥
 मन्द्शीघ्राधिकानेता(१) संयोगे गतगम्ययोः ।
 कालयोर्वक्रिणोर्व्यस्तं प्राग्यायिन्योधिको गतः(२) ॥ १६ ॥
 भुक्त्यन्तरेण भुक्तिमा ग्रहान्तरकलाहृता ।
 एकस्मिन् भुक्तियोगेन वक्रिण्यस्तु समेधिकाः ॥ १७ ॥
 ग्रहान्तरकलास्तदङ्गुक्तयोगदिनानि हि ।
 विक्षेपो विपुवद्भ्रामः सूर्याप्तो नतसंगुणः ॥ १८ ॥
 दिनार्द्धात् उदक्क्षेपे स्वर्णं पश्चिमपूर्वयोः ।
 दक्षिणाः प्राक्प्रतीच्यास्ते तद्दृक्कर्म ग्रहस्तु सः ॥ १९ ॥
 सविम्ब(३)ग्रहजक्रान्तिक्षेपमास्त्रिज्यया हृता ।
 पट्टकत्याप्ता ध्रुवः स्वर्णं भद्रिशोर्भिन्नतुल्ययोः ॥ २० ॥
 द्वितीयमेतद् दृक्कर्म केचिन्नेच्छन्ति सूरयः ।
 समलिप्तयोः पुनः कार्यावेतौ दृक्कर्मयुग्महौ ॥ २१ ॥
 एतयोर्भिन्नतुल्यांशाक्षेपैक्यान्तरतोधिके ।
 मानैर्यादं भवेतां तु तुल्यस्पर्शन्ययान्यथा ॥ २२ ॥
 भागाद्यं परितो लब्धमाश्रित्यांशाविराजयः ।

(१) मन्दापशुपतिकेने तु ।

(२) भाग्यायिण्यधिके गतः ।

(३) इति ।

ग्रहान्तरैकविक्षेपे भागे तस्मिन् समागमः ॥ २३ ॥

युद्धसंशुविमर्दीष्यं परव्यासमतोनके ।

एकोत्र चेदगुर्द्वैचेदत्र स्थूलौ समागमौ ॥ २४ ॥

अंशाधिके तौ प्रबलौ यदि स्यातां समागमौ ।

अंशाधिके तु तौ स्वल्पौ विध्वस्तौ कूटविग्रहौ ॥ २५ ॥

स्थूलो जयी रश्मिपञ्च जितो यो गुरुदीप्तिमान् ।

उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥ २६ ॥

वेदोन्नयो ह्यष्टयोष्टाः पटिर्गजाव्ययः ।

विष्कम्भश्चन्द्रकक्षायां भौमादीनां यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

एकज्याघ्नाद्यतुर्मास्ते द्विचतुष्कर्णभाजिताः ।

स्फुटव्यासः पञ्चदशविभक्ता मानलिप्तिकाः ॥ २८ ॥

एकज्याद्विगुणास्तेषां भुक्ता वा विम्बयोजनम् ।

भौमादीनां तु मार्गायमेवानुक्ते पुनः स्फुटः ॥ २९ ॥

स्वदृष्टनतानतस्थाने यथा दिक्भ्रमणं समे ।

शङ्कुद्वये स्थापिते तच्छायामार्गान्तरं गतः ॥ ३० ॥

छायादिशि स्वशक्त्यग्रे दर्पणस्थं मुखं यथा ।

तथा पश्येद् ग्रहं ताराविक्षेपान्तसमन्विते ॥ ३१ ॥

फाल्गुन्योभाद्रपदयोस्तथैवापाढयोर्द्वयोः ।

विशाखाश्विनिसौम्यानां योगतारोत्तरा स्मृता ॥ ३२ ॥

पश्चिमोत्तरतारायां द्वितीया पश्चिमे स्थिता ।

हस्तस्य योगतारासौ अविषायाश्च पश्चिमा ॥ ३३ ॥

ज्येष्ठाश्विनमैत्राणां वार्हस्पत्यस्य मध्यमा ।
 भरण्याग्नेयपित्याणां रेवत्याश्चैव दक्षिणा ॥ ३४ ॥
 रोहिण्यादित्यमूलानां प्राचीं सर्पस्य चैव हि ।
 यथा प्रत्यशेषाणां स्थूला स्याद्योगतारका ॥ ३५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे नक्षत्रग्रहयुहसमाग-
 माध्यायः पष्ठः ॥

अथाकांशुसमाक्रान्तमूर्तीनामल्पतेजसाम् ।
 उदयास्तगते यौ तत्परिज्ञानं प्रकीर्त्यते ॥ १ ॥
 अश्रुक्रिणादेः सूर्यादिभादिकाः शीघ्रगस्ततः ।
 पश्चाद्यान्त्युदयं प्राच्यामूनमस्तं परेन्यथा ॥ २ ॥
 सूर्यास्तकालिकौ पश्चात्प्राच्यामुदयकालिकौ ।
 दिवाकरग्रहौ कुर्याद् दृक्कर्माथ ग्रहस्य तु ॥ ३ ॥
 उभयोरन्तरप्राणाः पश्चात्कालाशकाहृताः ।
 सपङ्भयोः प्रतिच्यां तु मार्गोयं ज्योतिषामपि ॥ ४ ॥
 अस्तांशाश्चन्द्रभौमाद्याः अत्यष्टिसुनिरीश्वराः ।
 आशास्थितिं क्रमात्प्रोक्ताः सूर्यादौ कालजास्त्वमे ॥ ५ ॥
 ज्ञानुक्रयोर्महत्त्वात्ते सूर्यो अष्टौ च व क्रिणौ ।
 स्वात्यगस्त्यसुनिर्व्याधाश्चिवा उयेष्ठा पुनर्वसू ॥ ६ ॥
 अभिजिद् ब्रह्मदयं वयोदशभिरंशकैः ।
 हस्तश्विनफाल्गुन्यः श्रुविष्टा रोहिणी मघा ॥ ७ ॥
 चतुर्दशांशकैर्दश्या विशाखाश्चिनदैवतैः ।

द्युतिकामूलसैत्राणि(१) सार्परौर्द्धमेव च ॥ ८ ॥
 दृश्यन्ते पञ्चदशभिरापाढाहितयं तथा ।
 भरणीतिष्यसौम्यानि सौघ्न्यात् त्रि.सप्तकांशकैः ॥ ९ ॥
 श्रेपाणि सप्तदशभिर्दृश्यादृश्यानि भानि तु ।
 कालाशै(२)रधिकैरेभ्यो दृश्वान्यल्पैरदर्शनम् ॥ १० ॥
 कालेष्टांशान्तर. कालः कला गत्यन्तरोद्भृताः ।
 गतियोगेन वक्रिण्याप्तास्तु वारादिकं फलम् ॥ ११ ॥
 यज्ञानाद्यत्र कालांशास्तुल्यगनासुहता गतिः ।
 राशिलिप्ताहृता स्याता कालभुक्ती तयोषभे ॥ १२ ॥
 यद्वा राशिरुलाभ्यस्ता हृता सा खोदयास्तुभिः ।
 क्षेपांशा भास्कारे खर्यं पश्चात्प्राक्स्वास्तभास्करः ॥ १३ ॥
 अस्तार्कक्रान्तिसंख्या ये अहसत्वरदर्शनात् ।
 उदयास्तमेव कुर्यन्वस्तार्कर्क्षादिभिः कला ॥ १४ ॥
 कार्यं द्वितीयं दृक्कर्म नृणां प्रत्यक्षकारकम् ।
 शास्त्रीयव्यवहारे तु लोकं निष्फलगोजनम् ॥ १५ ॥
 अभिजिह्म.मच्छाहृदयं स्वातीवैष्णाववासवाः ।
 अहिर्बुध्न्रमुदक्खत्वान्त लुप्यन्ते ऽर्करश्मिभिः ॥ १६ ॥
 दूर्योसूर्याधिकेन्यस्त्रिन्नापि षड्भानि(३) निक्षिपेत् ।
 सूर्यास्तकालिकौ कुर्यात्तौ च सूर्यास्तताडितौ ॥ १७ ॥

(१) सैत्रमूलानीत पाठान्तरम् १ पु० ।

(२) कालाशै—पा० १ पु० ॥

(३) षड्भा—पा० २ पु० ॥

क्षत्तिकामूलमैताणि(१) सार्परौर्द्रर्चमेव च ॥ ८ ॥
 दृश्यन्ते पञ्चदशभिरापाढाद्वितयं तथा ।
 भरणीतिथ्यसौम्यानि सौक्ष्म्यात् त्रिःसप्तकांशकैः ॥ ९ ॥
 शेषाणि सप्तदशभिर्दृश्यादृश्यानि भानि तु ।
 कालांशै(२)रधिकैरेभ्यो दृश्यान्वलयैरदर्शनम् ॥ १० ॥
 कालेष्टांशान्तरः कालः कला गत्यन्तरोद्भूताः ।
 गतियोगेन वक्रिण्याप्तास्तु वारादिकं फलम् ॥ ११ ॥
 यज्ञनाद्यात कालांशास्तज्जगतासु हता गतिः ।
 राशिलिप्ताहृता स्यातां कालभुक्ती तयोक्ष्मे ॥ १२ ॥
 यद्वा राशिकलाभ्यस्ता हृता सा खोदयान्नुभिः ।
 क्षेदांशा भास्करे स्वर्गं पञ्चात्माक्खास्तभास्करः ॥ १३ ॥
 अस्ताकेनान्तिसंख्या ये ग्रहसत्त्वरदर्शनात् ।
 उदयास्तमेव कुर्वन्धस्तार्कर्चादिभिः कलाः ॥ १४ ॥
 कार्यं द्वितीयं दृक्म नृणां प्रत्यक्षकारकम् ।

योगेगौ च व्यतिपातः प्रज्वलष्वज्वलनाद्यतिः ।

व्यतिपातोऽत यो घोरः सर्वशोभननाशनः ॥ १० ॥

ज्ञानदानशपघ्नाह्वयतहीमादिकर्मभिः ।

प्राप्यते सुमहत्पुण्यं तत्कालज्ञानतस्तथा ॥ ११ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे पाताध्याये नवमः ॥

अमृतांशुश्च भगवान्मनसालोच्य यज्जगत् ।

दृश्यते सर्वमेवैतदिदं यपनमप्रवीत् ॥ १ ॥

अहमेव परं ब्रह्म परमात्माजरामरः ।

अव्यक्तो निर्गुणः साक्षी कूटस्थो यो निरञ्जनः ॥ २ ॥

अनादिपुरुषोऽनन्तो श्चमाङ्मनमगोचरः ।

सत्य एव परं ज्योतिरद्वितीयश्च केवलः ॥ ३ ॥

आनन्दकायकरसविहीनो निर्भयः शिवः ।

अखोरखीयान् महतो महीयान् ज्ञानविग्रहः ॥ ४ ॥

मनसः सलिलं घातं तस्मै सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

अय्येष लीयते सर्वं नात्र कार्या विचारया ॥ ५ ॥

अनादिर्मम पीयूषा प्रकृतिर्विश्वकारणम् ।

प्रोक्तमप्याद्यातिर्नाम्ना ज्ञानसन्धासदङ्गतम्(१) ॥ ६ ॥

नो भिन्नं नाप्यभिन्नं च कुतश्चिद्भिन्नमेव न ।

भिन्नाभिन्नं च नो येषां वयं वा न भवानपि ॥ ७ ॥

मोभयं केवलं स्वच्छं अक्षरमैकत्ववद्ग्रही ।

तमो नीहारकल्पान्ते नहि वेत्ति स्फुटास्फुटम् ॥ ८ ॥

व्योम शब्दवती मात्रा भिन्नं तच्छब्दमात्रतः ।
 स्वर्गतन्मात्रानिलोभूद्रूपतन्मात्रपावकः(?) ॥ ६ ॥
 रसतन्मानकादापो गन्धतन्मात्रभूरतः ।
 तत्तत्सम्बलिता मात्रा एत्य सर्वं प्रणायते ॥ १० ॥
 अपञ्चीकृतभूतैव्य एतैव्यः सोऽत्र पञ्चकम् ।
 याक्पञ्चकं च चैकं स्वादेकैकं षावते पुनः ॥ ११ ॥
 तत्र पञ्चप्रज्ञाभूतसंयुक्तो ज्ञानशक्तितः ।
 क्रियाशक्तिर्मनः प्राणश्चासीच्चैतच्चतुर्विधम् ॥ १२ ॥
 प्राणो दृग्बिधः सप्तदृग्भिः शब्दपूर्वकैः ।
 लिङ्गं सूक्ष्मभूत् तेन भक्तातो वर्त्तते यदा ॥ १३ ॥
 अपञ्चीकृतभूतानि समाश्रित्य परः पुमान् ।
 आकाशवायुतेजोम्बुभृमिरेवं ससर्ज सः ॥ १४ ॥
 परेषां दृग्मे चैकं तत्तद्दृग्दृग्मपङ्मुखम् ।
 मयि पञ्चीकृतं भूतं स्वल्पकार्यगुणान्वितम् ॥ १५ ॥
 अन्ये शुरैकदृग्भिः स्वान्महत्त्वात् करणस्य च ।
 करणात्सांशकार्यस्याध्यल्पत्वादिति निर्णयः ॥ १६ ॥
 अनन्तरं तुसुतज्ञानां प्रीक्षानीया तघा मही(?) ।
 भूमोरूपात्समुत्तिष्ठन्नात्मनिगस्यैदम्(?) ॥ १७ ॥
 हैमानामगृहकादीनां सर्वमन्तस्तमो मतः ।
 द्विरण्यगर्भीहं नाम्ना तत्राग्रेसचरन्महान् ॥ १८ ॥
 पद्मानरसहङ्गारं ब्रह्माणं सृष्टवान् विभुः ।

उपरिष्टाङ्गगोलोऽयं व्यक्षे पञ्चाम्मुख. सदा ॥ ४० ॥
 चुम्बकीभ्रमिन्यायेन उच्चपाता अदर्शनाः ।
 ग्रहा नानागतिं कुर्युर्देवता भगवत्यायिताः ॥ ४१ ॥
 प्रवह. असनश्चेतान् खोच्चाभिमुखमीरयेत् ।
 एवं यत् प्राङ्मुखं यान्ति तहनं ऋणमन्यथा ॥ ४२ ॥
 दूरस्थितः स्वमीघोच्चाङ्गहः शिथिलरश्मिभिः ।
 सव्येतराकृष्टतनुर्भवेद्वक्रगतिस्तदा ॥ ४३ ॥
 नृपपङ्कगपद्माशरयष्टीपुरसैः कुजात् ।
 अन्त्यकेन्द्रामनीचांशैर्वक्रियो यान्ति पातवत् ॥ ४४ ॥
 वक्रानुवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा ।
 तथा शीघ्रातिशीघ्राख्या ग्रहाणामष्टधा गतिः ॥ ४५ ॥
 मन्दाश्चिपञ्चसंज्ञाश्च वक्रे चान्यैः प्रकीर्तिताः ।
 पातोपभोग. रोटानामुत्तराभिमुखं नयेत् ॥ ४६ ॥
 ग्रहाः प्राग्भगणादस्या दक्षिणाभिमुखं तथा ।
 पाताभ्यामपकृष्यन्ते शीघ्रोच्चं बुधगुक्रयोः ॥ ४७ ॥
 तच्छीघ्राकर्षणात्तौ तु विक्षिप्येते वधोक्तवत् ।
 अस्ते ग्रहस्य क्षेपान्ते स्वक्रान्त्यन्तात्मसार्यते ॥ ४८ ॥
 भूदत्तं क्रान्तिभागधं भगणांशविभाजितम् ।
 अत्राप्तमेतदेव्यं चादुपरिस्थो ग्रहो व्रजेत् (?) ॥ ४९ ॥
 मेपादादुदित सूर्यस्त्रीन् राशीनुदगुत्तर. ।
 सप्तदश प्रागहर्मध्यं पूरयेन्नीरवासिनाम् ॥ ५० ॥

कर्कादीन् सञ्चरंस्तद्वदह. पश्चार्द्धमेव सः ।
 तुलादींस्त्रीन् मृगादीस्त्रीस्तद्वदेव सुरद्वियाम् ॥ ५१ ॥
 अनो दिनक्षये सायमयनान्तो विपर्ययात् ।
 व्यक्षोद्धमं च तिर्यक्त्वान्त्रिंशता च क्षपाप्यह. ॥ ५२ ॥
 पुरतो भूचतुर्थंशंस्त्रस्थानाद्वासयद्रविः ।
 तत्तद्दिग्भ्यां तत्तद्दिशासुखं सञ्चरयन्नपि (?) ॥ ५३ ॥
 तत्तत्पश्चिमभूपादे उदङ् मेरीस्तु दक्षिणे ।
 मध्योदयार्द्धरात्रस्तकालान् कुर्याद्रवि. क्रमात् ॥ ५४ ॥
 अन्यत्र देवभागे तु हानिदृष्टी दिवानिशोः ।
 अनेन प्रत्यहं याम्ये व्यस्तं देवेऽन्यथान्यथा ॥ ५५ ॥
 भूमण्डलात् पञ्चदशे भागे सौम्यायने हयोः ।
 नाडीपथ्या सकृद्रात्रिर्देवेऽन्यत्र दिवा भवेत् ॥ ५६ ॥
 अन्यथा अयनात्पातोऽपरतोऽयं भसञ्चय (?) ।
 वर्तते विपरीतो हि स्पष्टक्रान्त्युद्भवो ह्युदक् ॥ ५७ ॥
 याम्यं चेति पुनस्तस्मात्तन्मेरो. सन्ति योजनैः ।
 परतो वासरस्यापि सदा दृष्टिचयो भवेत् ॥ ५८ ॥
 अस्तोन्मण्डलमूर्ध्वस्थाः पितरो दर्शनिर्गमे ।
 स्वोपर्यर्कं प्रपश्यन्ति तन्वासं पैट्कं दिनम् ॥ ५९ ॥
 कल्पेन्दुभगणाः क्षुणाः खययाब्धिदि रावकैः ।
 आकाशकक्षा सा कक्षा भक्ताकल्पभसञ्चयैः ॥ ६० ॥
 कल्पभूवासरैः सर्वभुक्तियोजनमेव सा ।

युक्ता गतिकलाः पृष्ठः क्ष्मार्ककक्षा च पश्चिमः ॥ ६१ ॥

व्यासार्धयुक्तसंघाती कर्णाद्दोना तदुन्नतिः ।

सन्त्येव ज्योतिषां योगाहतकल्पा फलाय सा ॥ ६२ ॥

कृत्वा समन्तु भूगोलमभीष्टं दारवन्ततः ।

आधारकनाद्वितयं कक्षा विपुवती तथा ॥ ६३ ॥

भगणांशाङ्गुलैतव क्रान्त्यन्ताद्गुलैरपि ।

अयनादयनं क्रान्तिः कक्षान्ते स्वध्रुवादिकम् ॥ ६४ ॥

आच्छाद्य शक्लरस्त्रेण यन्त्रयुक्तान् ग्रहादिकान् ।

न्यस्तक्षितिजदृष्टं च कृत्वा यन्त्रं च कालवित् ॥ ६५ ॥

भूमिं यद्वज्जभिर्यन्त्रं प्रत्यक्षेणाखिलं गतम् ।

यस्य कृत्वोपरि स्थानमात्मनस्ताव संस्थितिः ॥ ६६ ॥

कालान्ते भग्नमखिलं कृत्वा दृष्ट्वा ग्रहादिकम् ।

नष्टे दिवे दिवा रात्रौ लोकवितयगे क्षये ॥ ६७ ॥

शेते ब्रह्मा स्वयं पत्रे न्यग्रोधस्य क्षपाश्रये ।

महानिव दिवापूर्णे मही संमुद्रिताखिला ॥ ६८ ॥

सृष्ट्वा पुनर्जगत् सर्वं करिष्यति यथातथम् ।

शक्तिमात्रं च श्रेष्ठं तत् जगच्च प्रतिसञ्चरेत् ॥ ६९ ॥

स्वस्वकर्मानुरूपं तु यथापूर्वं तथोद्भवम् ।

ब्रह्मणः शरदां पूर्णे शतशो याति तज्जगत् ॥ ७० ॥

सर्वं कार्यं कारणे स्वे लीयते सर्वकाणम् ।

मायाशर्वाजितं ब्रह्म पुनः सृष्टिं करिष्यति ॥ ७१ ॥

तच्च त्रयाद्विवाकैर्यत् सम्यक्ज्ञानं प्रजायते ।
 तेन नश्यति सा माया नान्यथा कीटिकर्मभिः ॥ ७२ ॥
 विनष्टोव्याकृतं स्वस्थानिरूपपरमावृतम्(?) ।
 कूटस्थमोच इत्युक्तं चित्रं तत्र विचारय ॥ ७३ ॥
 समाधिमार्ग एवायं संसारजयकारणम् ।
 एतदध्यायन् बुद्धिमान् स्यात्(?) कृतकृत्यः स एव हि ॥ ७४ ॥
 इति गुह्यतमं शास्त्रं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
 अधिगम्य ततः सीमाच्छैतकः पूर्णमानसः ॥ ७५ ॥
 लक्ष्मदेहाश्च देहैश्च पूर्णचक्षुः पुनः पुनः ।
 नमस्कृत्वा सिपादेव्या विवशी गङ्गदस्वरः ॥ ७६ ॥
 तुष्टात्र शान्तः स्वगुरुं शान्तं सविग्रहं मुनिम् ।
 जय चन्द्रान्दतांशो भो जय शङ्करभूषण ॥ ७७ ॥
 जय सर्वज्ञ सर्वात्मन् जय सर्वेश्वर प्रभो ।
 कृतार्थोहं कृतार्थोहं पुण्योहं पूतविग्रहः ॥ ७८ ॥
 धन्योहं वीतशोकोहमित्योत्रब्रह्माहमेव च ।
 अच्छेदोहमदाह्योहममकं हमहं शिवम्(?) ॥ ७९ ॥
 अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रोहमहमंशुमान् ।
 अहमग्निरहं व्योम सर्वमेतदहं जगत् ॥ ८० ॥
 त्वत्प्रसादाद्गृह्येष्ट एवमेतदवैम्यहम् ।
 त्राहि मामिति संप्रार्थ्यं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ८१ ॥
 गुरुं समर्चयामास गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

दक्षिणां च हिरण्यं च वस्त्रभूषणपूर्वकम् ॥ ८२ ॥

अभिवाद्य नमस्कृत्य #####(१) ।

ज्ञात्विदं सुनयः सर्वं सोमालयमनोरथम् ॥ ८३ ॥

प्रतिपद्यापुरित्यन्यं ज्ञानं पप्रच्छुरादरात् ।

स तेभ्य प्रददात् प्रीतः सम्यक्ज्ञानमनिन्दितम् ॥ ८४ ॥

तदेव देवस्तद्व्रह्म वेदचक्षुः परं शुभम् ।

अथेतद्यं सदा विप्रैरुत्तमैर्वेदवादिभिः ॥ ८५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे गोलाध्यायो दशमः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

(१) जगन्म साधम तत । इत्युमीयते ॥

॥ श्री ॥

ॐ नम. गरमात्मने ।

ब्रह्मसिद्धान्तः ।

ब्रह्मणा विरचितः ।

ध्यानयोगसमाहृतं ब्रह्माण्डं त्रिजगद्गुरुम् ।

अभिवाद्य सुखासीनं नारदः परिष्टच्छति ॥ १ ॥

देवदेव जगन्नाथ सर्वज्ञ कमलासन ।

ज्योतिषां चरितं ज्ञानं ब्रूहि कालाश्रयं महत् ॥ २ ॥

अधीतमखिलं छन्दः स्थाणुरूपं प्रतीयते ।

अङ्गैर्विना यथैवाङ्गी तस्मादेतत् प्रसीद मे ॥ ३ ॥

द्रुत्येवमुक्तो विश्वात्मा नारदेन महर्षिणा ।

पुत्रेण धीमता प्रीत्या वाक्यमेतदभाषत ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साधु साधु महाभाग यन्मां त्वं परिष्टच्छसि ।

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५ ॥

नारायण. सुरश्रेष्ठो वेदाकारेण वर्तते ।

छन्दःशास्त्र तस्य पादो कल्पः पाथी सुखं तथा ॥ ६ ॥

शब्दशास्त्रं श्रोत्रयुग्मं निरुक्तं घ्राणमेव च ।
 शिखाशास्त्रं ज्योतिषं तु नयनं पृष्ठमेव च ॥ ७ ॥
 एतैरहैरसावङ्गी राजते वेदविग्रहः ।
 प्रधानमङ्गमेवेदमङ्गेष्वेव पट्सु च ॥ ८ ॥
 एतच्च मत्तः शीतांशोः पुलस्त्याच्च विवस्वतः ।
 रोमकाच्च वसिष्ठाच्च गर्गादिपि बृहस्पतेः ॥ ९ ॥
 अष्टधा निर्गतं शास्त्रं स्वयं परमदुर्लभम् ।
 एतेऽपि कालाधीनानि ज्ञानानि विदुरीश्वराः ॥ १० ॥
 गतागतं चिरं कार्यं कालस्तत्रभवात्यये(?) ।
 हेतुः कारणकालोऽसौ सर्वाधारस्त्रिविक्रमः ॥ ११ ॥
 तत्कार्यं कालकलनं वक्ष्यते नारदोऽधुना ।
 अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत् तु ताः कला ॥ १२ ॥
 तासां त्रिंशत् क्षणस्तेऽपि षट् नाडीति प्रशस्यते ।
 यद्वा सुर्वक्षराणां तु दशकं प्राण उच्यते ॥ १३ ॥
 षड्भिः प्राणैर्विनाडी तु तत्पथ्या घटिका तथा ।
 श्वासः प्राणस्तु सर्वेषां तदायुस्तेन निर्दिशेत् ॥ १४ ॥
 नाडीषथ्या ह्यहोरात्रं(?) मासस्तत्रिंशता भवेत् ।
 मानमार्चमिति प्रोक्तं सावनाद्यमथोच्यते ॥ १५ ॥
 उद्यादुदयं भानोर्भूदिनं मृत्यु(२)लोकजम् ।
 स्यात् तेनार्कद्वयो मासस्तथाऽयं सावनद्य हि ॥ १६ ॥

भास्वद्वियोगतश्चन्द्रो यावत्तैतिरविं पुनः ।

स्यात् तावानैन्द्रो मासस्त्रिंशतीनां त्रिंशता च सः ॥ १७ ॥

तत्पूर्वोत्तरपक्षौ तु स्वतः सिद्धौ सितासितौ ।

कृत्तिकादिद्वन्द्वगतात् पूर्वोन्दोः कार्तिकादयः ॥ १८ ॥

त्रिधा मासा उपान्त्यान्त्यप्रथमास्तु (१) त्रयो ऽत्र हि ।

पितरश्चन्द्रबिम्बस्था अग्निष्वात्तादयो रविम् ॥ १९ ॥

उदितं कृष्णपक्षार्धं पश्यन्त्यन्यत्र चास्तगम् ।

अहोरात्रं तत् पितृणां चान्द्रो मासः प्रकीर्त्यते ॥ २० ॥

मासपक्षावसाने तु तद्दिवारात्रिमध्यमौ ।

संक्रान्त्यां सौरमासस्तु मासद्वयमृतुर्भवेत् ॥ २१ ॥

वर्षं षडृतवो दिव्यमहोरात्रं च तन्मुने ।

कमित्याकारभूगोलमध्यगो मेरुपर्वतः ॥ २२ ॥

नानारत्नत्रयो हैम उभयत्र विनिर्गतः ।

तस्योपरिष्ठान्मन्विन्द्रामरास्तस्मान्महर्षयः ॥ २३ ॥

अधस्तादसुरास्तद्वन्महाबलपराक्रमाः ।

ग्रहो मेपायने प्रोद्यत्संचरन्नुदगुत्तरम् ॥ २४ ॥

पूरयेत् प्रागहर्मध्यं देवानामृतुभिस्त्रिभिः (२) ।

घाम्यायनाद्यैस्त्रिगृहैरह्नः पञ्चार्धमेव सः ॥ २५ ॥

तथा तुलाद्यैर्देवानामपि सौम्यायनादिभिः ।

(१) उपान्त्योन्त्यप्रथमास्तु—पा० १-२ पु० ।

(२) राक्षिभिस्त्रिभिः—पा० २ पु० ।

सुरासुराणामन्योन्यमहारवि विपर्ययात् ॥ २६ ॥
 दिवाराविप्रमाणं च भानोर्भगणपूरणात् ।
 विकलानां कला पृथ्या तत्पृथ्या भाग उच्यते ॥ २७ ॥
 तत् त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ।
 तुलादिषडशीत्यंशैः षडशीतिमुखं दिनम् ॥ २८ ॥
 तच्चतुष्टयमेव स्याद्द्विस्त्रिंशत्तु राशिषु ।
 षड्विंशे धनुषो भागे द्वाविंशे निमिषस्य च ॥ २९ ॥
 मिथुनाष्टादशे भागे कन्यायास्तु चतुर्दशे ।
 तत शेषाणि कन्यायां यान्यहानि तु षोडश ॥ ३० ॥
 ऋतुभिस्तानि तुल्यानि पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 यत्र क्षेत्रे भवेत्तस्य षडशीतिमुखं (१) दिनम् ॥ ३१ ॥
 षडशीतिमुखं नाम तस्य क्षेत्रस्य कीर्त्यते ।
 सौम्ययाम्यायने यत् स्यात् क्षेत्रं तद्व्ययनाभिधम् ॥ ३२ ॥
 त्रिंशद्भाग्ये मध्यदेशा(२)द्वपरिष्ठाद्दिवाकर.(३) ।
 तुलामेपायने यान्ति ग्रहा यद्विषुवच्च तत् ॥ ३३ ॥
 चरस्थिरद्विस्त्रिंशत्तु च सृगादयः ।
 गिगिरादिगुणैर्द्वैः पुनश्च शिशिरादयः ॥ ३४ ॥
 स्थिरं विष्णुपदं चेति तन्नाम स्थिरभं स्मृतम् ।
 भेषचैत्रादिमासास्तु मध्याद्या इति कीर्तिताः ॥ ३५ ॥

(१) भवेदेतत् षडशीतिमुख—पा० १ पु० ।

(२) मध्यदेशा—पा० १ पु० । (३) विपर्ययतः—पा० १ पु० ।

क्वचिदैतैर्वसन्ताद्या यजमानेच्छया पुनः ।
 संपरोदन्विताद्यास्तु(१) वत्सराः प्रभवादयः ॥ ३६ ॥
 प्रमाथी प्रघमं वर्षं सौरं कल्पस्य सर्वदा ।
 दिव्यैरहोभिर्वाह्नैर्वा वर्षं ज्ञानं पुरोक्तवत् ॥ ३७ ॥
 दिव्याब्दानां सहस्राणि द्वादशैव चतुर्युगम् ।
 युगस्य दशमी भागश्चतुस्रिद्व्येकसङ्ख्यः ॥ ३८ ॥
 क्रमात् कृतयुगादीनां षष्ठांशः सन्धयः स्वकाः ।
 युगेषु तत्र(२) वर्तन्ते गतागतयुगस्थिती ॥ ३९ ॥
 कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।
 सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ ४० ॥
 चतुर्युगाणां सैका स्यात् सप्ततिर्मनुसञ्चरः ।
 कृताब्दसंख्या तस्यान्ते संविधात्री जलप्लवः ॥ ४१ ॥
 मन्वन्तरव्यवस्थेयं प्राज्ञापत्यसुदाहृतम् ।
 कल्पे ससन्धयो ज्ञेया मनवस्ते चतुर्दश ॥ ४२ ॥
 कृतप्रमाण. कल्पादौ सन्धिः पञ्चदशः स्मृतः ।
 इत्थं युगसहस्रेण भूततारादिमानकः ॥ ४३ ॥
 संहारकारकः कल्पः कथितस्तव नारद ।
 सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षदृवक्ष्णो विदुः ॥ ४४ ॥
 रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ।

(१) संपरोदान्विताद्यास्तु—पा० १-२ पु० ।

(२) युगेषु तत्र—पा० १ पु० ।

यावद्ब्रह्माखिलं विश्वं तावत् तिष्ठति तिष्यति ॥ ४५ ॥
 शतायुः पुरुषः सर्वः स्वयाऽहोरात्रसंख्यया ।
 ग्रहर्चदेवदैत्यादि प्रतिकल्पं चराचरम् ॥ ४६ ॥
 कृताद्रिवेदैर्दिव्याब्दे शतमै ४७४०० सृज्यते मया ।
 ज्यापिण्डमध्ये परिधिक्रमेण लवणार्यवः ॥ ४७ ॥
 मेखलावस्थितस्तस्या देवासुरविभागस्तत् ।
 योजनानां शतं त्रिंशद्युतं तस्यापि विस्तरः ॥ ४८ ॥
 तन्मध्ये तुल्यभागे तु स्वर्णप्राकारतोरणा ।
 चतस्र एताः पूर्वाद्या नगर्यो देवनिर्मिता ॥ ४९ ॥
 यमकोटिश्च लङ्का च रोमकं सिद्धपुर्यपि ।
 उपरिष्ठाद्भ्रजत्यासां भवत्कं ग्रहसयुतम् ॥ ५० ॥
 विशेषाद्द्विपुवत्यर्कस्तन्नाम्ना विपुवत्प्रभा ।
 पुष्करद्वीपमध्ये महापुष्करभूरुहे ॥ ५१ ॥
 तिष्ठता सिद्धपुर्या तु ग्रहाः संस्थापिता मया ।
 कल्पमादौ सृष्टिकाले तदुपर्येव तदादिषु ॥ ५२ ॥
 मध्योदयार्द्धरात्र्यस्तकाले वारः प्रजायते ।
 तदा पद्यान्मुखं सर्वं ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥ ५३ ॥
 सृज्यन्ते खाभभूपद्विकासुभिः २१६०० (१) साधनीद्वैः ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां समोद्गमनकारणात् ॥ ५४ ॥

पूर्वीक्तासुदिनं त्रिंशन्नाडिकं नक्तगण्यथ ।
 विषुवत्युदयस्थानात् प्राक्प्रत्यक्पश्चिमोत्तराः(१) ॥ ५५ ॥
 प्रादक्षिण्येन ककुभञ्जतस्तुश्च विनिर्दिशेत् ।
 एवमुक्तपुरीभ्योऽयमुत्तरो मेरुरामरः ॥ ५६ ॥
 आसुरो दक्षिणः काष्ठा नियमो न तयोः समः ।
 लिप्तासु चक्रतुल्यासु दृश्यते सकलं यदि ॥ ५७ ॥
 विषुवद्विष्वसे भूस्ये तावतीने कुतो दिशः ।
 इति पर्यटतां यो यद्वाति यद्यद्दुडून्यपि ॥ ५८ ॥
 अतोत्य तरसा याति यत्प्रत्यक् प्राग्गतिश्च सा ।
 तुल्यमेवातिक्रमणं तावत्याऽय(२) स्वकक्षया ॥ ५९ ॥
 ऊर्ध्वं तत्परिवर्तेन पीष्यान्ते भगवः स्मृतः ।
 सर्वत्रेच्छाफलवधे प्रमाणाप्तं च तत् फलम् ॥ ६० ॥
 जाल्येच्छामानसाभ्यं दोःकोटिवर्गयते पटम् ।
 कर्णाद्दशपदाभ्यस्तो विष्कम्भात् परिधिर्भवेत् ॥ ६१ ॥
 हानिद्विधिया मार्गं व्यत्ययादिष्टमिष्टजात् ।
 युगे स्युः प्राग्गतेर्भानोर्ज्ञस्य शक्रस्य चात्मज ॥ ६२ ॥
 क्रुजाकिंशुसशीघ्रायां
 भगवः सूर्यवत्पराः ४३२०००० ।

(१) प्राच्येव पश्चिमादय — पा० १ पु० ।

(२) गवतिर्वा — पा० १ पु० ।

प्राग्गतेः सूर्यमन्दस्य

सप्तकुञ्जरपावका. ३८७ ॥ ६८ ॥

कौजात् कृतनखा २०४ नाग-

षड्गुणाः ३६८ खवियन्त्रव ६०० ।

शरपावकनायास ५३५

तथा नवज्जताशनाः ३६ ॥ ६९ ॥

अष्टाश्वीभाद्रिविक्रति-

द्वयष्टबाणेन्द्रवो १५८२२३०८२८युगे ।

भोदयाः प्राग्गतेरेते

भगणैस्तु विवर्जिताः ॥ ७० ॥

पातानां भगणैर्युक्ता उदयास्तस्य कीर्तिताः ।

नक्षत्रोदयतः पूर्वं प्रत्यग्गतिक्रदेति हि ॥ ७१ ॥

पश्चात् प्राग्गतिरेतस्मा-

दधिकल्पोदया युगे ।

अर्कोनचन्द्रभगणाः

शशिमासा. प्रकीर्तिता ५३ ४३३३ ३६ ॥ ७२ ॥

दिनीकृतास्ते तिथयो १६०३००००८०

भूदिनीना १५७७६१७८२८ क्षयक्षपाः २५०८२२५२)

अर्कोन्दुमासविज्ञेयो .

भवेत् १५६३३ ३६ पुत्राधिमासका. ॥ ७३ ॥

अत्र चक्रकलासुन्द्रकक्षा पञ्चदशाहताः ३२४००० ।
 व्योमकक्षा भवेदेषा कल्पेन्दुभगणाहता ॥ ७४ ॥
 कक्षा ग्रहाणा सैवेह हृता चैव पृथक् पृथक् ।
 स्वकल्पभगणैः कक्षापटिर्भ्रमणं रवे ॥ ७५ ॥
 स्वकक्षाव्यासभुव्यासविज्ञेयार्धं तु मध्यमम् ।
 सर्वेषा प्राग्गतं कल्प्या भूदिनैर्व्योममण्डलम् ॥ ७६ ॥
 एकस्य भूदिनस्यास्य कल्प्या प्रत्यग्गतिस्त्वह ।
 छायाशङ्कु व्यासकोटो कर्णोऽतो विपुवत्प्रभा ॥ ७७ ॥
 छाया या मा विपुवती स्वदेशे स्याद्दिनार्धजा ।
 शङ्कुः स्याद्विपुवत्कर्णो यत्र न क्षीयते तत ॥ ७८ ॥
 वर्धमानो महीकर्णो म्भारिवर्जो निरक्षक ।
 अक्षाख्यो द्वौ ध्रुवौ मेरोरुपरिष्ठान्नभ स्थितौ ॥ ७९ ॥
 भूतचन्द्रान्तरं भूनिधुवान्तरमपि ध्रुवम् ।
 समुद्रे मध्यकक्षाऽस्याः क्षितिजस्यौ ध्रुवाविति ॥ ८० ॥
 तत्रस्था परिपश्यन्ति दक्षिणोत्तरयोर्मुने ।
 अक्षान्तरभावात् स अक्षदेश इति स्मृतः ॥ ८१ ॥
 अन्यत्राक्षगमा यावत् तावच्चक्रस्य लम्बनम् ।
 मेरोरभिसुखं यातुरुपर्युपरि दृश्यते ॥ ८२ ॥
 ध्रुवस्ततस्ततश्चक्रा नीचैर्नीचैस्तु नारद ।
 निरक्षाभिसुखं यातुरन्यथा तद्दृश्यं भवेत् ॥ ८३ ॥

अक्षांशा नवति ६० मरौ व्यजे लम्बांशकास्तथा ।
 लम्बाक्षी दक्षिणौ ग्राह्यौ गणितेषु तथाऽपि च ॥ ८४ ॥
 लम्बो ना च विभज्या चेद्धर्मानो महीश्वरः (१) ।
 वर्द्धमानः खखत्विन्दु १६०० योजनानि दिते स्तु सः ॥ ८५ ॥
 भूकर्णानुगुणं तस्य ज्याया दृष्टेरदर्शनात् ।
 भूकर्णदृष्टानुगुणं जीयतेऽक्षो दिगोऽधिकः ॥ ८६ ॥
 तथाऽप्यक्षोनवतेः शङ्कुर्मन्दो हि गृह्यते ।
 अक्षाद्विनोमगमनाल्लम्बाक्षाधिकोनको ॥ ८७ ॥
 अक्षज्याविज्ययोः श्लेषो यद्यत्रचय इत्यथ ।
 लम्बो हि भवता (२) तत्र गृह्यते तर्हि यत्नत ॥ ८८ ॥
 तत्पृच्छानुगुणं लोके मुसिहं तन्निराकृतम् ।
 स्यात् सुनाधयिता खेष्टः स्वाध्यायस्तदुपाधयः ॥ ८९ ॥
 तस्मात् पञ्चसु सिद्धान्तेपूक्तमार्गोऽवधार्यताम् ।
 दृप्तं मधुमं विष्वन्मधुनाऽऽज्यं विषं तथा ॥ ९० ॥
 संसर्गस्य विशेषेऽपि तथैतदनुमीयते ।
 मध्यःक्षे विष्वत्कर्कस्तस्याक्षांशा नतांशकाः ॥ ९१ ॥
 तन्नतात् पलभा चान्तः साऽक्षच्छायया प्रतीर्यते ।
 अक्षलिप्तार्धवर्गस्य दशमं क्षरणीपदम् ॥ ९२ ॥

(१) हि तच्छ्रवः—ता० १ पु० ।

(२) उक्तो पक्षो हि भवता—ता० २ पु० ।

व्यासार्धं तु चतुर्विंशो ज्यार्धपिण्ड इतीर्यते ।
 वृत्तस्य 'षण्णवत्यंशो दण्डवद्यः २२५ समः स तत् ॥ ६३ ॥
 प्रथम ज्यार्धमेवैतद्द्वर्गानकरणीपटम् । .
 (१) त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्ड. परखण्डान्तरं ज्ययोः ॥ ६४ ॥
 द्विमेष्टहीना खण्डज्या यत्रार्धन्दुयुता न चेत् ।
 खण्डे शताधिके नेत्रवियहेदैर्युता तु चेत् ॥ ६५ ॥
 खाद्रिनेत्रखण्डा स्यादेव्यखण्डयुता सती ।
 खखण्डरहिता जीवा स्वात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥ ६६ ॥
 प्रायो दशैव सन्धासां मध्येकादशवर्जिताः ।
 हित्वा कुखण्डमूलानि तत्रान्याः स्युर्यथोदितम् ॥ ६७ ॥
 यद्वाऽस्य भाज्ये ज्ये तत्र गुणपट्चन्द्रसयुते ।
 द्वितीयभान्त्यजास्तिस्रो नगगोवह्निसंयुताः ॥ ६८ ॥

(१) एते २४—१०३ श्लोका बक्ष्यमाणप्रकारेण साधयो भवितुमर्हन्ति परन्तु आदर्शानुरोधेन मूढे तथैव स्थापिता इति विज्ञेयम् ।

- त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्ड परखण्डोऽन्तरं ज्ययो ॥ ६४ ॥
 द्विमेष्टहीना खण्डज्या यत्रार्धद्विविधा न चेत् ।
 खण्डे श्वेष्टाधिके यत्र विगतस्त्वन्वया तु चेत् ॥ ६५ ॥
 खण्डप्रमेऽत्र खखण्डः स्यादेव्यखण्डाभिः स तु ।
 खखण्डरहिता जीवा स्वात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥ ६६ ॥
 प्रायो दशैव सन्धासां मध्ये द्वादशवर्जिताः ।
 द्विभ्यां करण्य मूढाभिः ततोऽन्वा स्युर्यथोदितम् ॥ ६७ ॥
 यद्वाऽऽपमान्त्ये ज्ये च गुणपट्चन्द्रसयुते ।
 द्वितीयभान्त्यजास्तिस्रो नगगोवह्निसंयुता ॥ ६८ ॥

तत्पञ्चमी खखान्याद्या चैज्याप्राग्वत् ततः स्फुटा ।
 इत्येतौ द्वौ च सामान्यौ मार्गौ नानागुणैर्युतौ ॥ ९९ ॥
 विक्रत्यधिकत्रक्रव्यांमार्धमार्गस्य किञ्च यत् ।
 चाद्यमार्गे त्रिभज्यार्धं प्रथमज्या न यद्ववेत् ॥ १०० ॥
 करणीपदपादोनकरणीदलमेव(१) हि ।
 एकद्विभज्याद्वाद्दशीज्या करणीज्यापदं किल ॥ १०१ ॥
 एवं तस्मादाद्यमार्गे तत्सर्वानुगुणः स्फुटः ।
 वर्गो निरूप्यते प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥
 चक्रस्य पणवत्यंशो विलिप्ताश्रयकोऽक्षतः(२) ।
 प्रथमज्यार्धमेतस्माद्विकृति(३)ज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥
 (४)द्विघस्य खण्डहीनास्या नवाध्वन्नियुतान्त्यमे ।
 तदाध्विद्वितयव्योमवह्निनेत्रयुतं क्रमात् ॥ १०४ ॥

तत्पञ्चमी खखान्याद्या र्थान्या प्राग्वत् तत स्फुटा ।

इत्ये- ॥ ९९ ॥

विकृत्यधिक ।

प्रथमज्या तु यद्ववेत् ॥ १०० ॥

करणीपदपादोनकरणीपद—(मूळ—) मेव हि ।

एव द्विभज्या त्रिज्या तु करणात् पदं किल ॥ १०१ ॥

एव र्थादायमार्गस्तु न सर्वानुगुणः स्फुटः ।

वर्गो निरूपितः प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥

चक्रस्य पणवत्यंशो विलिप्ताश्रयकरस्य तु ।

प्रथमज्यार्धमेतस्माद्विकृतिज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥

१) करणीमूलमेव—पा० २ पु० । (२) अक्षतः ।

३) त्रयोविंशती ज्या इति ।

४) इतोऽमेऽध्यायसमाधिमेवश्लोकाः ।

यद्वातः खण्डसंशुद्धिलिप्ता योज्याः क्रमाच्च ताः ।

सप्तविश्वैर्नंगाष्टाभीरसशैलैर्नगाभियै ॥ १०५ ॥

अतिष्टव्यावाह्रिगैलैरसांभोधिन्निभिस्ततः ।

द्वितीयभान्ते याज्याख्या युगनेन्तेन्दुसंयुताः ॥ १०६ ॥

तप्तचमीसेतसूर्यात् तद्युर्ध्वेष्टशैलभाक् ।

सेन्द्रातत्र तृतीयाद्याद्वितीये द्वादशोन्विते ॥ १०७ ॥

आद्यमेन्त्याखण्डभागा विश्वाद्रिच्छ फ्फुटाध्वनि ।

तत्त्वप्तमी खमेत्याद्या तत्पृष्ठी रदवर्जिता ॥ १०८ ॥

तत्पञ्चमी चतुर्थी सा खात्यष्टिगोग्निसंयुता ।

तृतीया विकला सा तत्फलं भूतिधिसंयुतम् ॥ १०९ ॥

द्वितीया यत्फलं वेदविकलाद्यभयोक्तवत् ।

सस्फुटज्याविधिद्वात्रोक्तमज्याखण्डमष्टमम् ॥ ११० ॥

ज्यात्वाभावानुलोम्येन सपङ्कगान्यभाक्षभा ।

परखण्डफलं प्रोक्तं स्वखण्डात् स्वस्वपूर्वया ॥ १११ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते षष्ठमोध्याय ॥ १ ॥

आकर्षतः स्वसम्बन्धाद्भवतीति स्फुटा स्थितिः ।

मन्द्रेष्ठाभ्यामकंचन्द्रौ यदा मन्दफलं मुने ॥ १ ॥

आकृष्येते एव तस्मान्मन्दकर्मकमेतयोः ।

चत्वार्यानयने द्वारौ परेषां(१) द्वे तु तत्र हि ॥ २ ॥

तत्कर्माणां चतुर्णां च क्रमः प्राक् सूचितो मुने ।
 ग्रहभुक्तेः फले कार्यं ग्रहवत् तद्विलोमगे ॥ ३ ॥
 फलव्यस्यो केन्द्रभुक्तिर्यदि वा विज्याया हता ।
 तत्कर्णांशा सोच्चभुक्तेर्विशोध्या सा गतिः स्फुटा ॥ ४ ॥
 ग्रहोच्चभुक्तियोगात् तु हित्वा केन्द्रगतिं स्फुटाम् ।
 शीघ्रोच्चभुक्तिशेषार्धं ग्रहकेन्द्रगतिर्यतः ॥ ५ ॥
 शीघ्रोच्चभुक्तिरेकाहतदैक्ये योक्तवद्गतिः ।
 शीघ्रार्धभुक्तौ तादृश्यां फलादाय ग्रहस्य तु ॥ ६ ॥
 फलाधार्धं तु मन्दार्धग्रहभुक्तियुताऽर्धिता ।
 सा भवेद्विद्यमानत्वात् केन्द्रभुक्तिर्विधोस्तु सा ॥ ७ ॥
 सोच्चभुक्तिर्भवेद्यत् सा प्रागुच्चेन्दुगतिस्ततः ।
 ग्रहापक्षेपणं चार्धं करणं तत्प्रकीर्त्यते ॥ ८ ॥
 ग्रहाणां भुक्तिरेवास्मिन् केन्द्रभुक्तिश्च मान्दयोः ।
 स्फुटकेन्द्रगतेस्तस्याः स्फुटभुक्तिर्ग्रहस्य च ॥ ९ ॥
 अथ वा केन्द्रभुक्तिः सा विज्या कर्णान्तराहता ।
 कर्णांशाऽर्धेऽर्धिता च ग्रहभुक्तेर्धनं त्वृणम् ॥ १० ॥
 कर्णे विज्याधिकोने तु व्यस्तं मान्दे विधीयते ।
 उच्चैर्नोच्चैर्गते सूर्ये उच्चैर्नोच्चैर्युग्रहाः ॥ ११ ॥
 किञ्चित् तस्मात् फलं भानोस्तद्गत्या च तदा नतम् ।
 ग्रहभुक्तिहतं भक्तं चक्रलिप्ताभिरर्कवत् ॥ १२ ॥
 अर्कभुक्तिवदप्येवं ग्रहे कार्यं च तद्गतौ ।

मध्यग्रहेषु चोच्चेषु तद्भक्तिषु च तत्कृते ॥ १३ ॥
 तदादावखिलेष्वेवं कृतं यत् तद्वितं मरुम् ।
 खोच्चैः स्वनीचैस्ताभ्यां स्वादन्यस्यैतद्द्वयं भवेत् ॥ १४ ॥
 अन्यस्यैवान्यदीयाभ्यां नातोऽर्कस्यैतदिष्यते ।
 क्रियते या दुराशङ्का ग्रहस्फुटविधिं प्रति ॥ १५ ॥
 साऽपरं हीयते पुत्र सांप्रतं तत्र तत् फलम् ।
 मध्यसंज्ञा ग्रहाः पञ्चैवार्केन्द्र नेति मध्यमौ ॥ १६ ॥
 “यदि स्यात् तिथिसंवह्निह्वासाभावः प्रसज्यते ।
 तिथयः सावनाहानि भगणा ह्यामष्टद्वितः ॥ १७ ॥
 यदि स्युरधिमासोनराच्यभावः प्रसज्यते ।
 शुक्रज्ञयोः कर्पकोच्चं शीघ्रं तदितरस्य च ॥ १८ ॥
 विक्षेपा न विकल्प्यन्ते फलहेतुर्न कल्पना ।
 अर्केन्द्रोरपि शीघ्रार्धमन्दार्धादिप्रकल्पना ॥ १९ ॥
 निष्फलत्वान्तिरस्तैव महावायौ प्रधावति ।
 तिरोधानेन षड्जादीन् वाद्यांश इव खिचरान् ॥ २० ॥
 नुदति प्रवहद्येति मार्गभेदादिदं न सत् ।
 कर्माणि यानि चत्वारि ग्रहस्यैवेति तानि च ॥ २१ ॥
 शीघ्रार्धं स्याच्छीघ्रफलं चतुर्थे द्विगुणं तथा ।
 मन्दार्धं स्यान्मन्दफलं तृतीयमपि नान्यथा ॥ २२ ॥
 किञ्चोच्चाभ्यां निरुक्ताभ्यामपहृष्टः पुनस्तथा ।

कल्पं चैत् पुनरप्येवं तथाऽर्केन्द्रं च नारद ॥ २३ ॥
 ग्रहोऽरि न शीघ्रोच्चमिति चेदुच्चताऽस्य न ।
 त्रिज्योन्शीघ्रकर्णञ्च सर्वदा मुनिसत्तम ॥ २४ ॥
 नाधः शीघ्रोच्च इति चेद्ग्रहस्तर्ह्यल्पगस्तु सः ।
 अथ कक्षा कल्प्यते चैत् कक्षाऽसौ तत्र कस्य वा ॥ २५ ॥
 तूष्णीं कक्षा कल्प्यते चैत् सर्वेषां तर्हि कल्प्यताम् ।
 निष्फलत्वात् सर्वेषामिति चैत् कल्प्यतां फलम् ॥ २६ ॥
 निरर्थत्वात् कल्पनाया यथाकार्यं तु कारणम् ।
 कल्प्यते चैत् कल्पितं तन्मयैव न तु किं पुनः ॥ २७ ॥
 अतोन्द्रि प्रार्थविज्ञाने प्रमाणं श्रुतिरेव हि ।
 यथाश्रुति मया दृष्टं यत्तदेवावबुद्धताम् ॥ २८ ॥
 मध्यमा. स्याद्यिनः सन्ति नेति चेन्मध्यमानुगाः ।
 ग्रहाश्चतुष्कर्मवन्त इति यत् तन्निराकृतम् ॥ २९ ॥
 मध्यगोघार्धमन्दार्धफलमेति तदाथयैः ।
 उपग्रहैश्चापकृष्टा मन्दोच्चैश्च ग्रहा ययुः ॥ ३० ॥
 इति चेन्मन्दभागे च नैवाकस्मादुपग्रहाः ।
 युज्यन्ते ते प्रकृष्टाश्चैवपकृष्टा ग्रहाश्च ते ॥ ३१ ॥
 इति चत्वारि कर्माणि ग्रहस्यैव न तन्मतम् ।
 उपग्रहापकर्षेऽपि पूर्वमेवेदमुच्यते ॥ ३२ ॥
 अतो मन्दार्धशीघ्रार्धा न सतीति हि नोच्यते ।
 असत्त्वेऽन्यतरस्यापि ग्रहघोरर्धसंज्ञयोः ॥ ३३ ॥

एकापकर्षणं कल्प्यं ग्रहस्यापि तथा पुनः ।
 उपग्रहा न सन्तीति यदि ब्रूयाच्चतुष्टयम् ॥ ३४ ॥
 कर्मणां स्याद्ग्रहस्यैव सन्ति तस्मादुपग्रहाः ।
 अर्धाख्येनापकृष्टश्च नीचैर्नीचैर्यथा तथा ॥ ३५ ॥
 उपग्रहोपकृष्टः स्यात् सग्रहस्तेन चेदिति ।
 नैवमर्धग्रहस्थानज्ञानमेव तथोच्यते ॥ ३६ ॥
 स्वच्छन्दगमनं तदि किं तद्यैरुच्चनीचता ।
 अर्धाख्येनोपकृष्टश्च उपकृष्ट उपग्रह ॥ ३७ ॥
 ग्रहस्याप्युपकृष्टः स्यात् तदभावान्न तन्वेत् ।
 विक्षेप्यौ च न चेद्भ्रमो पाताभ्यां शुक्रचन्द्रजौ ॥ ३८ ॥
 विक्षेप्यौ तौ तथा क्षेपलिप्ता चित्र स्फुटा खदिक् ।
 अपकृष्टैर्यहै साकं कर्षका यान्ति यत् ततः ॥ ३९ ॥
 तेऽपकृष्टाः स्वमन्दाद्यै पातास्तैश्च ततः फलम् ।
 तृतीयमपि पातानां ग्रहवन्नेति कल्प्यते ॥ ४० ॥
 तस्मान्मन्दार्धमन्दोच्चमध्ये यावदुपग्रहः ।
 याति यद्दिशि तावत्येवास्ते तद्दिशि मध्यमात् ॥ ४१ ॥
 स्वच्छन्दाकर्षकश्च क्षेपश्चलनमन्यथा ।
 शीघ्रोच्चाविव शीघ्राख्यौ बुधशुक्रौ न चैतरौ ॥ ४२ ॥
 इति चैतादृगुच्चाभ्यां ग्रहस्थानं च बुध्यताम् ।
 याम्योत्तरगती तद्दुत्क्रमाङ्गास्करस्य च ॥ ४३ ॥

तथैवानपकृष्टानां गतेराधिक्यमल्पता ।
 ग्रहकर्षणवद्वस्तु किं न चेदित्युपग्रहे ॥ ४४ ॥
 खल्वद्गमनं तेषां मन्दोच्चाः कथिता वृथा ।
 सृषावादी च वेदः स्यात् तत् सर्वानर्थकारणम् ॥ ४५ ॥
 मन्दार्धाद्यो यद्दिशि च याति तन्मध्यमो ग्रहः ।
 यावन्ति कल्पे मन्दार्धा यो गच्छेत् सोऽप्युपग्रहः ॥ ४६ ॥
 स नास्ति यस्य गमनं कल्पजं गमनं न च ।
 मन्दस्फुटाद्रोमशे हि सोमे च क्षेपसाधनम् ॥ ४७ ॥
 कीर्तितं तत्कर्षकाः स्युर्न सम्बन्धान्तरं क्रमात्(१) ।
 सूर्यरोमशसोमेभ्यो यथालब्धग्रहा इव ॥ ४८ ॥
 कल्पिताः स्युः म्नामादाौ भिन्नाः संज्ञास्तथैव च ।
 मन्दाकृष्टैर्हि मन्दाख्या ग्रहैरुक्ता ययुः सह ॥ ४९ ॥
 विक्षिप्यन्ते च पातैस्तैस्ते ग्रहा इति कल्पयताम् ।
 इति चेत् कर्षकाणां तु प्रोक्तनामन्तरं भवेत् ॥ ५० ॥
 त्यक्तं श्रुतिकृतं नाम नैतदप्यस्ति पौलिशे ।
 ग्रहे कृतं यत् तत्पाते ह्यते नेति च वर्तते ॥ ५१ ॥
 सोमरोमशयोः पाताः शोध्या मन्देभ्य ईरिताः ।
 शुक्रज्ञरातयोर्वामक्रमणं सूर्यकीर्तितम् ॥ ५२ ॥
 तृतीयेऽस्य न चेद्विष्टं तत् तत्राप्यस्ति दूषणम् ।
 श्रुत्यन्तरविरोधस्तु पौलिशेऽत्र च गम्यते ॥ ५३ ॥

तद्वाऽस्य गमनं तावन्निर्णीतं च सहेतुकम् ।
 उपग्रहनिमित्तं वा न तावत् प्रथमक्रमः ॥ ५४ ॥
 यथेष्टकल्पनापत्तेर्द्वितीयः कल्प एव चेत् ।
 पातमन्दोच्चमध्ये न फलं साध्यं न तन्मतम् ॥ ५५ ॥
 कल्पस्तृतीयश्चदुच्चैर्नापकृष्ट उपग्रहः ॥
 अश्वेनेन रथं पातमाकर्षति न वा सताम् ॥ ५६ ॥
 स्तम्भच्छायादीपवच्चैत्र मन्दोच्चोऽत्र कारणम् ।
 परस्परभवक्रार्धपातोपग्रहसञ्चरः ॥ ५७ ॥
 वामं निष्कारणं यातीतीयं वा कल्पना सती ।
 खोच्चादुपग्रहाद्वाऽपि नाकस्त्राद्दि तद्विष्यते ॥ ५८ ॥
 सहेतुकं कल्पमानं कल्प्यते न तु हेतुकैः ।
 मन्दोच्चैर्नापकृष्टस्तु यावद्भजति भास्करः ॥ ५९ ॥
 तेनाकृष्टा यहास्तावत् ते तथोपग्रहैर्ययुः ।
 भृत्यैस्तत् क्रियते कर्म स्वामिना क्रियते हि यत् ॥ ६० ॥
 प्रत्यक् प्राग्बहिरन्तर्वा तद्ग्रहोऽर्कसमं व्रजेत् ।
 इति चेन्नैतद्विष्टं स्याद्भोगादावधिकं नृपाः ॥ ६१ ॥
 सेवादावधिकं भृत्या वर्तन्ते न हि तत्त्वमाः ।
 यावान् यस्याधिकारः स्यात् तावत् तस्य प्रवर्त्तनम् ॥ ६२ ॥
 सर्वचक्राधिपः सूर्यः कियद्याति स्वमुक्तिः ।
 इयद्यातीति युक्तिः स्याद्भ्राजाऽनुचरकृप्तिः ॥ ६३ ॥

युक्तिर्यत्र प्रमाणं स्याद्युक्तिः का तत्र नारद ॥
 जिज्ञासोर्युक्तिरिष्टाऽस्ति यदि श्रुत्यनुसारणी ॥ ६४ ॥
 श्रुत्युक्तेष्टतरा युक्तिर्नान्यद्भावेत तच्छ्रुतिम् ।
 कृत्वाऽऽदौ मान्दकमन्ते क्रियते शीघ्रकर्मवत् ॥ ६५ ॥
 तस्मान्मदापद्यष्टात् प्राक् शीघ्रेणाथापद्यते ।
 किञ्चित्किञ्चिद्विलम्ब्यैव इति चेदपकर्षति ॥ ६६ ॥
 नैतदेवं यदेवं चेत् गतिर्नानाविधाऽन्वहम् ।
 विस्वं च शुद्धकर्मास्य तद्देतदभावतः ॥ ६७ ॥
 ननु विस्वाल्पताधिक्यं स्वमध्ये क्षितिजेऽन्वहम् ।
 इति तु क्षितिजे ब्रह्माण्डांशवो न ह्यधो भुवः ॥ ६८ ॥
 पूर्णकृपांशवस्तस्माद्दृश. प्रतिहते महत् ।
 विस्वं भूमाभिसंख्यन्तं रक्तवर्णं च दृश्यते ॥ ६९ ॥
 असंमुखत्वान्मध्यात् स पाण्डुरार्द्यं स्वखरत्वतः ।
 स्लोकस्तोकेन भूरग्निह्लासे चण्डाशुदर्शनात् ॥ ७० ॥
 दृष्टिप्रतिहते विस्वं घ्रीयमाणमिते गते ।
 आरात् स्वमध्ये चण्डांशुरग्निः प्रागल्प्यते भुवः ॥ ७१ ॥
 रश्म्यभावाच्च पादोनं क्षितिजादिव दृश्यते ।
 विभिन्नतुर्भिः क्षितिजे स्वमध्येऽथ कलाहृतः ॥ ७२ ॥
 अहुलानि भवन्त्यस्मादित्युक्तं हि महर्षिभिः ।
 भूमिकचाद्यतुर्भागे सस्यितस्यात्मनस्तु यः ॥ ७३ ॥
 क्षितिजस्य स्वमध्ये इत्येवामौ पुरोदितः ।

तिष्ठत्यतस्तस्मात् लिप्तास्तदानीमङ्गुलद्वये ॥ ७४ ॥

दृश्यते महदेकेन विस्वमन्येन वाऽन्यथा ।

एकस्मिन् दिवसे तस्माद्विम्वाधिक्याल्पता न हि ॥ ७५ ॥

त्रिचतु कर्णयोगार्धं स्फुटकर्णोऽस्य मस्रके ।

ग्रहस्यरत्यतः किञ्चिद्विलम्ब्याकर्षणं न हि ॥ ७६ ॥

उच्चद्वयानुगुण्येन ग्रहो यद्यपि सञ्चरन् ।

तथा ऽपि युगपत् कर्मद्वयं न क्रियते यतः ॥ ७७ ॥

तथाऽऽनीता ग्रहास्तद्वत् दृश्यन्ते नैव वै ततः ।

उपदेशक्रमोऽप्येवं स च कर्मद्वयक्रमः ॥ ७८ ॥

श्रावता साऽऽधिक कर्णस्तावताऽर्धेन तादृशी ।

त्रिज्यात स्फुटकर्णोऽपि नार्धसिद्धिर्वर्जितः ॥ ७९ ॥

उपग्रहाणां यज्जातकक्षासिद्धिर्दृश्य तु ।

सुतरां सन्दशोघ्राख्यकर्मणो कथिते क्रमात् ॥ ८० ॥

उच्चैर्नीचैर्ब्रजन्ते वा कानुरूपं समश्रवः ।

मध्यकर्णस्ततः कर्णान्तरत्वं याति यन्मुने ॥ ८१ ॥

अन्तरे वनती वृक्षा वनप्रान्ते स्थिता इव ।

दृत्वाश्चन्द्रकक्षायां दृश्यन्ते सकलास्तथा ॥ ८२ ॥

भौमार्किकिबुधजीवानां त्रिंश(१)त्पट्पञ्चवर्जिताः ।

बिष्कभाश्चन्द्रकक्षायां पट्टिः शुक्रस्य कीर्तिता ॥ ८३ ॥

(१) त्रिज्याघ्नाः स्फुटकर्णाघ्ना विष्कम्भास्तरस्फुटाः स्मृताः ।

तिथ्याघ्ना-विम्बलिघ्नाः स्युरङ्गुलानि पुरोक्तवत् ॥८४॥

कक्षाश्च भगणा मानं विधोरिच्छेतरस्य तु ।

विष्कम्भवः फलमस्येति विष्कम्भः पारमार्थिकः ॥ ८५ ॥

तथाऽर्कस्य स्वकक्षायां विष्कम्भः खखपञ्चपट् ६५०० ।

षष्टिरष्टाहता ४८० राज्ञस्तथा विम्बस्य नारद ॥ ८६ ॥

निजमण्डलविष्कम्भः स्वकक्षायां फलं विधोः ।

कक्षेच्छामानमन्तर वा मानेष्टभगणेच्छयोः ॥ ८७ ॥

इतीन्दुमध्यकक्षायां विज्ञेयं विम्बयोजनम् ।

कक्षा वा भगणा मानमित्येवेच्छाधिकेन तु ॥ ८८ ॥

अर्केन्दुमण्डलव्याप्तौ स्फुटमुक्तिहतौ तयोः ।

मध्यमुक्त्यद्दृष्टौ स्पष्टौ प्राग्बलिघ्नास्तदङ्गुलम् ॥ ८९ ॥

दूरस्थत्वात् तु विम्बस्य सौक्ष्ण्यं स्थैर्यं प्रकीर्तितम् ।

लोकदृष्ट्या यथाऽद्रेः स्वस्थाने नित्यं समात्मनः ॥ ९० ॥

अर्ककक्षेन्दुकक्षाघ्ना सूर्यविम्बश्रुतिर्यत ।

इन्दुविम्बश्रवाघ्ना या क्रोशीना वा न वा ततः ॥ ९१ ॥

अर्केन्दुकक्षाघ्नासर्वे तद्विष्कम्भाववेहि ते ।

तन्मध्यमुक्तिगुणिते स्फुटमुक्त्यद्दृष्टे स्फुटे ॥ ९२ ॥

(१) व्यधीष्टवर्तिधास्त्रिंशद्विष्कम्भाघ्नास्तु दृश्यत ।

भौमा कबुधजीवाता चन्द्रमार्गे तु नारद ॥

शनि २ पुस्तके भाषिक. पाठ. ।

- भानीर्भार्धे महीच्छाया महत्त्वात् मण्डलस्य तु ।
 चर्कस्य भूम्याः सूच्यग्रमानं शेषमिलार्कयोः ॥ ९३ ॥
 असंकुचितशुद्धार्ककक्षाव्यासदलं फलम् ।
 भूकर्णं द्रुच्छाच्छायाघस्ततो लिप्तास्तदङ्गुलम् ॥ ९४ ॥
 चर्केन्दुकक्षाव्यासार्धे स्फुटे सकुचिते क्रमात् ।
 मानेच्छाफलमर्केलाशेषं प्रोऽभ्य ततः फलम् ॥ ९५ ॥
 भूकर्णादिन्दुकक्षायां छायाव्यासस्तदातनम् ।
 युक्त्या कालाङ्गुलं ब्रुच्ये युक्त्यन्तरमतिस्फुटम् ॥ ९६ ॥
 भूच्छायेलागतस्याथ तरणिभ्रमणे विधोः ।
 सूचीमध्यमकक्षायां कियतीति महीथवः ॥ ९७ ॥
 स्फुटसूर्येन्दुमुक्तिप्रो भक्तो मध्यमया फलम् ।
 स्फुटार्कचन्द्रकर्णांशं फलमर्कान्दगाङ्गयोः ॥ ९८ ॥
 मानेच्छमध्यकर्णास्तु प्रोऽभ्य सूच्याऽपि भाथवः ।
 तित्यः कलायां सन्त्येवनेतदर्धं विधो. थवः ॥ ९९ ॥
 मध्यमिच्छाधिकाल्पार्कविम्बाभ्यां तादृशं त्वृणम् ।
 मध्यार्कथश्रे मानं तथा स्यादिति तन्मतम् ॥ १०० ॥
 तस्यां स्फुटार्ककक्षायां व्यासार्धेनाधिकेन वा ।
 अधिकाल्पमृणं माने नाधिकाल्पेऽर्कमण्डले ॥ १०१ ॥
 परिध्यंगहते विम्बव्यासो विम्बथधो भवेत् ।
 उधेन तु समं येन योऽपद्वयेत् स तत्सम. ॥ १०२ ॥
 योऽत्यल्प उधो नीचाल्प. स्वबहुसत्य एव च ।

तेनापहृष्यते स्वर्णं महदल्पं बहु स्वतः ॥ १०३ ॥
 उच्चैर्नीचैर्गते खोच्चपरिध्यंशाः स्वभावतः ।
 अल्पाधिककला भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि (१) ॥ १०४ ॥
 स्यादेतच्च फले कर्णं(२) शैघ्रयेऽल्पा गतिरन्यथा ।
 अधिकाऽल्पा च या भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि ॥ १०५ ॥
 विज्याधिकाल्पे यदि तु वहिश्चरति स ग्रहः ।
 स्वतः शीघ्रानभिमुखं स नन्दं तु क्वचिदस्ति हि ॥ १०६ ॥
 मैवं यदि स्यादेवैवं स्यात् पूर्वा परभार्थयोः ।
 उच्चैर्ग्रहस्त्वृणधनं वा यद्येतत् फलं क्रमात् ॥ १०७ ॥
 यदाऽस्याद्विकला भुक्तिस्तथा या तु भमण्डलम् ।
 ग्रहं प्राग्गतिहीनं वा(३) प्राक्प्रत्यग्गतिवद्वयहात् ॥ १०८ ॥
 सर्वोच्चपातान् वाऽतीत्य ब्रह्माण्डं वै तु नारद ।
 प्रतिपादयितुं शक्या वक्रता न यतः परम् ॥ १०९ ॥
 प्राग्गतिर्नास्ति यत्रास्ति केवलं तु न कारणम् ।
 शनिमन्दात् परं चेत् को हेतुः खेटोऽप्यदर्शनात् ॥ ११० ॥
 वक्रता चाधिकगतादिव कल्पो यदि ग्रहः ।
 गतिरन्यानुरूपा सा भूयसीति न कीर्त्त्यते ॥ १११ ॥

(१) अल्पाधिका यथाशक्ति क्षेपा पातैस्त्रयेदृशैः । इति २ पु० पा० ।

(२) स्यादेतच्चलकर्णेन—इति २ पु० पा० ।

(३) या चास्य विकला भुक्तिस्तथा याति भमण्डलम् ।

महः प्राग्गतिहीने वा,..... ॥

अथ पाठ शुद्धं पूर्तीयते ।

उच्चैर्नीचैर्गतस्यापि कार्या कर्णेन सूक्ष्मता ।
 स्थौल्यं विम्बस्य चातो हि प्रसज्जेत मुनीश्वर ॥ ११२ ॥
 हानिदृदिगतेनैव युक्तियुक्ते यदीरिते ।
 उभयोरजिसिद्धे ते तन्मे निगदतः शृणु ॥ ११३ ॥
 उच्चाख्यं प्रोक्तम्य केन्द्रं तद्गतगम्यान्तरं तयोः ।
 यदि कल्पेत दोःकोटी तदा बाहुः प्रसज्जेते ॥ ११४ ॥
 गताहुजज्या विपमे गम्यात् कोटिपदं भवेत् ।
 युग्मभावाद्गतैष्यास्यां कोटिबाहु युजीति च ॥ ११५ ॥
 लिप्तास्तत्त्वयमैर्भक्ता लब्धं ज्यापिण्डका गताः ।
 गतगम्यान्तराभ्यस्ता विभाज्यास्तत्त्वलोचनैः ॥ ११६ ॥
 तद्वाप्तफलं योज्यं ज्यापिण्डे गतसंज्ञके ।
 इत्येवं नैव विवरं सदा ज्यापिण्डशक्तितः ॥ ११७ ॥
 गतज्याभावतस्त्विन्द्रोच्चतुर्धी ज्या सदा भवेत् ।
 एवं संवर्त्तमानायां तच्चतुर्धी गता ह्यपि ॥ ११८ ॥
 न तात्कालिकसिद्धिः स्याद्वर्त्तमाना यथा स्वतः ।
 इष्टनाडी हता केन्द्रगतिः पृथ्योद्धृताऽपि सा ॥ ११९ ॥
 बाहुकोटी ज्यान्तरमे तत्त्वनेत्रैस्तयोः फले ।
 प्रत्यहं वर्द्धमानत्वाच्छीघ्रकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२० ॥
 बाहुरोजपदे युग्मे क्षीयते कोटिरन्यथा ।
 प्रत्यहं क्षीयमाणत्वान्मन्दकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२१ ॥
 कोटिरोजपदे युग्मे क्षीयते बाहुरन्यथा ।

तदत् तद्ग्रहवद्वास्य फलं ग्रहफलोदितम् ॥ १२२ ॥
 धनास्यमन्यहीनास्यं धनास्यं ग्रहवद्गतौ ।
 ऋणास्यमन्यथा प्रोज्झ्य बहुभुक्तिं गते फलात् ॥ १२३ ॥
 ज्ञान्तरमौ गतिर्यद्वा दोःकोटिज्या ऽथ दृक्क्षचित्(१)।
 न्यिंशब्दंयादिभिर्मन्दे त्रिचन्द्राद्यैर्हता हृता ॥ १२४ ॥
 शैघ्ये विभज्यया तुल्या दीर्घ्या चैत् क्षीयते ऽन्वहम् ।
 वधंते स्फुटवृत्तांशान्तथा व्यस्तास्तु नान्यथा ॥ १२५ ॥
 तद्व्यस्तं जीवशून्योस्तु शैघ्ये युक्तिश्च सैव हि ।
 स्फुटवृत्तान्तरहते दोःकोटिज्ये ग्रहस्य तु ॥ १२६ ॥
 गतार्धं स्फुटवृत्तघ्नं वाहुकोटिज्ययोर्धनम् ।
 वहमाने परिध्यंशे क्षीयमाणे ऋणं मुने ॥ १२७ ॥
 गत्यर्था वाहुकोटिज्या ग्रहवद्दृष्टे यदि ।
 धनात्मिका क्षीयते चेद्गुणरूपेति सैव च ॥ १२८ ॥
 निश्चित्य फलजान्घोन्धैः कृत्वा योगान्तरं मुने ।
 भगणांशैर्बाहुकोट्योः फलजे तां विभज्य च ॥ १२९ ॥
 ग्रहभुक्तेर्दी.फलज्यावर्गान्तरमितीरिता ।
 कर्णदोःफलजावर्गनाडिका यावता भवेत् ॥ १३० ॥

(१) दृश्ये.—इति २ पु० पा० ।

महाभाष्येऽप्ये दृग्दिशा दिग्वा मुनीति ।

मुनिता च गतेर्दिशे २१११वास्तुपुस्तके ॥

इति २ पुस्तकेऽधिक. पाठः ।

गते कोटिफलज्या तु द्विधा स्यात् तावता हता ।
 कर्णयोर्बहुद्वयौ तु स्वल्पायां गतिखेटयोः ॥ १३१ ॥
 ग्रहदो फलजावर्गो यावतोनाधिकं ब्रजेत् ।
 यावद्वर्गं गतिः कर्णस्तावत्येव न संशयः ॥ १३२ ॥
 तां तु वर्गान्तरात् कर्णदोःकोटिज्यां विशोधयेत् ।
 क्षीयमाणे वर्द्धमाने भूभाया तद्द्वये धनम् ॥ १३३ ॥
 कुर्याद्यथोक्तनिष्पन्नकर्णवाह्यं यथा तथा ।
 वर्द्धते क्षीयते चापि षट्गात् कोटिफलेन च ॥ १३४ ॥
 कर्णादिकेन्द्रे तद्व्यस्तं चलकर्णस्तथा कृतः ।
 कर्णकक्षागते कोटिफले मोक्षो महासुने ॥ १३५ ॥
 छेदोऽसौ द्विगुणस्तेन स्वच्छेदाप्तफलेन च ।
 दो.फलानगुणक्षेन्दोः स्वकाटूनाधिको भवेत् ॥ १३६ ॥
 स्थिरीकर्मफलेनैव कर्णं कल्प्यः स्फुटं कृत ।
 गत्यर्धं चलकर्णे स्यात् त्रिज्यादो.फलजावधे ॥ १३७ ॥
 ग्रहबाहुफलज्या तु कर्णान्तरहता तथा ।
 स्वमूलाधिककर्णेन ग्रहकर्णविवारिणा ॥ १३८ ॥
 ऊनाधिकगुणा तादृक् फलं यत्तच्छिदाऽन्यथा ।
 स्वकाभ्या वृत्तकर्णाभ्यां ग्रहात् सिद्धात् ग्रह सुने ॥ १३९ ॥
 तात्पूर्वकालिके हित्वा भुक्तौ सत्यां गते फलम् ।
 तादृक् स्यादिति संस्कारो वृत्तात् कर्णादिहाधिकः ॥ १४० ॥
 निष्पन्नराशे. कर्णे न गते दो.फलसौर्विका ।

ज्यां प्रोक्तभ्या तच्चयमल्लैर्हत्वा तद्विवरोद्धृतम् ॥ १४१ ॥
 संख्यातत्त्वाश्विसंवर्गे संयोज्य धनुरुच्यते ।
 इति क्रिया यदा तत्र तत्त्वान्मिथ्यः फलं लघु ॥ १४२ ॥
 यज्ज्याखण्डफलं यावत् तावत् तत्त्वाश्विसङ्गणम् ।
 तज्ज्याखण्डोद्धृतं मुक्तेः फलं लिप्तादिकं भवेत् ॥ १४३ ॥
 यथा ग्रहफलं यत्र तद्भुक्तौ च गते फलम् ।
 तथाऽन्यथा त्वृणफलं वक्रमुक्तिस्त्वृणाधिके ॥ १४४ ॥
 भुज्याक्षीयमाणत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।
 प्राग्लभ्यते च गत्यल्पं पूर्वाहादुत्तरे दिने ॥ १४५ ॥
 भुजस्य वर्द्धमानत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।
 परार्द्धादौ महदृणं पूर्वाहादुत्तरे दिने ॥ १४६ ॥
 अतो वक्रानुवक्रति परपूर्वाङ्गयोः क्रमात् ।
 ग्रत्यगतेर्हीनिष्टही वक्रोत्था त्वन्वहं गतौ ॥ १४७ ॥
 मन्दमन्दाङ्गयोः कर्णं स्याच्छेदत्वादवक्रता ।
 अर्द्धितत्वात् फलस्यैव शीघार्द्धे मुनिसत्तम ॥ १४८ ॥
 दूरस्थिताश्च शीघ्रोच्चाटग्रहः शिथिलरग्निभिः ।
 सञ्चेतराकृष्टतनुर्वक्रमुक्तिर्भवेदिति ॥ १४९ ॥
 नाकृष्यन्ते हि शीघार्द्धादाकृष्यन्ते ग्रहा इति ।
 विशेषोऽस्तीति चेन्नित्यं तत्तद्भावप्रमादित् ॥ १५० ॥
 अर्द्धितत्वात् फलस्यैवमित्युक्तं कारणं नित्यं ।
 इति चेद्वक्रमुक्तिश्च किं न स्यात् तादृशं

यतो न रश्मिगैधिल्ये वाङ्मात्राद्रश्मयः किल ।
 चुम्बकम्बकन्यायेनोच्चाभिमुखमेव च ॥ १५२ ॥
 स्वयं याति ग्रहो भुक्तिस्तद्युक्तयनुगुणा भवेत् ।
 उपचारः सर्वमन्यन्मुखेयमिति हि स्थितिः ॥ १५३ ॥
 शीघ्रघृत्तांशानुरूपं विप्रकर्षः प्रकल्प्यते ।
 शीघ्रोच्चात् सप्तमे भौमः शुक्रो ज्ञेयस्तथाऽष्टमे ॥ १५४ ॥
 शनैश्चरस्तु नवमे वक्रिणस्ते त्वविक्रणः ।
 पटुके च पञ्चके तद्वच्चतुर्थे मुनिसत्तम ॥ १५५ ॥
 अष्टौ विंशतिरर्द्धेनगजाम्निव्यर्धखेपवः ।
 त्रितर्काः सत्रिभागाद्विरसास्त्र्यङ्गाद्य सपटुशतम् ॥ १५६ ॥
 नवाशा नवसूर्याश्च वेदेन्द्राः शरवाणभूः ।
 खात्यष्टिः खष्टतिर्गोऽतिधृतिर्विश्वाश्विनस्तथा ॥ १५७ ॥
 वेदाकृतिर्गोऽद्दिस्ताः क्षत्रिहस्ता युगार्धहृक् ।
 खोत्कृतिस्त्र्यंशहीनागरसहस्ताः खदन्तिहृक् ॥
 खगोऽश्विनः खदन्ताः षड्दन्ता शैलगुणाग्नयः ॥ १५८ ॥
 मेपाद्यश्यादिमध्याख्याः षडंशोना' सपडुगुणाः ।
 त्रिष्विपटुपञ्चवह्नीन्दुद्वित्रयोऽर्धार्धहृक्शराः ॥ १५९ ॥
 शरेन्दुभूद्विवह्नित्रिष्विगो वेदाध्विवह्नय (१) ।
 शराः शतं द्विद्विरदास्तारासंख्या' स्युरश्विभात् ॥ १६० ॥
 पुनर्वसूत्तरर्धे तु दक्षिणर्धे च नारद ।

गजकर्णाकृतिः कर्णः शृङ्गाटकनिभोऽभिजित् ॥ १६४ ॥

मृदङ्गसदृशं तद्वत् वृत्ताकारं तथा पुनः ।

उभे शय्यानिभे तद्वन्मृदङ्गसदृशं पुनः ॥ १६५ ॥

अश्विन्या सुरजाभं तद्वन्मूलेऽक्षान्यदार्यिकम् ।

आपाठद्वितयं चैव योगताराऽथ वक्ष्यते ॥ १६६ ॥

उतरात्रिभसोम्यानां मध्यमात् त्रिभमेव हि ।

ब्रह्मादित्यभदैत्यानां प्राची हस्तस्य वायवी ॥ १६७ ॥

पश्चिमा तु द्वितीया च अविष्ठायाश्च पश्चिमा ।

पितृपौष्णयमाग्नीनां श्रवणाभिजितोस्तथा ॥ १६८ ॥

मूलाद्राभाधसप्तांशे स्वस्थानात् प्रागवस्थिता ।

दृश्यते यस्य तस्यास्ति न स्वप्नेऽपि शिवस्मृतिः ॥ १६९ ॥

यत्र यावत्सु विचिन्नास्तारा अंशेषु वेधसा ।

मयैव तत्र यावन्तो विचिन्नाऽपि उपग्रहाः ॥ १७० ॥

द्विदेवाष्टत्रयं स्रष्टुस्वप्नाकारं हि प्रचेतसः ।

स्वक्रान्तेर्दक्षिणस्थानात् तदन्येभ्यस्तघोत्तरे ॥ १७१ ॥

आगाऽर्कपञ्चवाणाशा नवयट्खाद्रिखांशुमान् ।

विश्वेशहस्तसप्ताग्निरध्यर्धविकृतान्ताकाः ॥ १७२ ॥

व्यर्धतर्काः शराः पट्टिस्त्रिंशत् षट्त्रिंशदेव हि ।

अध्यर्धकृत्यत्कृतिः खं विचेपांशाः स्युरश्विभात् ॥ १७३ ॥

क्षेपाधायो वारुणस्य क्षायायाभिन्नमङ्गतः ।

विचेपा दक्षिणेऽशीत्यामगस्त्यो मिथुनं गतः ॥ १७४ ॥

मिथुनांशे मृगव्याधो विंशे धाम्ये नभोऽर्धवैः ।
 इतभुग् ब्रह्महृदयो वृषे द्वाविंशभागौ ॥ १७५ ॥ -
 शष्टाभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्ताबुत्तरेण तौ ।
 पूर्वस्यां ब्रह्महृदयात् पञ्चांशैस्तु प्रजापतिः ॥ १७६ ॥
 सौम्येऽष्टत्रिंशदंशैस्तु निर्देश्यः सर्वदा मुने ।
 उत्तरांशैरपावत्सच्चिन्नायां पञ्चभिस्तथा ॥ १७७ ॥
 आपस्ततोऽधिकः स्वल्पे षड्भिरंशैस्तदुत्तरे ।
 यद्देवादौ तदाऽन्यस्मिन् ज्ञाते तारागणेऽपि च ॥ १७८ ॥
 फलाभावान् न तं सर्वमुत्सहे कथितुं मुने ।
 युगादौ विष्णुतारायाः क्रतुर्भादौः समाहितः ॥ १७९ ॥
 प्राच्यां त्रिहस्तैः पुलहः पुलस्त्योऽतो दशांशकैः ।
 अत्रिस्ततस्त्रिभिर्भागेरङ्गिरा क्षष्टभिस्ततः ॥ १८० ॥
 वसिष्ठः सप्तभिस्तस्मान्मरीचिर्दशभिस्ततः ।

तत्पञ्चाञ्चलितं चक्रमुपचारोऽयमित्यपि ॥ १८५ ॥
 तत्तत्पञ्चाञ्चलितप्रक्रान्तिप्रसङ्गाद्द्रिहग्लवाः ।
 ततोऽन्यथाऽथ प्रत्यब्दं किञ्चित् किञ्चित् व्रजन्ति हि ॥ १८६ ॥
 तत्तत्पञ्चाञ्चलितप्रसङ्गेऽपि निजास्पदात् ।
 पश्चिमांशक्रमप्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं हितम् ॥ १८७ ॥
 यावत्सृष्ट्यादिनिर्दिष्टस्थानं तावत् प्रभान्ति ते ।
 भाद्वेषु चरतां तेषामन्तरांशास्तदास्पदात् ॥ १८८ ॥
 तत्तत्प्रागंशकक्रान्तिप्राप्तेः स्वात् प्राग्लवस्य च ।
 प्राक् चक्रं चलितं चेति नारदैवोपचर्यते ॥ १८९ ॥
 प्रागंशक्रममप्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं भवेत् ।
 प्राक्पञ्चाञ्चलनांशोनाः स्वर्णं स्याद्भास्करादिषु ॥ १९० ॥
 क्रान्तिकीलांशलग्नानां लम्बनं द्युगतं द्वयोः ।
 स्फुटार्थमयनार्थं च प्रत्यहं ह्युदयास्तयोः ॥ १९१ ॥
 यद्दिने यस्य कक्षा च तत्र तेषां प्रवृत्तितः ।
 इत्येतदेकं चलनं प्राक् युगे तानि च पट्टशतम् ॥ १९२ ॥
 युक्त्याऽयनग्रहस्तस्मिंस्तुलादौ प्राक्चलं भवेत् ।
 यद्वा तच्छुद्धचक्रे वा मेपादौ प्राक्चलं भवेत् ॥ १९३ ॥
 अयनांशास्तद्भुजांशास्त्रिणाः सन्नो दशोदृष्टताः ।
 प्राक्प्रत्यक्चलनं चक्रस्यैवेति मनुते तु यः ॥ १९४ ॥
 चलांशसंस्कृतस्तस्य ग्रह एव स्फुटग्रहः ।
 अनभ्युपगमादेतस्योपचारश्च चेदिति ॥ १९५ ॥

दोर्ज्यां त्रिज्या क्रान्तिजीवा चेत् सप्ताङ्गुणेन्द्रवः ।
 चापक्रान्तिरुदग्यास्या चक्रपूर्वापरार्धयोः ॥ १८६ ॥
 सा तुल्यभिन्नदिक्क्षेपयुतोना स्यात् स्फुटा च दिक् ।
 एवोभयोरधिकदिङ्मानोऽयमितरस्य च ॥ १८७ ॥
 रक्षोगणत्वात् पातानामपसव्यं ययुर्महाः ।
 प्राक्पश्चार्धगतः पातो ग्रहाद्भ्रामयति ग्रहम् ॥ १८८ ॥
 याम्योत्तराशाभिमुखं केन्द्रदोर्ज्यां च पूर्ववत् ।
 क्रान्तेः पूर्वं वा परार्धं याम्यक्षेपो यदेष्यति ॥ १८९ ॥
 पातं संशोष्यापकष्यात् केन्द्रदोर्ज्यां च विद्धि भोः ।
 दोर्ज्यां त्रिभज्या चैकाशीत्यंशकाः परमं ययुः ॥ २०० ॥
 विक्षिप्यते राज्ञणा तु दोर्ज्या क्रान्तिलवाथया ।
 तन्नवांशं द्विगुणितं जीवस्त्रिगुणमुर्विजः ॥ २०१ ॥
 बुधशुक्रार्काजाः पातैः विक्षिप्यन्ते चतुर्गुणम् ।
 दशमत्रिघनाङ्कार्करसार्कार्काहतस्य च ॥ २०२ ॥
 विम्बस्य पातविम्बत्वात् क्षेपस्तद्वनुरुच्यते ।
 त्रिगुणास्त्वंशकैर्भक्तास्त्रिज्यार्धं विम्बयोजनम् ॥ २०३ ॥
 दक्षादीनां स्फुटं नास्ति स्फुटं ताराग्रहस्य तु ।
 इन्द्रोरपि समीपत्वान्नैवं स्याद्विम्बयोजनम् ॥ २०४ ॥
 रूपसाम्यात् समीपत्वादन्येषां भगणस्य च ।
 समानन्यायतापत्तिः कक्षाभेदान्न सा सती ॥ २०५ ॥
 अपक्रमात् खक्षेपान्ते दृश्यन्ते खचरा यतः ।

क्रान्तिमेत्य पुरः क्षेपं पञ्चादेतीति चेत् ततः ॥ २०६ ॥
 उभयानुगुणं शुभक्रान्त्यन्ते खेचरो व्रजेत् ।
 नान्यथापत्तिरित्येवं प्रोक्ता शङ्का निरासदा ॥ २०७ ॥
 दो.कोऽथोरिष्टजीवोना विज्याऽन्या क्रममौर्विका ।
 चक्रक्रान्तिमहीकक्षामानेच्छाफलमित्युत ॥ २०८ ॥
 विन्द्यादृग्दहनस्थानं क्रान्तिदिक्कं विनिर्देशेत् ।
 तस्मिन्चक्रविशालार्थं क्रान्तिकोऽथुत्यमौर्विका ॥ २०९ ॥
 स्याद्दोरात्रार्धकर्णं स्याद्द्विनव्यासदलं मुने ।
 स्वाद्दोरात्रार्धमित्यार्धंरुच्यते नामभिस्त्रिभिः ॥ २१० ॥
 क्रान्त्यैति यावत् तावत् तु व्यक्षादोजपद्दात्यया ।
 तन्मेरुमध्यात् तावती स्यात्त्रिकार्धस्य तावती ॥ २११ ॥
 यावती युगमत्क्रान्तिस्तावती रात्रिरुच्यते ।
 अन्यद्द्विवाऽत्र तन्मेरुः परो मेरुरित्तीरितः ॥ २१२ ॥
 मेरुभ्यां मेरुकक्षायां भागे पञ्चदशे मुने ।
 विलोमेनायनान्ते तु सुरासुरविभागयोः ॥ २१३ ॥
 नाडीपथ्या सप्तदहर्नाडीपथ्या सप्तान्निशा ।
 तदन्ततरे ऋत्युलोकः क्वचिद्दृष्टिर्दिवानिशाः ॥ २१४ ॥
 तथैव घटिकापथ्या ते यत्सर्वं यथोदितम् ।
 दारुभिर्विषुवत्कक्षाक्रान्तिकक्षा उभे अपि ॥ २१५ ॥
 भाधारकक्षा घ्नितेन मण्डलं चक्रकैः समाः ।
 राग्द्विगकक्षा पट्टित्तस्र उदक् तिस्रस्वपागती ॥ २१६ ॥

क्त्वा तद्वह्निव्यासदलैर्वह्ना यथोचितम् ।
 आधारकक्षयोर्योगो ध्रुवयोः स्थानमत्र तु ॥ २१७ ॥
 रथचक्रविले मेरुदण्डद्वीपाद्रिसागरैः ।
 नदीभिः पत्तनपुरैर्भूगोलेन युतेन च ॥ २१८ ॥
 क्रान्तिकक्षाञ्चतुःषष्टिस्ततो वृत्तेन सर्वतः ।
 मध्योन्नतं प्रसायांश्रे उभयत्र विनिर्गते ॥ २१९ ॥
 यथा ध्रुवौ ध्रुवसमौ स्तम्भयोः स्थापयेद्द्रुवम् ।
 कक्षाभिर्मध्यकक्षाद्यैर्ध्रुवद्वयगतैरपि ॥ २२० ॥
 विभज्य गोलं द्वादशधा मेषादीन् निर्दिशेत् समान् ।
 तुलामेषादितः कर्किसृगादि च लवहयोः ॥ २२१ ॥
 तन्मुखाधारकक्षायां योगकक्षां प्रवेशयेत् ।
 क्रान्तिसञ्ज्ञा तिर्यगेवं तुलामेषादितः सुत ॥ २२२ ॥
 स्वाधारं ध्रुवयोः कक्षा मध्यस्था क्षितिजाभिघा ॥
 अक्षांशमानीपरिष्ठाद्योजयेत् तन्त्रमुत्तमम् ॥ २२३ ॥
 आच्छाद्य शुक्लवस्त्रेण निर्देश्यांशांश्च नाडिकाः ।
 मेषोन्नतस्थानतस्तु तच्छुद्धक्रान्तिमस्तके ॥ २२४ ॥
 नतं वियञ्चरं स्थाप्यं कालयन्त्रैश्च कालवित् ।
 सूर्याहिनगतैः सूत्रैरुन्नयेदुदयस्तुलात् ॥ २२५ ॥
 क्षितिजादुदयं लग्नं तद्वशाच्च खमध्यगम् ।
 अस्तं गच्छंश्च विज्ञेयः सर्वं प्रत्यक्षतामियात् ॥ २२६ ॥
 यञ्चाऽचला मही मेरुध्रुवौ क्षितिजमण्डलम् ।

अथटस्यमधोभागं क्षितिजादत्र कारयेत् ॥ २२७ ॥
 उपर्षधोगता नाडयः क्षितिजाः स्युरहर्निशोः ।
 साक्षे चक्रस्य तिर्यक्त्वाद्दुदयस्थो दृगुत्तरम् ॥ २२८ ॥
 क्षपा सञ्चरतोऽल्पा स्यादनल्पं दिनमात्मज ।
 अन्यदेतस्य संयातुर्लङ्काक्षितिजमण्डलात् ॥ २२९ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्राग्गृह्यया क्षितिजात् तादृशात् स्वकात् ।
 एवं सत्युत्तरक्रान्तौ त्रिंशतोऽल्पाधिकं दिनम् ॥ २३० ॥
 पूर्वापरामरांशे तु याम्यक्रान्तौ विपर्ययात् ।
 अचच्छ्रया हादय चेन्मेषादिक्षितिजान्तरम् ॥ २३१ ॥
 क्रान्तिज्यालघुकक्षाया तत्क्षितिज्येति चोच्यते ।
 तच्चापार्धं दिनव्यासदलं त्रिज्येति कल्प्यताम् ॥ २३२ ॥
 सा विशिष्टा चरज्या च चरप्राणा हि तद्वनुः ।
 नाडयः पञ्चदशैतेन दुचपार्धादिसंस्कृताः ॥ २३३ ॥
 दिनक्षिपे तद्दृष्टिगुणे पट्टिरेव तयोर्युतिः ।
 कक्षायामधिकाल्पायां महत्यल्पाश्च नाडिकाः ॥ २३४ ॥
 महान्तोऽल्पास्तघांशा यद्वैपुवत्यां ततोऽधिकाः ।
 भागतकक्षासु पट्स्वल्पास्तोकास्तोकेन नारद ॥ २३५ ॥
 तदैवैदं भवेदोजपदे क्षिप्त्वाऽऽदितोऽन्यथा ।
 अनोजपदमेष्वेव दुःसाध्यत्वाच्च कस्य चित् ॥ २३६ ॥
 युक्तिसिद्धौ च कक्षाणां कल्प्यं व्यासदलं समम् ।
 इष्टयुभुक्तिकर्णार्धमेकद्वित्रिममौर्विकाः ॥ २३७ ॥

फलं चापांशुरूपं तत् तत्कक्षासु प्रकल्पयताम् ।
 अहोरात्रार्धकर्णः स्यात् तस्य तस्य मितिर्भवेत् ॥ २३८ ॥
 इच्छायामन्यकक्षायां त्रिज्या त्रिज्याधिका न तत् ।
 इच्छाकक्षाचापखण्डा मेघाश्लङ्कोदयासवः ॥ २३९ ॥
 खागाष्टयोऽर्थगोऽश्वैकाः शरच्चङ्कहिमांशवः ।
 कर्कटान्ते विलोमेन तुलायाः षडिमे महत् ॥ २४० ॥
 अनल्पा राशयोऽन्योन्यं तल्लग्नादोदृशा अपि ।
 मध्यप्रान्तमहावायुखण्डवायुवशाद्गतिः ॥ २४१ ॥
 शीघ्रमन्दाश्रयान् खेटान् दर्शयेत् समसच्चरान् ।
 मध्यामध्यमहाखल्पमार्गाभ्यां भ्रामकं समम् ॥ २४२ ॥
 सर्वेषां चित्रमंस्तीति मा शङ्काऽस्तु तदेव च ।
 खेचारिणः खगा खेटाः खेचराश्च वियञ्चराः ॥ २४३ ॥
 इतीह व्यवहारोऽयमृषीणां महतां मुने ।
 पूर्णं मेघादिभिर्गोलं चक्रं स्यान्न तु चेन्न तत् ॥ २४४ ॥
 ग्रहमैत्रादिवद्वावा मेघाद्या हि प्रकीर्तिताः ।
 वस्तुवृत्तेन मेघाद्या ग्रहमैत्रादिवन्न हि ॥ २४५ ॥
 व्यक्षादुत्तरतस्तत्तदुत्तरोत्तरतो नतम् ।
 पार्श्वयोः क्षितिजं व्यक्षं क्षितिजादुत्तरे दले ॥ २४६ ॥
 तथा दक्षिणचक्रार्धे दृश्यते ह्यन्यथा मुने ।
 तावत्पतीत्यै क्षितिजं तत् तावदुभयास्सदम् ॥ २४७ ॥
 कल्प्या निरक्षाः क्षितिजप्रकारस्यानतक्षतः ।

उत्तरोत्तरतोऽधोऽधो मृगयट्कमुदेति हि ॥ २४८ ॥

निःशेषं खोदयस्थानं पश्चात् सृष्टेन गच्छति ।

अतो मृगाद्याः षट् सस्रचरखण्डविवर्जिताः ॥ २४९ ॥

खोदयाः कर्काटाद्यास्तु

दृश्यन्ते षट् ततोऽन्यथा ।

तत्कालक्रान्तिकक्षातो

राशीनां क्षितिजात् स्वकात् ॥ २५० ॥

उदयास्तमयावेव स्वकार्येणान्यथा यतः ।

लग्नानयनवेलायां संस्कारोऽत्रायनस्य च ॥ २५१ ॥

दृष्टतः क्रान्तिकक्षातो यदन्यत् तदपौह तत् ।

मर्त्यलीकोत्तरावाप्योरक्षभा सप्तविंशतिः ॥ २५२ ॥

तयोर्मृगाद्याः कर्काटा युगपत् षष्टिदर्शनात् ।

अतो देवासुरांशे तु व्यस्तलग्नाद्दिनं क्षपा ॥ २५३ ॥

अमृत्युलोके गणयेन्नैतदेवं महासुने ।

यद्वाशिस्थो यत्र दृष्टस्ते मासास्तत्र दृश्यकाः ॥ २५४ ॥

तद्वाशेस्तदहः प्राणास्तस्य भुक्तेः कलीकृतेः ।

अधिकत्वं त्वहोरात्रं ताराहोरात्रतो भवेत् ॥ २५५ ॥

नाक्षत्रनाडबला नाड्यस्तासु स्वर्णं चरं यदि ।

कुर्वीत चरनाडीच्च प्रोक्तं तन्मानजं फलम् ॥ २५६ ॥

दृच्छा तत्तदहोरात्रं नाक्षत्रं मानमित्यथ ।

षष्टिश्च तत्र नाक्षत्रं संस्क्रुयात् तादृशे सुने ॥ २५७ ॥

साहोरात्रचतुर्भागे नाक्षत्रं द्युचपादलम् ।
 सौरे नाड्यो भुक्तिसिद्धास्तत्तन्नाड्योऽन्यथोद्भवाः ॥२५८॥
 ग्रहोदयान्तरं षष्टिस्तन्नाक्षत्रदिनान्तरम् ।
 भवन्ति फलमानेच्छास्ताश्चाक्षर्यो नाडिकाः स्मृताः ॥२५९॥
 नाक्षत्रनाड्यः कथने सौरास्तात्कालिकागमे ।
 छायालग्नागमे तत्तन्नाड्यो याद्या इति स्थितिः ॥२६०॥
 अनुक्तं रोमशेन्द्रकैराद्यैस्तत्तत् स्मृतं स्वतः ।
 इत्येवं कथितं पुत्रान्यद्वै शृणु समाहितः ॥ २६१ ॥
 इति श्रीशकल्यसहिताया द्वितीयप्रश्ने ब्रह्मसिद्धान्ते

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तिथयस्त्रिंशदद्याणि सप्तविंशतिरेव हि ।
 तावन्ती भगणे योगाः करणानि नभोरसाः ॥ १ ॥
 अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिथयः करणानि च ।
 ग्रहस्य भानि सार्केन्दोर्योगाः स्युर्योगभाजिताः ॥ २ ॥
 प्रवेशनिर्गमौ भोगक्षेपां तावन्मुहुस्तदा ।
 तौ कार्यौ वर्त्तमानानां तत्तन्मध्यस्फुटयद्वैः ॥ ३ ॥
 मासादिकरणं हित्वा किंस्तुघ्नं स्थिरसंज्ञितम् ।
 तिथ्यर्धराशेः सप्तैव ववादि चरसंज्ञितम् ॥ ४ ॥
 मासेऽष्टकत्व एकैकं वर्त्तते करणं परम् ।
 स्थिराणि चोणि मासान्ते गक्तनं च चतुष्पदम् ॥ ५ ॥
 नागस्तदनु कृष्णायान्तुर्दश्याः परार्धतः ।

पूर्वापरार्धजा विष्टिर्विष्टिरेव दिवानिशोः ॥ ६ ॥
 सा त्याज्या त्वन्यथा भद्रा सर्वकर्मसु भद्रदा ।
 पुष्टाख्या दग्धमे विष्ट्या अपि चैतच्छुभावहा ॥ ७ ॥
 सा कृष्णाऽत्युन्नता स्थूला हनुगण्डस्थला मुने ।
 उग्रगण्डा दीर्घनासा वह्निनेत्रा महोदरा ॥ ८ ॥
 क्रोडी च भीकराकारा सर्वोरिष्टकरी सदा ।
 लाङ्गुलिनी वह्निलघ्नमुद्गिरन्ती त्रिपाञ्जगत् ॥ ९ ॥
 सर्वं व्याप्नोति पातोऽपि तद्रूपस्तत्क्रियः पुमान् ।
 द्विपादपुच्छ एवासौ सञ्जामेदेन वैष्टतः ॥ १० ॥
 सप्तादशे सप्तविंशे योगे च सह वर्तते ।
 क्वचिच्च तस्मात् प्रबलः क्वचित् तस्मात् सुदारुणः ॥ ११ ॥
 अलांशसंस्कृतार्केन्दोस्तदसंस्कृतयोस्तु वा ।
 भिन्नैकायनगतयोर्युतौ भार्धेन मण्डले ॥ १२ ॥
 क्रान्त्योस्तौल्ये क्रमात् पातो वैष्टतश्च सुदारुणः ।
 विपुवत्क्रान्तिसाम्याद् द्विर्यदा स्युर्हविषास्तदा ॥ १३ ॥
 द्वितीयप्रबलः पातो द्विर्भवेदिति निश्चयः ।
 क्रान्त्याऽभिचरतोरैव भास्करेन्दोः परस्परम् ॥ १४ ॥
 तावदेवास्य पातोऽयं व्यतिपातोऽयनित्युत ।
 अयं प्रसिद्धोऽतस्तावदेवास्यापि च संभवः ॥ १५ ॥
 परस्परं वा चरतोरर्केन्दोः प्रबलोद्भवः ।
 स्यात् तदर्धोत्तविपुवे चलसंस्कृतसंभवे ॥ १६ ॥

अर्केन्दोः पथिके क्रान्तिस्तद्विदा तद्विधे गती ।
 अपि ग्रहस्यैव कल्प्ये प्राग्गतिश्चेति वक्रता ॥ १७ ॥
 मन्दाधिकोनशीघ्रे स्यात् तद्योगो गतगम्यजः ।
 अवक्रिणोर्द्वयोरेवं वक्रिणोस्तु विपर्ययात् ॥ १८ ॥
 प्राग् गत्याऽत्यधिकेऽतीतो भावहीने तु वक्रिणः ।
 गत्यन्तरेण तद्ब्रह्मादनुलोमविलोमयोः ॥ १९ ॥
 दिनादि वक्रिण्येतस्मिन् भुक्तियोगेन नारद ।
 तात्कलिकौ ग्रहौ तेन छेद्यमिच्छामितिर्हरः ॥ २० ॥
 स्वभुक्तौ फलमिष्टं वा तौ भवेता सुज्जर्मुहुः ।
 क्रान्तेर्दिनादि गणयन् क्रान्तिसाम्यं विचारयेत् ॥ २१ ॥
 क्रान्तिर्यदाऽपनीतेन्दोः स्फुटक्रान्तिर्गतैष्यजा ।
 कल्पौजयुग्मपदजा युग्मौजपदजेति हि ॥ २२ ॥
 सूर्यक्रान्त्यधिकोनेन्दोः शोध्यक्षेपात् तदा तु सा ।
 पात औजपदेत्या वेदामं त्वन्यपदेद्भवा ॥ २३ ॥
 परमक्रान्तिजीवामी क्रान्तिज्या विज्यया फलम् ।
 तन्नापान्तरमर्धं वा शताल्पं शीतगो. फलम् ॥ २४ ॥
 तत्संस्क्रतेभ्यः क्रान्ती ते समे यावत् पुनः पुनः ।
 उपक्रमोपसंहारग्रहान्तरकलादिकम् ॥ २५ ॥
 तद्भुक्त्या परमे हीने भावी पातो गतोऽधिके ।
 पातश्च मध्यकालश्च क्रान्तिसाम्यमथापि वा ॥ २६ ॥
 षतुःशती शताल्पो वा ततोऽनल्पार्धमत्र वा ।

क्रान्तिगत्यन्तरं षष्टिर्मानैक्यार्धमितिः फलम् ॥ २७ ॥
 इच्छास्थित्यर्धनाडयः स्वमृगं काले च मध्यमे ।
 निर्गमञ्च प्रवेशञ्च पातस्त्राय विबुध्यताम् ॥ २८ ॥
 मत्योरैक्यं चान्तरं वा गत्यन्तरमितीरितम् ।
 न चेत् क्रान्त्यन्तरं वादौ त्वन्तरैक्यं न मानयोः ॥ २९ ॥
 स्यादेतत् प्रथमप्रश्ने तूष्णीं गत्यन्तरं यतः ।
 कथितं तत्क्रान्तिभुक्ती गत्यैक्यं च न संस्थितिः ॥ ३० ॥
 एवं चेद्ग्रहयोर्मध्यं मानैक्यार्धं भवेत्सुये ।
 स्यात् तदा समलिप्तौ तौ मध्यकालौ यदाऽपि च ॥ ३१ ॥
 क्रान्तिर्न कारणं यस्मात् तस्मादेतन्न संमतम् ।
 उपायः क्रान्तिसाम्यार्धं कश्चिदत्र निरूप्यते(१) ॥ ३२ ॥
 तत्र स्रानेन दानेन दत्तश्रावणपादिभिः ।
 यत् प्रायं सुमहच्छ्रेयस्तत्कालज्ञानतोऽपि च ॥ ३३ ॥
 अविशेषेण सर्वाणि नक्षत्राणि व्रतानि तु ।
 रात्र्यर्ध्यापिनक्षत्रे कुर्याद्वा तदुपस्थिते ॥ ३४ ॥
 सर्वत्र याः संनिहिता नाड्यस्तास्ताः सुपुण्यदाः ।
 त्रिधा विभज्य रात्रिं तां मध्यांशे यत्र तारकम् ॥ ३५ ॥
 उपोषितव्यं यद्यत्र येनास्तं याति भास्करः ।

(१) २ पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

दिग्भेदेऽपि दिर्गोल्यमेतावत् कल्पमेव च ।
 प्रज्वलज्ज्वलनाकारे काळे यावत् पतत्पती ॥

शोणा श्विष्टया युक्ता ग्राह्या तु द्वादशीव्रते ॥ ३६ ॥
 ज्येष्ठा श्लेषा रेवती च पादा अन्या भसन्धयः ।
 तेषां च तत्परक्षाणामन्या आद्याश्च षोडश ॥ ३७ ॥
 भसन्धयश्च गण्डान्ताः सर्वकर्मसु वर्जिताः ।
 यथैव लग्नगण्डान्ते नास्ति जीवे विनिर्गतिः ॥ ३८ ॥
 तथैव तिथिगण्डान्ते नास्ति दौर्बल्यशालिनी ।
 प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रतेषु च ॥ ३९ ॥
 अभावे द्विगुणच्छायाव्यापिन्यां काल ईदृशे ।
 दिवाः नक्तं चरेद्वर्गाव्यापिन्यां वा तथा ततः ॥ ४० ॥
 उपवासदिने रात्रौ स्यान्नक्तं हरिवसरे ।
 एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ ४१ ॥
 उपवासेन दानेन मञ्जुधा देशिकी भवेत् ।
 व्रतं चैव, द्विजे चोक्ता न (१)याचेत व्रतं ततः ॥ ४२ ॥
 मध्याह्नव्यापिनी तद्वदेकभुक्तव्रतं प्रति ।
 उपवासदिनेऽप्येवं पूर्वाह्नव्यापिनी मुने ॥ ४३ ॥
 दुरात्रव्यापिनी ज्येष्ठा व्रते सा तद्रुपस्थिता ।
 ज्येष्ठीपवासे पूर्वविद्धा सा ग्राह्या चास्तगामिनी ॥ ४४ ॥
 तदैक्ये परविद्धा सा क्षीयमाणेन तन्मतम् ।
 शोजयुग्मे तिथिः पूर्वा परिविद्धा च पक्षयोः ॥ ४५ ॥
 व्रतोपवासादौ ग्राह्या दृष्टिहानी च कारणम् ।

(१) न याचेत कुतश्चा इति २ पु० पा० ।

पूज्या खल्पाऽपि सर्वत्र या तिथिर्वृद्धिगामिनी ॥ ४६ ॥
 महत्यपि न सा पूज्या या तिथिः क्षयगामिनी ।
 व्रतादौ त्रिसुहृत्ताऽपि स्त्रीकार्या वृद्धिगामिनी ॥ ४७ ॥
 तद् व्रतादि कुर्वीत वृद्धिहासादिकारणम् ।
 यदा पक्षत्रयं याति तदा स्यादापराह्लिकी ॥ ४८ ॥
 उदयास्तगता पूज्या तिथिर्वृद्धित्रये तिथेः ।
 व्रतस्वीकरणे चैतदुक्तं श्लोकचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
 गृहीत्वोदङ्मुखं पाचं वारिपूर्णमुदङ्मुखः ।
 उपवासं तु गृह्णीयाद्यद्वासं कल्पयेद्बुधः ॥ ५० ॥
 मैत्रे सुहृत्तमेतच्च कार्यं नो चेद्द्रुथा फलम् ।
 आपठशुक्लैकादश्या याम्यायनदिने तथा ॥ ५१ ॥
 चातुर्मास्यव्रतं सर्वं स्त्रीकार्यं भुक्तिसुक्तिदम् ।
 हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मचर्यमध.शय्या नक्तभोज्यं षडाचरेत् ।
 दिवानिद्राऽनृतं द्यूतं नास्वूलं मद्यमासवम् ॥ ५३ ॥
 कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोद्वं तथा ।
 एकं मधु परान्नं च सुरा क्षौद्रं च मैथुनम् ॥ ५४ ॥
 असहज्जलपानं च लोभं वितथभाषणम् ।
 द्वारं प्रतिग्रहं तैलं तिलपिष्टमहंशक्तिम् ॥ ५५ ॥
 व्यायामं व्यवसायं च कामं क्रोधं मदं तथा ।
 दम्भं मोहं च मात्सर्यं तिलमुद्गादिभक्षणम् ॥ ५६ ॥

पुनर्भोजनमस्यङ्गं पट्विंशच्च सहासुने ।
 उपावासदिनात् पूर्वं परा हे च विवर्जयेत् ॥ ५७ ॥
 असक्तज्जलपानं च कुर्यात् पूर्वापराह्लयोः ।
 एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि ॥ ५८ ॥
 मोक्षार्थं पुण्डरीकाक्षं शरण्यं मे भवाच्युत ।
 अज्ञानतिसिरान्धस्य व्रतेनानेन केवच ॥ ५९ ॥
 प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ।
 सङ्कल्प्य पारशं चेति मन्त्राभ्यां क्रमशो मुने ॥ ६० ॥
 एकदशीं प्रति स्त्रीणां शूद्राणामप्ययं विधिः ।
 त्रयोदशी च दशमी कृष्णप्रतिपदा मुने ॥ ६१ ॥
 रात्रिद्वयव्याभिर्नीं तां स्त्रीकुर्यात् सतत मुने ।
 घटिकैकाऽप्यमावस्या स्याच्चेत् प्रतिपदिष्यते ॥ ६२ ॥
 सैव व्रतोपवासादौ परविद्वा इि सोतना ।
 तृतीया पूर्णिमा तद्वत् पूर्वविद्वा मुनीश्वर ॥ ६३ ॥
 इमास्तिष्ठ पूर्वविद्वा अपि वा तदसंभवे ।
 द्वादशो पूर्वविद्वाैव सर्वदा मुनिसत्तम ॥ ६४ ॥
 व्रतादौ पूर्वविद्वाैव भवेत् कृष्णा चतुर्दशी ।
 कृष्णाष्टमी क्षीयमाणा यद्येतेनान्यथा मुने ॥ ६५ ॥
 व्रतादौ क्षीयमाणस्तु परविद्वाऽसितेस्वारः ।
 याद्यः शुक्लो वर्धमान इति वा नान्यथैव तु ॥ ६६ ॥
 शुक्लतृतीया वैशाखे पूर्वविद्वाैव साऽक्षया ।

विनायकचतुर्थी च तथा भाद्रपदेऽमला ॥ ६७ ॥
 मध्याह्ने त्वनतिक्रान्ते यद्येवं स्यान्मुनीश्वर ।
 स्त्रीकुर्कादुपवासे तु तद्विधे तु तदुत्तमे ॥ ६८ ॥
 ते चापराह्णव्यापिन्यौ परिशुद्धे सुशोभने ।
 दिने पूर्वाधर्गामिन्यौ कलयावसरे इमे ॥ ६९ ॥
 तयोः सत्योच्चापराह्णव्यापिन्योच्चापि ते न हि ।
 तृतीयादौ षडंशं तु पूर्वं व्याप्यैव दूषयेत् ॥ ७० ॥
 अपराह्णस्योर्जशुक्ले चतुर्थी नागसंज्ञिता ।
 परोपवास एवं चेन्न चेत् पूर्वं व गृह्यते ॥ ७१ ॥
 नास्मिन् विचार्ये हानिदृष्टी चतुर्थ्या तु नेदृशी ।
 अत्यल्पमुत्तराविद्या ह्युपवासाय चाप्यलम् ॥ ७२ ॥
 तदन्ते पारणं तच्चेत् प्रदोषव्यापिनीति च ।
 सर्वमन्यद्गतं काव्यं नित्यमेकादशीव्रतम् ॥ ७३ ॥
 पुण्याङ्गना विना योनिजातिभेदोऽत्र नोच्यते ।
 यदा नारी व्रतं कुर्याज्जीवद्भर्त्तर्युपोष्य चेत् ॥ ७४ ॥
 पत्युरायुःक्षयं कृत्वा स्वयं च नरके व्रजेत् ।
 यत्युस्त्वभोजनात् स्त्रीणां भोजनत्याग एव हि ॥ ७५ ॥
 व्रतं शुक्यूपण तस्य तदाऽज्ञापालनं चरेत् ।
 कामाकामात् कृतं पापमार्द्रशुष्केन्वनं क्रमात् ॥ ७६ ॥
 भस्मसात् कुरुते वह्निरैकादश्युद्भवो मुने ।
 यावन्त्यन्नाति सिक्थानि मोहाद्वा हरिवासरे ॥ ७७ ॥

व्याधितो वाऽपि तावन्ति व्रजेत् पापानि नारद ।
 प्राणयेन्नवनीतं वा नैकादश्यां शिशूनपि ॥ ७८ ॥
 योगितोऽपि महात्मानो नाथन्त्यस्या व्रते रताः ।
 एकादश्युपवासेन म्रियते यदि मानवः ॥ ७९ ॥
 क्षुधार्तः गिबसालोक्यं गच्छेन्नृष्कल्पं मुने ।
 विष्णुत्थैकादशीं मोहाद्द्वादशीपरतः स्थिता ॥ ८० ॥
 उग्रेष्या द्वादशी तत्र यदिच्छेत् परमं पदम् ।
 शोके वा यदि वा मोहे वर्षे वा समुपस्थिते ॥ ८१ ॥
 सूतके सूतके वाऽपि न त्याज्य द्वादशीव्रतम् ।
 सूतकान्ते हरिं विप्रान् पूजयेद्भोजयेत् स्वयम् ॥ ८२ ॥
 विधिनोपवसेद्विष्णुं विष्णोश्चान्याञ्च पूजयेत् ।
 काम्यव्रतेषु सर्वेषु सर्वत्रैवं विधिस्त्वयम् ॥ ८३ ॥
 तथाऽपि गणयेत् काम्ये न तथाऽतमेव तु ।
 असामर्थ्यंशरीरश्चेत् काम्यव्रतमुपस्थितम् ॥ ८४ ॥
 पुत्रेण धर्मपत्न्या वा कारयेन्मुनिवक्त्रम् ।
 पत्नीव्रतं पतिः कुर्यादसामर्थ्यं तयोर्मिथः ॥ ८५ ॥
 अन्यथा व्रतमङ्गेन त्वीषधैश्चैव सूतकै ।
 यः कुर्यात् पुत्रवित्तादिकाम्यमेकादशीव्रतम् ॥ ८६ ॥
 आव्रतोद्यापनात् तस्य नामानि त्रीणि नारद ।
 पुत्रवान् धनवान् मुक्तः पर्षायास्तेष्वनेकशः ॥ ८७ ॥
 दिनक्षयेऽपि संक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

एकादश्यां तु कृष्णायां शुक्रार्कादिवसे गृही ॥ ८८ ॥
 न पारण नोपवासं कुर्यात् पाते च मन्मतम् ।
 एकादशीव्रतस्यैवं लक्षयित्वा यथोचितम् ॥ ८९ ॥
 नामभिस्त्रिभिरुक्तैश्च कथान्ते सफलं व्रती ।
 उक्तदोषेषु चानुक्तवेधेषु व्रतमाचरेत् ॥ ९० ॥
 व्रतं तत्पारणं तत्प्राक्कृतिधिसंख्यानि हन्ति च ।
 तेषु नक्तं हविष्यान्मन्त्रोदनफले तिलम् ॥ ९१ ॥
 क्षीरान्नाद्यं पञ्चगव्यं प्राणायामत्रयं क्रमात् ।
 एवं यदैव वा गच्छेदुत्तरोत्तरमुत्तमम् ॥ ९२ ॥
 व्रतभङ्गो हि नैवं चेद्व्रतं नैक उपस्थिते ।
 अन्यं कुर्यात् दानर्चाहोमैरन्यं च वर्त्तयेत् ॥ ९३ ॥
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी सुसुक्षुर्यतिरित्यपि ।
 षाड्यः सर्वाथमस्योऽपि वा कुर्वन् नित्यव्रतं मुने ॥ ९४ ॥
 न तस्य सन्त्यक्तदोषो यत्तद्गव्यं च नोचितम् ।
 परविद्वाऽपि सा कार्या नारदैकादशी तिथिः ॥ ९५ ॥
 पूर्वविद्वाऽपि सा ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत् ।
 शुद्धाऽधिका विद्वसमा चोत्तराऽनधिका यदि ॥ ९६ ॥
 पूर्वा पुण्या गृहस्थानां यतीनामुत्तरा स्मृता ।
 दृढाधिकोत्तरा हीना व्यस्येयं यदीष्यते ॥ ९७ ॥
 उत्तराऽनुक्तरूपा सा सर्वेषामुत्तरैव चेत् ।
 शुद्धहीना शुद्धसमा विद्वहीना च नारद ॥ ९८ ॥

सर्वेषामत्रिशेषेण पूर्वेव फलदायिनी ।

फाल्गुनद्वादशी पुष्ययुक्ता गोविन्दसंज्ञिका ॥ ८६ ॥

शुक्ला शुक्ले द्वादशी तु माघे भीमाऽभिधा स्वयम् ।

आषाढे शयनाख्या स्यात् प्रबोधार्था च कार्तिके ॥ १०० ॥

एकाब्दाद् द्वादशीपुण्यं पञ्चैता दधुरेकशः ।

पारणं द्वादशीविहत्रयोदश्यां निहन्ति च ॥ १०१ ॥

द्वादशद्वादशीपुण्यं परार्थीयां प्रयच्छति ।

सिंहार्के रोहिणीयुक्ता कृष्णा भाद्रपदाष्टमी ॥ १०२ ॥

राज्यधर्मपूर्वपरगा जयन्ती कलयाऽपि वा ।

अभावे रोहिणीयुक्ता नभ कृष्णाऽष्टमी यदि ॥ १०३ ॥

मुहूर्तमपि वा श्रेष्ठा सैत्राभावे तिथिर्मता ।

कार्या विहाऽपि सप्तम्या रोहिणीसहिताऽष्टमी ॥ १०४ ॥

अभावे केवला सा चेदिति वेदविदो विदुः ।

मध्यरात्रिगता माघे शिवरात्रिचतुर्दशे ॥ १०५ ॥

कृष्णपक्षे जयन्ती च नोपेत्ये विदिते अपि ।

नरस्य द्विगुणा छायासतिक्त्वय यदा रविः ॥ १०६ ॥

तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम् ।

दिनद्वयेऽप्यमात्रस्या मध्याह्नव्यापिनी यदि ॥ १०७ ॥

यैत्रे दैवव्रते ग्राह्या क्रमात् पूर्वापराऽपि च ।

अमा दूष्या भूतविदा मध्याह्नव्यापिनी न चेत् ॥ १०८ ॥

ग्राह्या त्वमा भूतविदा मध्याह्ने प्रतिपद्यदि ।

पूर्वमध्यापराह्णेषु देवमर्त्यपितृन् यजेत् ॥ १०६ ॥
 द्विगुणात्माधिकच्छाये चतुर्थे प्रहरे नरः ।
 यः थाहं कुहते याति नरकं स तदा चिरम् ॥ ११० ॥
 अतोऽपराह्णव्यापिन्यां पूर्वस्यां तु तिथिच्छये ।
 कुर्वीत पार्वणथाहं सर्वतिथ्यां व्रते रत ॥ १११ ॥
 दिनद्वयेऽपि सा नो चेदपराह्णे सुनीश्वर ।
 साऽन्याऽपि परविह्वैव कुरुते स्वस्तिकं ततः ॥ ११२ ॥
 शुक्राद्यं शुक्रवारं च त्यजेच्छाहे स्वजन्मभम् ।
 आमथाहे दैविके तु पूर्वाह्णे ग्रहसो निशि ॥ ११३ ॥
 पूर्वाह्णे लग्नकाले च दृष्टिथाहं विधीयते ।
 निशाऽपि पुत्रोत्पत्त्यादिनिमित्तं थाहमिष्यते ॥ ११४ ॥
 विना प्रातरादिनार्धादेकोद्विष्टं विधीयते ।
 आमेन वा हिरण्येन थाहं माध्याह्निकं विदुः ॥ ११५ ॥
 चतुर्दशेव वज्र्या स्यात् काम्ये नित्ये च पैत्रिके ।
 एतयोस्तिथिवारर्चमन्यत् सर्वं च पूज्यते ॥ ११६ ॥
 प्रत्यब्दं प्रतिमासं वा ष्टथाहथाहकर्मसु ।
 सायन्नान्युत्तराभावे पूर्वविहाऽऽपराह्णिकी ॥ ११७ ॥
 सायन्तनीयाभावे स्यात् परविह्वैव शस्यते ।
 नित्यनैमित्तिकथाहं दर्शथाहादि चैतरत् ॥ ११८ ॥
 अधिमासे न कर्त्तव्यं सेवाद्यं देवतादिषु ।
 नभस्यकन्यकोर्ध्वार्धभागयोगोऽवधार्यते ॥ ११९ ॥

ग्राहं त्वपरमन्वाख्यं नभस्यर्धदलेऽन्यथा ।
 मीने धनुषि सिंहार्के न व्रतारम्भा इत्यपि ॥ १२० ॥
 माघे मासि न सिंहेज्ये चेति केचिन्न तन्मतम् ।
 कनेऽन्नदानग्रहणं(?) व्रतं कार्यं मनीषिभिः ॥ १२१ ॥
 सूतके ऋतके वाऽपि केचिदार्त्तव एव च ।
 पूर्वपूर्वः शुभः कालः सूर्यग्रहणसूतके ॥ १२२ ॥
 सोमग्रहणकालेषु श्लाघ्यः कालः परपरः ।
 नाद्याद्यामत्रयाद्वर्गाग्रहणो चन्द्रसूर्ययोः ॥ १२३ ॥
 विशुद्धमण्डलं दृष्ट्वैबोर्ध्वं वा प्रहरत्रयात् ।
 रात्रौ स्नानं न कर्त्तव्यं दानहोमवलिक्रियाः ॥ १२४ ॥
 प्रतिष्ठाजातकोष्ठाहयज्ञग्रहणवर्जितम् ।
 मध्यन्दिने पर्वसन्धिस्तत एवमथापि वा ॥ १२५ ॥
 याग. स्वदिवसे कार्यः परतद्येत् परेऽहनि ।
 सन्धिद्येत् सङ्गवाद्बोर्ध्वं प्राक्पर्यावर्त्तनाद्भवेः ॥ १२६ ॥
 सा पौर्णमासी विज्ञेया यज्ञकालविधौ विधिः ।
 यागात् पूर्वदिने कुर्यादन्वाधानं द्विजोत्तम ॥ १२७ ॥
 अन्वाधानं तु सङ्कल्पप्राणायामपुर.सरम् ।
 अन्वाधानं पाकहोमं नित्यहोमादनन्तरम् ॥ १२८ ॥
 कुर्यान्त्रैमित्तिकं कर्मानन्तरं नित्यकर्मणः ।
 पर्वण्यौदयिके कुर्युः थावणीं तैत्तिरीयकाः ॥ १२९ ॥
 बह्वृचः शवणे कुर्युः सस्यसंपत्तिदर्शने ।

विगिष्टः यावन्तो मासः स्वाध्यायनामुपक्रमे ॥ १३० ॥
 तद्दर्शोपात्तदर्भेस्तु कुर्यात् कर्माणि वत्सरम् ।
 अयने विषुवे चैव शयने बोधने हरेः ॥ १३१ ॥
 अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु ।
 कार्तिके नवमी शुक्ला तृतीया माघवे तथा ॥ १३२ ॥
 माघे मन्वाद्यः कृष्णे नभस्ये च युगाद्यः ।
 आश्वयुक्शुक्लानवमी कार्तिके द्वादशी तथा ॥ १३३ ॥
 चैत्रे तृतीया ज्येष्ठस्य पूर्णिमा द्वादशी शुचौ ।
 चतस्र फाल्गुने द्वादस्यूर्जे कृष्णाऽष्टमी मुने ॥ १३४ ॥
 मन्वन्तराद्यस्तेषु तेषामेवोद्भवः क्रमात् ।
 नभःफाल्गुनयोः यस्यामेका चैकादशी सिता ॥ १३५ ॥
 वैशाखज्येष्ठपौषाणां पूर्णिमा फाल्गुनोर्जयोः ।
 माघामलद्वादशी च नभस्यामलचन्द्रिका ॥ १३६ ॥
 शुचिस्त्रिंशोऽष्टमी कृष्णा द्वितीया च युगेऽमला ।
 मन्वन्तरान्तस्तेषामेष्वनध्यायेषु निर्गमः ॥ १३७ ॥
 यथाऽऽज्ञप्तजनो मन्वी राजानं प्रतिगच्छति ।
 तथा मन्वाद्यः सर्वे ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ १३८ ॥
 तिखोऽष्टका अनध्यायाः सप्तम्याद्या मुनीश्वर ।
 पर्वगादिषु मासेषु विषुवायनसंयुताः ॥ १३९ ॥
 प्रथमा इति पञ्चाशत् तिथयः पार्वणे मुने ।
 उपक्रमाच्च त्रिदिनं मूक्षाः पञ्चदशापि च ॥ १४० ॥

उपक्रमेण पश्यन्तं सौख्यमुत्सर्जनात् परम् ।
 रात्रयः शुक्लपक्षेषु कृष्णपक्षेषु कृत्स्नशः ॥ १४१ ॥
 अनध्यायस्तथाऽन्ये ये ते च दृष्टप्रचोदिताः ।
 तथा सेयं सुहृत्तीव्या याऽनध्यायस्य साऽपि च ॥ १४२ ॥
 अङ्गाध्यायन इत्युक्ताः स्वाध्यायाः सकला अपि ।
 अधिकर्त्तव्यमेवाङ्गमङ्गित्वैकप्रयोजनात् ॥ १४३ ॥
 शुक्लपक्षद्वयतिरेकेण त्वङ्गित्वाभावसम्भावात् ।
 पक्षादिमध्यान्वोपान्त्या अङ्गानामङ्गिनामपि ॥ १४४ ॥
 अनध्यायः प्रदोषश्च संध्यास्त्रिर्मध्यमा निशा ।
 त्रयोदशी चतुर्थी च सप्तमी कलयाऽपि च ॥ १४५ ॥
 रात्रिं स्पृशति मौनी स्यात् प्रदोषो यदि तत्र सः ।
 रात्रेर्दिनचतुर्थी वा प्रहरः कथ्यते बुधैः ॥ १४६ ॥
 तावानेव प्रदोषश्च पूर्वैस्त्रिंशांशकैर्मुने ।
 आद्यास्त्रिंशांशनाडवश्च चतुर्थी तूत्तरे मुने ॥ १४७ ॥
 प्रदोषः पूर्वरात्र्यर्धं विरामघटिकाऽपि वा ।
 मध्यन्दिने पर्वसम्भिरित्यादिषु न चिन्तयेत् ॥ १४८ ॥
 दिनचपायुक्तदोषं श्लोकानां त्रिगुणाऽष्टसु ।
 अर्कमानकलास्तस्य भुक्तिश्चेत् पष्टिनाडिकाः ॥ १४९ ॥
 संक्रान्तिकालस्तद्विम्बं यावत् क्षेत्रद्वयेऽपि सः ।
 विम्बमध्यं ग्रहस्यास्ति यत्र तत्र स्थितश्च स ॥ १५० ॥
 तस्मिन् परापरक्षेत्रे ग्रहे द्वे तु यथोचिते ।

भुक्तक्षेत्रमभुक्तं तत् तथाऽन्यत्र नारद ॥ १५१ ॥
 तिथिनक्षत्रयोगादेर्विम्बमध्यं प्रबोधकम् ।
 शुभाशुभं हतं तस्मान्नैव चेत् तद्वृथा फलम् ॥१५२॥
 संक्रान्तेः प्राग्भुक्तर्क्षं सार्धं. षोडश नाडिकाः ।
 भुक्तक्षेत्रे च तावत्य. पञ्चादिति हि नाडिकाः ॥ १५३ ॥
 यत्र विंशत् संक्रमस्य सर्वकालेषु नारद ।
 यायाः संनिहिता नाड्यस्ताः पुण्यतमा मता ॥१५४॥
 भुक्तर्क्षे वाऽप्यभुक्तर्क्षे स्नानदानादि कारयेत् ।
 पर्याप्तमुभयं रात्रावैव चेत् तत् तथोच्यते ॥ १५५ ॥
 भवनान्तं विम्बमध्यं रात्र्यर्धात् प्रागुदेति चेत् ।
 स्नानदानादिमध्याह्नात् कुर्यादूर्ध्वं गते दिने ॥ १५६ ॥
 रात्र्यर्धादुपरि क्षेत्रे याति चेदन्यथाऽर्यमा ।
 अह्नागामिनि मध्याह्नात् पूर्वं स्नानादिकर्म यत् ॥१५७॥
 यद्यर्धरात्र एव स्यात् संपूर्णे रविसंक्रमे ।
 तदा दिनद्वयं पुण्यं स्नानदानादिकर्मसु ॥ १५८ ॥
 भुक्तक्षेत्रमभुक्तर्क्षं चोभयं च दिवाऽस्ति वा ।
 याम्यायनं विष्णुपदं चाभुक्तर्क्षेऽतिपुण्यदम् ॥ १५९ ॥
 यद्दशोतिमुखं चोदगयनं भुक्तवेश्मनि ।
 विपुवत्युभयं तुल्यं सर्वमेतत् पुनान्यतः ॥ १६० ॥
 चलसंक्रान्तितन्मात्रः संक्रमोपरि संक्रम (१) ।

(१) 'चलसंक्रान्तितन्मात्रो संक्रमो य स संक्रम'—शा० २ पु० ।

नान्योऽन्यत्र च तत् क्षेत्रं नैति तत्क्रान्तिकक्षया ॥ १६१ ॥
 भुक्तक्षेत्रमभुक्तर्क्षं वा विहायाह्नि संभवम् ।
 वृथाऽन्यत्र कृतं कर्म भस्मनीव हुतं हविः ॥ १६२ ॥
 तद्भावे तदासन्नकाले चापि वृथैतरत् ।
 क्रान्तेः पूर्णफलं केन्द्रप्रवेशादुभयं समम् (१) ॥ १६३ ॥
 कालस्य निर्णयो ह्येतन्मृगकर्कोः क्षपादले ।
 अकांहे शुक्लसप्तम्यां पुष्यर्क्षे चोत्तरायणे ॥ १६४ ॥
 सप्तमीत्रतमन्विच्छेत् सर्वकार्यार्थसिद्धये ।
 अष्टमीनवमीद्वर्द्धैर्द्धनारीश्वरव्रतम् ॥ १६५ ॥
 नभस्ये रोहिणी षष्ठी व्यतीपाते यदीरिता ।
 पुण्या कपिलपष्ठी च द्वादशी विजया हरौ ॥ १६६ ॥
 कर्णभेऽर्के व्यतीपाते ह्यमा पौषी यदा भवेत् ।
 अर्धादयः पुष्यराशिं हरत्यर्धमुपेक्षितम् ॥ १६७ ॥
 योगरूपाः पुष्यकालास्त्रिध्यादीनां मुनीश्वर ।
 कथ्यन्ते तेन येष्वस्ति वेदघोष इति स्थितिः ॥ १६८ ॥
 अलं मुहूर्त्तमात्रं वा स्नानादिभ्यो हि योगजम् ।
 रात्रौ दिवा पञ्चदश मुहूर्त्ताः कुतमोऽष्टमः ॥ १६९ ॥
 मैत्रस्तृतीय. पुत्राह्नः पुंनक्षत्राणि च रोहिणी ।
 अश्विनी कृत्तिका हस्तस्तथाऽपि च पुनर्वसु ॥ १७० ॥

(१) * स्वर्णप्रवेशादुभयोः समाः — १।० २ पु० ।

प्रौष्ठपद्द्वितयं विष्णुः केचित् सौम्यमिति स्थितिः ।
इति ते कथितं वत्सान्यच्च वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ १७१ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अविक्षेपस्फुटक्रान्तेरुदक्क्षिप्तस्ततः पुरः ।

उदेति पश्चादेत्यस्तं वा क्षिप्तस्तत्तदन्यथा ॥ १ ॥

पश्चिमस्यः प्रागुदेति पश्चात् प्राक्स्योऽस्तमेति हि ।

अन्यथा चेदन्यथा दृक्कर्म यत् कल्पितं तथा ॥ २ ॥

विक्षेपस्तरफलं स्याद्यद्यधभा द्वादशोऽङ्गुलम् ।

खमध्यग्रहयोर्मध्यं नतं क्षितिजकल्पना ॥ ३ ॥

तन्नतात् तद्दिनार्धं च फलं प्राक्सिद्धमेव हि ।

ग्रहणादन्ययोगे च कालभेदे तथैव हि ॥ ४ ॥

शुद्धोन्नत्युदयास्तेषु दृक्कर्मोदाविदं स्मृतम् ।

क्रमचापोरक्रमज्याभ्यां क्रान्तिः सन्नियहस्य च ॥ ५ ॥

त्रिज्या चेन्मध्यदृष्टानां क्षेपलिप्तान्तरे पुनः ।

दृक्कर्मस्यो नतः प्राक्स्य इव पश्चादिति स्थितिः ॥ ६ ॥

दृश्यते यः क्रान्तिदेशो भेदाभेदे यथाक्रमम् ।

तत्तन्नेरुदिगंशानामल्पः स्याद् दृश्यते तथा ॥ ७ ॥

खल्लनं मध्यकचायामधिकखल्पमन्यगम् ।

तदर्धमुत्क्रमज्यैषा तादृक् खण्डैर्हि साधिता ॥ ८ ॥

द्वादशीज्या समैः खण्डैरुक्तं च धनुस्क्रमम् ।

अल्पत्वात् खलनस्यैवं क्रमचापं स्मृतं त्विह ॥ ९ ॥

त्रिभजनं मध्यमार्गे महत्खलनसूचकम् ।

क्रान्तिक्रान्त्यूनपरमक्रान्त्योस्त्वेवं तदल्पतः ॥ १० ॥

द्वितीयं पापदृष्टीनां दृक्कर्म मुनिसत्तम ।

द्वितीयमेव दृक्कर्म नेच्छन्त्यत्तमदृष्टयः ॥ ११ ॥

शास्त्रीयव्यवहारो हि लौकिकं निष्प्रयोजनम् ।

केचिदन्वेऽपि नेच्छन्ति तादृक्प्रत्यक्षकारणात् ॥ १२ ॥

खमध्वगो मध्यलग्नमुदघात् क्षितिजोदयः ।

अक्षलग्नं सपङ्भ तात्कालिकं खेटकालिकात् ॥ १३ ॥

गतागतैष्यकालाच्च गतैष्यं लग्नमात्मज ।

लङ्कोदयैर्मध्यलग्न खमध्ये क्षितिजं न हि ॥ १४ ॥

लग्नग्रहाभ्यां कालश्च मुहुर्मुहुरिति स्थितिः ।

सूर्यात् प्राक्पश्चिमार्धे च शुक्लकृष्णे प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

सूर्यास्तकालिकौ सूर्यादग्रहौ छात्वा सपङ्गृहौ ।

ततस्तत्काललग्नार्धे कृष्णे त्वर्के सपङ्भकात् ॥ १६ ॥

अर्कात् तदन्तरप्राचीर्भस्करास्तमनात् परम् ।

स्थिरीकृतैरुदेत्यन्यः शुक्ले कृष्णेऽस्मिन्निति हि ॥ १७ ॥

दिनरात्रिग्रहात् पूर्वापरमार्धीदयात् स्वकात् ।

आसन्नार्कस्य तद्गमिच्छन्नो मूढ इतीरितम् ॥ १८ ॥

शुक्ले प्रागुदितप्राणात् कालांगाः पष्टिभाजिताः ।

कृष्णे तु तौ सपङ्भौ तु भास्करोदयकालिकौ ॥ १९ ॥

कार्याः कालांशकास्तद्वदनकास्ते सद्यद्द्वयोः ।
 सूर्यात् पश्चिमतोऽच्यन्तं यातुर्यः स क्षमः स तु ॥ २० ॥
 कृष्णो स्वमुदयं शुक्रे गच्छन्त्यन्येऽन्यथा मुने ।
 द्वादशात्यष्टिमन्वीशदिकृतिथिः शीतगोः क्रमात् ॥ २१ ॥
 अस्तांशा द्वादशाष्टौ च वक्रिणोर्बुधशक्रयोः ।
 तथा महत्त्वादनयोर्दूर्त्वादितरस्य च ॥ २२ ॥
 मूलात्रयं विशाखाद्रांमित्रदस्त्राहिवह्नयः ।
 दृश्यन्ते पञ्चदशभिः शेषाण्यत्यष्टिभागकैः ॥ २३ ॥
 मघाक्षुष्कं यवणाहयं घाटभवासत्राः ।
 पुनर्वसुभिनिघ्नात्र मृगव्याधप्रभञ्जनः ॥ २४ ॥
 अगस्त्यो ब्रह्महृदयं शक्रांगैरनिलेन्दुभि ।
 मृगशीर्षं च भरणी पुष्योऽत्रिः सप्तकांशकैः ॥ २५ ॥
 तत्त्वाधिकांशा यस्योदक्त्तेपांशा नास्तगो मृगम् ।
 एभ्योऽधिकोनैः कालांशैः क्रमाद्दृश्यां अदर्शना ॥ २६ ॥
 तदन्तराहिनादिः स्यात् कालो गत्यन्तरैक्यजम् ।
 तत्कालांशोदयप्राणा स्वांशराशिकलामितिः ॥ २७ ॥
 फलेच्छया तत्क्षेत्रांशैर्दृश्यताऽदृश्यताऽपि वा ।
 सैव व्यक्तीदृतांशैस्तु दृक्सिद्धं स्यात् क्वचिन्मुने ॥ २८ ॥
 अल्पायुषां पाखण्डिना गन्धर्वनगरादिवत् ।
 खमध्यक्षितिले दोःकोद्याश्रयैर्भौर्विके तयोः ॥ २९ ॥
 द्वाभाशङ्कुर्मुने छाया व्यग्रहार इतीर्यते ।

त्रिज्या दृग्ज्या भवेच्छाया यदि कर्णोऽत्र कोटिजा ॥ ३० ॥
 लम्बज्यायां कोटिजीवा परमायां तु सोड्ढवा ।
 त्रिज्यायां कोटिजीवायां कियतीति विशेषतः ॥ ३१ ॥
 परिधिः कियतीत्येवं शङ्कुच्छेद इतीरितः ।
 स्वदिनव्यासार्धकर्णौ तौ च शङ्कुौ स एव च ॥ ३२ ॥
 कियान् स तस्मिंस्त्रिज्यायामुन्नतज्येति साधिता ।
 त्रिज्याधिकोमोद्गर्वाक् चरसौर्व्याऽन्त्यसौर्विका ॥ ३३ ॥
 मध्यस्थितिजमध्येक्यात् सा नतज्या मता दिवा ।
 तदुत्क्रमधनुःप्राणास्तत्प्राणा न प्रभा यतः ॥ ३४ ॥
 व्यासार्धे लम्बजीवायां त्रिज्यया च समा मुने ।
 कल्प्यः शङ्कुः सदा तत्सत्रिज्यश्चेद्दृढादशाङ्गुलः ॥ ३५ ॥
 छायाकर्णौ वा दिनार्धे क्रान्त्यक्षाभ्यां भुजांशकैः ।
 गृहोन्नत्यूनविस्वार्धयुतिच्छायानतासुभिः ॥ ३६ ॥
 क्षण्यो शुक्लोऽपि पक्षे प्राग्दिनेऽहोश्चैत्र भिद्यते ।
 तज्ज्योनं च दिनार्धांशं नतन्नं चापि तत् किल ॥ ३७ ॥
 अनुक्तं यत एवैतदन्यप्रश्नचतुष्टये ।
 अविम्वकस्तु दर्शेऽधःस्थितः सूर्यान्त दृश्यते ॥ ३८ ॥
 पौर्णिमायां तदन्तःस्थैः संपूर्णाः सूर्यरश्मिभिः ।
 अन्यत्र यावाम् विप्रकर्षस्तावच्छुक्लं त्रिधीर्विधिः ॥ ३९ ॥
 चन्दाद्यत्र तदाश्यायां समी दक्षिणतः शशी ।
 अद्राध्यायी शौनकस्य मेरुवासीत्यतः समम् ॥ ४० ॥

हानिदृष्टी ययोर्दक्षवरेणास्य तिथिं प्रति ।
 क्षीयमाणकला देवा अन्नन्त्येककलं तथा ॥ ४१ ॥
 वर्धयन्ती क्षीयतेऽसौ एवं वेद न हि क्वचित् ।
 अविन्धनानामन्येषां दूरस्यत्वादिदं न हि ॥ ४२ ॥
 येन दर्पणवत् स्वच्छा जायन्ते तेषु चांगवः ।
 लाञ्छनं प्रतिविम्बं गोर्गोमतीन्द्राविनांशुभिः ॥ ४३ ॥
 चन्द्रेण शौवद्यं वाऽन्येषां तद्दर्शेऽप्यस्ति यत् ततः ।
 विम्बं सितासिते षड्गे व्यर्केन्दोर्कभागतः ॥ ४४ ॥
 रवीन्दुमध्यक्रान्तिज्या त्रिपुवत्कर्णसंगुणा ।
 मध्याह्नाच्चन्द्रशङ्काप्ता उत्तारावाग्बिधौ रवेः ॥ ४५ ॥
 कृणुं धनं चाक्षभायां भुजोऽर्कादिन्दुदिङ्मुखः ।
 यस्याल्पा ज्या खमध्येन्दुच्छाया कर्णहता तथा ॥ ४६ ॥
 द्वादशघ्नन्नजीवायाः कल्पना या रवीन्दुवत् ।
 खमध्याद्विपुवत्कर्णां मध्यतो ज्यां निरस्य हि ॥ ४७ ॥
 भुजा अपि लयं यान्ति कर्णो द्विदशकोटिज ।
 अर्कसंज्ञितदिङ्मध्याद्वाहुशङ्कस्तथा भवेत् ॥ ४८ ॥
 प्राक्पद्मात्समुखीं शुक्ले कृष्णे कोटिं प्रसार्य तत् ।
 बाहुकोट्यग्रं कर्णकोटिकर्णयुतेर्विधीः ॥ ४९ ॥
 विम्बं तदूर्ध्वमानेन लिखेत् कोट्याययेण च ।
 प्राग्रेखे याम्यरेखे च तदन्तर्मध्यमरस्यतः ॥ ५० ॥
 कर्णेन तन्मुखं शुक्लं कृष्णं वा परभागतः ।

तदा दत्त्वाऽग्रयाम्योदङ्मध्यमत्स्यद्वयस्य च ॥ ५१ ॥
 मध्यसूत्रयुतेऽर्षं विन्दुत्रिस्फुलिखिदिह ।
 कीच्या साधितयाम्योदग्रेऽन्ते शृङ्गसुन्नतम् ॥ ५२ ॥
 अनेकगुणकच्छेदभवांशोऽशुद्धिसंमितान् ।
 हन्द्वागो नागयेद्वाऽपवर्त्तयेदिच्छयैव तु ॥ ५३ ॥
 बाहुसिद्धो हि यश्चेदस्तादुत्पत्तौ हरा गुणा ।
 गुणगुण्या हरा इत्थं विक्षेपा अन्यथा यदि ॥ ५४ ॥
 तावत् स्वदेशलम्बज्या स्वव्यासार्धं यथा तथा ।
 तां त्रिज्यां कल्पयेद्द्वयां व्यवहारसुखप्रदम् ॥ ५५ ॥
 तथा क्रान्तिज्यका सत्यग्रज्येति परिकीर्त्तिते ।
 क्रान्तिज्याविपुवत्वगोहताऽग्रज्याऽपि भास्करैः ॥ ५६ ॥
 सा चेत् त्रिज्येष्टभाकर्णस्तदा ग्राह्योऽङ्गुलादिका ।
 क्रान्तिज्या चेष्टकर्णमी लम्बज्याप्राऽङ्गुलादिका ॥ ५७ ॥
 स्वशङ्कुतुल्यक्रान्तिज्याग्राङ्गुलं विपुवश्रवः ।
 अर्धाङ्गुलफलं वा मध्येपुकर्णोन्मितीतरौ ॥ ५८ ॥
 मध्यात् प्राक् पश्चिमागा या सममण्डलमुच्यते ।
 सायं प्रातर्मध्यह्नस्वमेरुस्योदयदृग्द्वयम् (१) ॥ ५९ ॥
 उद्भागस्या प्राच्यपरा या रेखा सममण्डलात् ।
 उन्मण्डलं तयोर्मध्यं सर्वत्र विपुवत्प्रभा ॥ ६० ॥
 विपुवन्मण्डलादिषा क्वायाग्रे विपुवाऽत्र हि ।

लघुच्छायाविपुवन्मध्यज्यायार्धमुच्यते(१) ॥ ६१ ॥
 सा रेखोन्मण्डलाद्भागे सदाऽन्याग्रा ह्यतिष्ठत ।
 उन्मण्डलादुदक्च्छायायाम्यक्रान्तावपागुदक् ॥ ६२ ॥
 मुज इत्युच्यते मध्यं समण्डलभागयोः ।
 अतो माध्याह्निकी छाया नित्यमाध्याह्निकी द्विज ॥ ६३ ॥
 यदा दिनार्धोदक्क्रान्तिः स्वाक्षच्छाया तदा न हि ।
 रवेः शङ्कुग्रसाम्यत्वाद्भायास्तत् प्रतिदृश्यते ॥ ६४ ॥
 यदोदक्क्रान्तिरक्षोना तदोदगुदित्ती ग्रहः ।
 उदगस्तं यथाट्वि समण्डलमेव च ॥ ६५ ॥
 क्रान्तिज्या विपुवच्छाया यदि स्याद्विपुवश्रवः ।
 समण्डलशङ्कुस्यच्छायाकर्णो तु पूर्ववत् ॥ ६६ ॥
 अक्षभाद्वादशांभ्यस्ता लम्बाक्षज्याविभाजिता ।
 समण्डलगे सूर्ये कर्णो क्रान्तिज्याया सक्तत् ॥ ६७ ॥
 छायाकर्णवक्षभायां तदाऽग्रावधजः स तु ।
 समण्डलशङ्कुर्षा त्रिज्या तेनार्कताडिता ॥ ६८ ॥
 शङ्कुर्याम्योत्तरा त्रिज्या कल्पार्धं तत्कृतेस्तथा ।
 दोःकोटिमध्यज्यावर्गं तन्मध्ये सार्धमं यत ॥ ६९ ॥
 पूर्वापरां कोटिकृतिं तदेव मनुतान्मुने ।
 दोर्ज्याक्षभाकोटिकृत्योः कल्प्या त्रिज्याकृतिर्युतिः ॥ ७० ॥
 अर्कच्छायाकर्णवज्ज्ञेया यदा तावत् तदाऽग्रजा ।

फलमित्युच्यते तावत् तद्व्यक्षितिजान्तरम् ॥ ७१ ॥
 त्रिज्यावर्गार्धमध्यार्धरात्रिज्याऽवर्गमेव तु ।
 अग्रज्यावर्गहीनं तत् कोणाकोदयमध्यगम् ॥ ७२ ॥
 तत्कालत्रिभजावर्गो यदि शङ्कुकृतिर्भवेत् ।
 कोटिज्याकृतिरेया हि करणीत्याहुरागमाः ॥ ७३ ॥
 पलवर्गो बाहुवर्गः कर्णः शङ्कुद्वयोद्भवः ।
 स कोणस्थग्रही व्यक्षितिजान्तर एव हि ॥ ७४ ॥
 सटकफलः सखशङ्कुः स्वस्वार्धफलवर्जितः ।
 ऊर्ध्वार्धःस्यं स्वकं व्यक्षितिजाद्यदवागुदक् ॥ ७५ ॥
 याम्यायां विदिशोः शङ्कुः स शङ्कोर्दक्षिणोत्तरा ।
 मध्यच्छायातो भुजज्या सौम्यतो दक्षिणोत्तरा ॥ ७६ ॥
 याम्यतोऽक्षक्रान्तिरस्या अक्षज्या लम्बजा यदि ।
 रवौ चरत्युत्तरयोः प्राग्भत् कोणाक्षभायुतिः ॥ ७७ ॥
 द्वादशाक्षप्रभा क्रान्तिक्षेत्रं मेषादिगो रविः ।
 कर्कादौ प्रोऽभ्य चक्रार्धात् तुलाशै भार्धसंयुतः ॥ ७८ ॥
 मृगादौ प्रोऽभ्य भगणात् बाहुर्गम्याद्वियुक्पदे ।
 अलसंस्कृतसूर्येनच्छायार्के भाजिते क्रमात् ॥ ७९ ॥
 प्राक्पद्यान्मध्यरेखातो देशः स्वीयस्तदन्तरम् ।
 देशान्तरफलं भानीर्युक्त्याऽन्यत् सकलं मुने ॥ ८० ॥
 क्षायार्कक्रान्तिराशाः स्युश्चलाः स्वस्वमिनादिके ।
 क्षायार्के तृणमूने प्राक् पद्माक्षक्रं च लम्बते ॥ ८१ ॥

कोणच्छायाकृतिदलात् पदं वा विज्यया हतम् ।
 कोणात् कर्णहृते क्रान्तिज्यातच्छाया तथा रविः ॥ ८२ ॥
 क्रान्तिज्येष्टायाङ्गलाद्वा भाकर्णाभ्या समाध्वनि ।
 भुजाङ्गुलं भुजच्छाया वेशं कोटिस्तलाविधः ॥ ८३ ॥
 शङ्कुपूर्वापरा रेखा तथाऽन्या मध्यमरेखजा ।
 अङ्घ्रिः समीकृतस्थाने कल्पना द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८४ ॥
 व्यासाधोङ्गुलमुत्सेधः षडंशव्यासमेव च ।
 छायामध्यशलाकाभ्यां छायाग्रज्ञानदुर्वलः ॥ ८५ ॥
 मध्ये तून्नतशिखरं नखाद्दि०२० व्यङ्गुलोचितम् ।
 खाङ्गुलेनैव सर्वत्रात्राङ्गुलज्ञानकारणम् ॥ ८६ ॥
 सूच्ययेणष्टकृतस्य प्रोतेनाङ्घ्रितमध्यगम् ।
 स्थापयेत् प्रान्ततच्छायां शङ्कोर्यत् तदमध्यतः ॥ ८७ ॥
 छायाग्रं यत्र भूहृत्ते पूर्वाङ्घ्रिं प्रत्यगेव तत् ।
 मध्यात् तथाऽपराङ्घ्रिं दिशि शङ्कुं पिधाय च ॥ ८८ ॥
 प्राचीं निर्दिश्य भाग्रेण वृस्तं वाङ्घ्रं प्रभायत ।
 कोटी यघाहं संप्रसार्य दो कोट्योर्मार्गगां तथा ॥ ८९ ॥
 रेखा प्राच्यपरा कुर्याङ्गुलज्ञाने फलं यदि ।
 ततस्तयायोर्ग्राम्योऽर्के वर्धते वाङ्घ्ररुत्तरा ॥ ९० ॥
 प्राचीति वै जायतेऽर्के ततस्तत उदग्गते ।
 भुजस्ततो दक्षिणग्रप्रभा प्राच्यग्रदिग्गता ॥ ९१ ॥
 अग्रान्तरं तत्प्राग्विन्दोर्यन्मुखोऽर्कस्तदाचरेत् ।

तद्दिशुर्ध्वं प्रसार्य प्राग्बिन्दुशुद्धं हि नि लिपेत् ॥ ८२ ॥
 तत्र पूर्वापरा रेखा तन्माध्याद् दक्षिणोत्तरा ।
 समगण्ड तमेतस्मात्पर्येण मुनिसत्तम ॥ ८३ ॥
 द्वित्र्यङ्गलादिको मध्यच्छायावृत्तदल यदि ।
 अग्राज्ञानेन चैवं स्याच्छङ्कुश्लेदुन्नतं किल ॥ ८४ ॥
 कालस्तु पञ्चोना नाड्यस्तन्मध्यस्तत्त्वलिप्तिका ।
 नाभ्येति क्रान्तिरेकाहे मध्याङ्गा कलायाऽपि वा ॥ ८५ ॥
 अतोऽग्राङ्गुलमेकं वा द्व्यङ्गुल न हि सिद्धयति ।
 देशाच्च सुस्फुटा एव भवन्ति मुनिसत्तम ॥ ८६ ॥
 चतुरस्रं यावदिष्ट तत्कर्णाधिशलाकया ।
 कोणं वाऽपि शलाकाभ्या तावतीभ्यां दिगन्तत ॥ ८७ ॥
 यदा विस्तरसूत्राग्रदिशोर्मध्यं विदिश्यपि ।
 निक्षिप्य चतुरस्रं तु वङ्गे तु स्थापनादिषु ॥ ८८ ॥
 सत्सूत्रतेऽर्धनाड्यूने दुर्दशा स्यात् प्रभा मुने ।
 दुर्दशाया यथाक्राया विन्यस्येत् तद्वयादिशम् ॥ ८९ ॥
 चापष्टत्रयस्याग्रे छायासर्गा मुनीश्वर ।
 ज्यासग्या चच्चतुर्विंशत्याधिका नतसम्भावा ॥ ९० ॥
 तदाधिक्ये क्रमज्या त्रिज्यान्विता हि नतीकृमा ।
 चरक्रमज्या सत्रिज्या भवेदन्या तत सुत ॥ ९१ ॥
 त्रिज्याधिकक्रमधनुरेवमुक्तं समासत (१) ।

कोणच्छायाकृतिदलात् पदं वा त्रिज्यया हतम् ।
 कोणात् कर्णहृते क्रान्तिज्यातच्छाया तथा रविः ॥ ८२ ॥
 क्रान्तिज्येष्टायाङ्गलाद्वा भाकर्णाभ्यां समाध्वनिः ।
 भुजाङ्गुलं भुजच्छाया वेर्णं कोटिरुल्लाविधः ॥ ८३ ॥
 शङ्कुपूर्वापरा रेखा तथाऽन्या मध्यमरेखजा ।
 अर्द्धिः मभीकृतस्थाने कल्पना द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८४ ॥
 व्यासार्धोङ्गुलमुत्सेधः पडंशव्यासमेव च ।
 छाया मध्यशलाकाभ्यां छायाग्रज्ञानदुर्वलः ॥ ८५ ॥
 मध्ये तृन्नतशिखरं नखाद्दि०२० व्यङ्गुलोचितम् ।
 स्हाङ्गुलेनैव सर्वत्रात्राङ्गुलज्ञानकारणम् ॥ ८६ ॥
 सूच्येणैकतस्य प्रोतेनाङ्कितमध्यगम् ।
 स्थापयेत् प्रान्ततच्छायां शङ्कोर्यत् तदमध्यतः ॥ ८७ ॥
 छायाग्रं यत्र भूहते पूर्वाङ्के प्रत्यगेव तत् ।
 मध्यात् तथाऽपराङ्केऽर्के दिशि शङ्कुं पिधाय च ॥ ८८ ॥
 प्राचीं निर्दिश्य भाग्रेण व्यस्तं वाङ्गं प्रभायतः ।
 कोटी यंधार्हे संप्रसार्य दो.कोट्योर्मार्गंगां तथा ॥ ८९ ॥
 रेखां प्राच्यपरां कुर्याङ्गुलज्ञाने फलं यदि ।
 ततस्तयायोयान्यगोऽर्के वर्धते वाङ्गवृत्तरा ॥ ९० ॥
 प्राचीति वै जायतेऽर्के ततस्तत उदग्गते ।
 भुजस्ततो दक्षिणग्रमभा प्राच्यग्रदिग्गता ॥ ९१ ॥
 अग्रान्तरं तव्याग्विन्दोर्यन्मुखोऽर्कस्तदाचरेत् ।

तद्दिशुर्ब्रं प्रसार्य प्राग्विन्दुशुद्धं हि मि क्षिपेत् ॥ ६२ ॥
 तत्र पूर्वापरं रेखा तन्माध्याद् दक्षिणोत्तरा ।
 सममण्ड नमेतस्मान्मास्थेन मुनिसत्तम ॥ ६३ ॥
 द्विभ्यङ्गलादिको मध्यच्छायात्तदल यदि ।
 अग्राज्ञानेन चैव स्याच्छङ्कुश्चेदुन्नतं किल ॥ ६४ ॥
 कालस्तु पञ्चोना नाडयस्तन्मध्यस्तत्त्वलिप्तिका ।
 नास्येति क्रान्तिरेकाहे मध्याङ्गा कलयाऽपि वा ॥ ६५ ॥
 अतोऽग्राङ्गुलमेकं वा द्व्यङ्गुल न हि सिद्धयति ।
 देशाश्च सुस्फुटा एव भवन्ति मुनिसत्तम ॥ ६६ ॥
 चतुरस्रं यावदिष्ट तत्कर्णाधेशलाकया ।
 कोणं वाऽपि शलाकाभ्या ताप्रतीभ्या दिगन्तत ॥ ६७ ॥
 यद्वा विस्तरमूत्राग्रदिशोर्मध्य विदिश्यपि ।
 निक्षिप्य चतुरस्रं तु वंशे तु स्थापनादिषु ॥ ६८ ॥
 सत्यूर्ध्वतीर्ध्वनाडयूने दुर्दशा स्यात् प्रभा मुने ।
 दुर्दशाया यथाक्राया विन्यसेत् तद्यथादिशम् ॥ ६९ ॥
 चापमृत्प्रयस्याग्ने क्षायामर्गा सुनीश्वर ।
 ज्यासख्या चच्चतुर्विंशत्यधिका नतसम्भवा ॥ १०० ॥
 तदाधिक्ये क्रमज्या त्रिज्यान्विता हि नतीळमा ।
 चरक्रमज्या सत्रिज्या भवेदन्या तत सुत ॥ १०१ ॥
 त्रिज्याधिक्रमधनुरेवमुक्तं समासत (१) ।

अन्यत्र तूक्तमज्याभिराधिक्यादुभयं तथा ॥ १०२ ॥
 शङ्कोस्त्वज्यांशाङ्गुलैस्तु दृत्ते क्रान्त्वा यथोदितम् ।
 उदयास्तमनस्थानं मध्यं ज्ञात्वा नतांशकैः ॥ १०३ ॥
 तत्रापदिननाड्यंशैर्दिङ्गुमध्ये न प्रभापदम् ।
 विभज्य वा कालबोधः कालखण्डं प्रकल्प्य वा ॥ १०४ ॥
 निधाय शृङ्गे प्राक्पश्चाच्छङ्कोर्मध्याह्नभागगे ।
 'कोटिज्यांशाङ्गुलित्सेधं मध्यं शङ्कोरुपर्यपि ॥ १०५ ॥
 ब्रह्माण्डमध्यं सूच्यते शङ्काग्रं नाडिकांशतः ।
 शङ्कायाञ्च प्रभामार्गस्यैः सूत्रैः कालवेदनम् ॥ १०६ ॥
 गोलाधर्मध्येव्यासार्धपथ्या वा कालवेदनम् ।
 क्रान्त्या मध्यनतेन प्रत्ययसत्राङ्कनं सुखम् ॥ १०७ ॥
 धनुर्वेद्यं विधिः कल्पो नतदिश्युपमसकम् ।
 धरारन्ध्रे मध्यमानं प्रीतयेन्न च मध्यतः ॥ १०८ ॥
 लम्बसूत्रेण चक्रस्य क्रमाङ्कैर्ज्ञायते क्वचित् ।
 समाङ्कैः कालविज्ञानं मासं प्रत्यनुपाततः ॥ १०९ ॥
 चिष्टानुप्रतिनाडीनां पञ्चानिश्वासतो यदि ।
 कुजो मयूरो वा स्याता किं ततः शास्त्रलोङ्गणौ ॥ ११० ॥
 नरं कपिं मयूरं वा स्थूलवेणुदरं मुने ।
 करणीदधं पूर्णजलं पृष्ठच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ १११ ॥
 न्यस्तं तोये च तत् काष्ठं तं वद्ध्वा वदनाद्बहिः ।
 तावत्येवाङ्कनं कालस्त्रिनेणानेन गम्यते ॥ ११२ ॥

गोपयेज्जलनिःस्त्रावं मध्येऽक्षं नमनं तथा ।
 लम्बमूर्धं पृच्छमानं पृच्छङ्कं च समान्तरम् ॥ ११३ ॥
 रक्ततन्वादिना यावन्नाडीपृच्छ्यान्तरेति यत् ।
 ततो निरन्ध्रे ह्यष्टास्त्रान् पूर्येच्चोपकञ्जलैः ॥ ११४ ॥
 अमलेऽम्भसि वा कुण्डे पलानां दशभिः कृतम् ।
 ताम्रपात्रमधश्छिद्रं चतुरङ्गुलमुच्यते ॥ ११५ ॥
 हेममाषचतुष्केण याच्याऽत्राननविसृत्तौ ।
 दशाङ्गुलकसुरसेधे षट्पिर्मज्जत्यहर्निशम् ॥ ११६ ॥
 तत् पात्रं यादृगपि वा यद्येवं तच्च गृह्यताम् ।
 कपालयन्त्रेशानेन क्वालो ज्ञेयः स्फुटेन च ॥ ११७ ॥
 देवदारुः शिवतरुः खदिरो रक्तचन्दनः ।
 शङ्खार्थं खड्गनिम्बाद्या याच्या यज्ञीयभूसृष्टाः ॥ ११८ ॥
 एवं हस्तोच्छ्रितः शङ्खरधोहस्तनिखातगः ।
 उरसेधश्चक्षुषा कल्प्यो हादशाङ्गुलवानिति ॥ ११९ ॥
 पश्येद्यत्र स्थितो योऽयं तदग्रे दर्पणे मुखम् ।
 दिवा निरूप्यो भाकर्यो निरूप्यो चक्षुषः सुखम् ॥ १२० ॥
 तादृक् शङ्कुद्वयं याच्यां यथादिग्भ्रमणस्थितम् ।
 याच्यान्तारक्षेपमध्यमागमानां विवेचनैः ॥ १२१ ॥
 इति ते कथितं विप्र तथाऽन्यत् तप्यताः शृणु ॥ १२२ ॥

इति मन्त्रसिद्धान्ते चतुर्थोऽध्यायः ।

समागमो वा युहं वा भौमादीनां परस्परम् ।
 नो भावीति मुनिश्रेष्ठ चन्द्रं गैव समागमः ॥ १ ॥
 समलिप्तौ यदा स्यातां दृक्कर्माणौ मुञ्ज. समौ ।
 तदा तदन्तरक्षेपे मानैक्यार्धसमे सति ॥ २ ॥
 अन्योन्यस्पर्शमानत्वादुल्लेख युवमेव तत् ।
 हीने भेदः समुच्येत चापसव्यं तथाऽधिके ॥ ३ ॥
 धारादंशार्धमंशूनां व्याप्तिर्हि तु शशीनयोः ।
 आब्रह्माण्ड कपालं तरुखच्चंशे तद्ग्रहान्तरे ॥ ४ ॥
 रश्मिसंमीलनादशुर्विसृष्टौ यद्विमांशुमान् ।
 समागमश्चेत् प्रख्यातस्ताराविम्बसमागमः ॥ ५ ॥
 त्रिज्यांशाद्गुलपथ्यग्रे तिर्यङ्गुध्यांशकाङ्गुलम् ।
 शलाकां स्थापयेन्मध्ये दण्डमूलं च पश्यता ॥ ६ ॥
 सभेदयोगदृश्यौ तौ द्वौ शलाकाग्रयोः खगौ ।
 मन.पूत्यै यद्दृष्टां चाप्येवं योगं प्रसाधयेत् ॥ ७ ॥
 वृषेऽत्यक्ष्यंशके यस्या याम्यः क्षेपेऽश्व हयात् ।
 भवेदध्यधिको भिन्द्याद्द्रोहिष्याशकटं हि सः ॥ ८ ॥
 नाणुरेकोऽपसव्ये चेन्नापसव्यं तदिष्यते ।
 तथा समागमेऽणुश्चेदेकोऽसावसमागमम् ॥ ९ ॥
 अस्थूलावनणू द्वौ चेदुदक्स्थो दक्षिणस्थितः ।
 स्थूलाणुप्रथमप्रणोऽपीत्येवार्धत्रयं स्मृतम् ॥ १० ॥
 साम्येऽपीत्यपिशब्देन सौम्येऽपीह च कीर्तितम् ।

तदाहिटाविमौ शब्दाबुदक्स्थो दक्षिणाश्रितः ॥ ११ ॥
 अशोभिमान् विवर्यश्च वेपथू रुच्यदर्शनः ।
 दुर्बलश्चापि योऽग्रा. सावस्थूलस्त्वयमन्यथा ॥ १२ ॥
 न पीडितश्च(१) स्थूलोऽग्रायुर्बद्धदृष्टान्तत्राचिकौ ।
 इमौ शब्दौ वृथा श्यातामुदक्थो दक्षिणाश्रितः ॥ १३ ॥
 ताविमावेव याम्यादिस्थूलाख्यत्वं वृथोदितम् ।
 याम्येऽपि युक्तमेवास्मात् स्थानादिवलमत्र चित् ॥ १४ ॥
 अन्यत्र नैतदित्याज्जावैक्यतात् तत् समीरितम् ।
 स्थानादिवलभिन्नाऽत्र व्यर्था नैकाऽपि भा स्मृता ॥ १५ ॥
 प्रप्यत्रयेऽप्येवासुश्लिन् स्थितौ सूक्ष्मफलं स्मृतम् ।
 समागमेऽपि सव्ये वा स्वल्पौ द्वावपि वेपथू ॥ १६ ॥
 स्वोत्कटौ विग्रहौ द्वात्राशीप्तौ यदि समागमौ ।
 उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायगो जयो ॥ १७ ॥
 जगतः कल्पनैवेयं भावाभावाय केवलम् ।
 अन्योन्यमपि दूरस्थाः कथं युद्धं प्रकुर्वन्ते ॥ १८ ॥
 छादकोऽध.स्थितश्छाद्य उपरस्थः शशी रवेः ।
 छादकश्छादिका राज्ञो भूछाया मुनिसत्तम ॥ १९ ॥
 यद्येवं प्रतिशुक्लान्तं स्याद्दर्शनं प्रत्युपल्लवः ।
 सम्भवाद्भ्रुवितुल्येन्दोर्भूछायातुल्यशीतगोः ॥ २० ॥

छादकौ राहुकेतू तावन्योन्यस्यार्धचक्रगौ ।
 एवं यद्युक्तदोषेऽपि नेति चेत् तद्बृहन्मुने ॥ २१ ॥
 तया चेच्छुक्लशयान्तादुपरागस्तदाऽन्यथा ।
 न चेद् द्विरिन्दोर्मासं प्रत्यर्कस्य प्रतिवत्सरम् ॥ २२ ॥
 यद्यैवा एव राज्ञः स्थानं ग्राह्यस्तस्य भार्धगः ।
 एकैकं ग्रहणं मासं प्रतिवर्षं प्रतीति च ॥ २३ ॥
 ग्रह्येण वटत्रल्लोकलक्षेऽङ्के षालिशः फणी ।
 तद्वल्मीकस्थितो नात्ति कल्प्यो नार्कग्रहोऽस्ति चेत् ॥ २४ ॥
 किं न स्याद्ग्रहणं शश्वत् कुतस्तत्र समं सदा ।
 ग्रहणान्तरकालानां वैषम्ये किन्तु कारणम् ॥ २५ ॥
 बहुप्रलापास्तेनोक्तास्तस्माद्देवविरोधिनः ।
 निमित्तकारणं राज्ञर्द्वयोरेवोपरागयोः ॥ २६ ॥
 विविधं फणिना चन्द्र सूर्यमाच्छाद्येदथ ।
 जेधः स्वयंवा भूच्छायां प्रविशेद्ग्रहणं भवेत् ॥ २७ ॥
 शोधतासी शशी सूर्यं छायापश्चिमतोऽपि वा ।
 प्रागत्यतीत्य तत्पश्चाद्ग्रहणं भास्करस्य च ॥ २८ ॥
 प्राप्नोक्षः शीतगोस्तुप्राग्ग्रहणं प्रत्यगेव हि ।
 ब्रह्मेन्दुशक्रविद्येश्वरणाग्निदत्ताः क्रमात् ॥ २९ ॥
 फणोभगशैक्याहि निमित्तग्रहणाधिपाः ।
 समलिप्तौ यदाच्छाद्यच्छादकौ तत्र चेहुजः ॥ ३० ॥
 विक्षेपजनको रास्यर्धनः सोमग्रहस्तदा ।

अर्कग्रहोऽष्टांशकतदृत्त्यंशान्नाधिकः स तु ॥ ३१ ॥

सर्वत्र सोमग्रहणं सोममेव हि दृश्यते ।

उभयोरन्तराभावाद्भूक्षायावान्तरं शशी ॥ ३२ ॥

क्षेपो यदा तत्समः स्यात् तेनोद्देश्य उपलवः ।

पूर्वापरान्तराभावाद्भावो लम्बनस्य च ॥ ३३ ॥

यवंप्रतिपदोरेव ग्रासमोक्षौ विधोर्मुने ।

न हि लम्बनहेतुः स्यादेव याम्योत्तरान्तरम् ॥ ३४ ॥

तस्मिन् सति त्रिपादस्योऽप्युपरागोऽस्ति तद्दिने ।

तावत्कालस्तु याम्योदगन्या तच्चात् प्रसिद्ध्यति ॥ ३५ ॥

तदन्तरेण नासीतेः सम्भवाद्भास्करग्रहे ।

सेन्दुक्षेपयुतोना दिक् तुल्यभेदे ग्रहान्तरम् ॥ ३६ ॥

साक्षात्क्षोदद्भ्यश्चलने क्रान्त्योः साम्येन सम्भवः ।

पूर्वापरान्तराभावान्मध्याह्ने नाऽस्तु लम्बनम् ॥ ३७ ॥

अस्यन्यदा तु पूर्वाह्णे याममोक्षौ तु दर्शगौ ।

प्रतिपद्यपराह्णे तु तथाऽस्तौ वा तदा क्वचित् ॥ ३८ ॥

अर्केन्दोरतिदूरत्वात् समीपत्वादिदं भवेत् ।

दृक्कर्मसौव तत्सिद्धो मध्यग्रहणसङ्गतौ(१) ॥ ३९ ॥

लम्बनावनती न क्षासपि सत्यन्तरद्वये ।

दृष्टलम्बनमन्यत्र यदोऽष्टाऽवनतिर्भवेत् ॥ ४० ॥

दृक्कर्म च तथा विप्र प्रत्यक्षं च ततस्तथा ।

(१) नमदमदसङ्गता—११० २ पु० ।

दृक्कर्मणा हे च कृते व्यर्के भासति तादृशे ॥ ४१ ॥
 दृथाद्यवनतेर्भावोऽखण्डत्वाच्च यथा तथा ।
 मध्यजा मध्यलग्नस्य नतज्याऽर्दलेऽर्कवत् ॥ ४२ ॥
 चरसंस्कृतलग्नज्या लब्धज्या चेद्भवत्यपि ।
 अन्त्यक्रमज्योदयज्या त्रिज्या चेन्मध्यमौर्विका ॥ ४३ ॥
 कोटिजीवोदयज्या स्यादित्यूह्यं कोटिजास्फुटम् ।
 मध्यज्याकर्णजा देर्ज्यादृक्क्षेपो दक्षिणोत्तरः ॥ ४४ ॥
 अन्यस्य दिग्मध्यजीवाद्युज्याविक्षेपवर्गयोः ।
 विक्षेपो दृग्गतिर्मूलं शङ्कुरित्त्वपि चोच्यते ॥ ४५ ॥
 नतांशस्फुटदो.कोटिजीवे दृक्क्षेपदृग्गती ।
 छिदः शङ्कुहते कुज्या हतिच्छेदसमा यदि ॥ ४६ ॥
 मध्यलग्नार्कोत्पदेर्ज्याकोटिलम्बननाडिकाः ।
 महत्त्वात् प्राग्गतेरिन्दुर्दशान्तात् प्राक्समोऽशुना ॥ ४७ ॥
 प्राक्पालेऽन्यथा पश्चात् तथा स्याद्युतिरप्युत ।
 लम्बनं पर्वतः शोध्यं प्राक्पालेऽन्यथा परे ॥ ४८ ॥
 असद्वल्लम्बनं यावद्भिः सिद्धं सकलं समम् ।
 रबीन्दोर्लम्बनं चेति हरिजं चेति भास्करः ॥ ४९ ॥
 वारयामास शब्दाभ्यामन्ययोगेषु लम्बनम् ।
 अग्रस्तोऽर्को विमुक्तो वा दिवा नक्तं च कालयोः ॥ ५० ॥
 व्यक्षे क्षणत्रयं दृश्यः पापिभिः सप्तमा इव ।
 स्थिरीकृतं तद्वरिज लम्बनं स्वाष्टमान्वितम् ॥ ५१ ॥

पितृभुक्तिविहीनानामवं वा सर्वलम्बनम् ।
 स्थिरीकृताः ह्यगतिज्या सप्ताष्टाद्वहताऽपि वा ॥ ५२ ॥
 अथ च्छेदार्थमाच्छेदं स्वाष्टमेन स्थिरीकृतम् ।
 यदीदृश्याप्रभवो विना बाहुज्यया मुने ॥ ५३ ॥
 मेपलग्नान्तरक्षेत्रज्यातो वा प्रयेकतः परम् ।
 वर्गयोरुक्तदृक्क्षेप एव मार्गः सदा न संत् ॥ ५४ ॥
 क्वचित् सन्नपि तत्रैतन्न क्वचिद्वाऽपि सन् किल ।
 दृक्क्षेपत्रिभजा चेत् स्यान्मध्यभुक्त्यन्तरस्य च ॥ ५५ ॥
 अर्कविध्वोः पञ्चदश नतिर्वा त्रिकृतिर्मुने ।
 दृक्क्षेपसप्तत्यंशो वाऽत्रनतिर्ग्रहणं ततः ॥ ५६ ॥
 नतिरल्यान्तरावान्त्यमार्गाभ्यां न हि दोषदा ।
 दृश्यते द्वादशांशोऽपि स स्वच्छाद्ग्रह एव हि ॥ ५७ ॥
 इन्दोर्लिङ्गात्रयं वार्कस्योपात्वाद्गतितत्र न ।
 ग्रहणं नामभेदो हि दुर्लेख्यमपि पुण्यदम् ॥ ५८ ॥
 तेनान्तराल्पकग्रासो ग्राह्यं चेन्न समो यदि ।
 सर्वग्रासोऽपि तिग्मांशोः क्वचिद्देशान्तरं सुत ॥ ५९ ॥
 अर्केन्द्वन्तरसङ्गावात् स्पर्शमात्रोऽपि नास्ति हि ।
 पर्वधिपतिसंख्यासु पातालग्रहणं हि तत् ॥ ६० ॥
 स्नानादिषु तु न ग्राह्यं शुभेषु ग्रहयुद्धवत् ।
 ग्रहणं ग्रहयुद्धं वा तत्तद्विफलप्रदम् ॥ ६१ ॥
 कृन्तं ग्राह्याधिकं चान्त्यादिमर्दग्रहणं च तत् ।

याग्रहिस्वैकदेशेन तावदेव भवेत् तदा ॥ ६२ ॥
 विमदेयग्रहणं तावत्कालो वैमर्दिकः स्मृतः ।
 चन्द्रविम्बाधिकं सूर्यविम्बमध्ये न कर्तुरम् ॥ ६३ ॥
 तत्रैतत् कङ्कणाकारं कङ्कणग्रहणे मुने ।
 तत्र कङ्कणकालः स्यादसौ वैमर्दिकस्तु यः ॥ ६४ ॥
 स्थितिकालो भवेत् तावान् यावत् तिष्ठत्युपप्लवः ।
 कर्णमानैक्यमानान्तरार्धक्षेपो भुजः स्वक्रः ॥ ६५ ॥
 अन्या पूर्वापरा कोटिर्गत्यन्तरसमा यदि ।
 स्थित्यर्धं च विमर्दार्धं क्रतात् स्यादष्टनाडिकाः ॥ ६६ ॥
 कङ्कणार्धं विमर्दार्धं कङ्कणग्रहणे भवेत् ।
 यासौ मोक्षो विमर्दार्धे नोमयुक्तः स एव सः ॥ ६७ ॥
 निमीलनोन्मीलनाख्यं कङ्कणार्धेन तत् तथा ।
 महर्भुङुः कृताः सर्वे स्फुटाः सन्तु तदा मुने ॥ ६८ ॥
 असकृद्भ्रम्वनं सूर्यग्रहणेऽन्ये सकृत् तथा ।
 मध्यस्पर्शादन्तरं वा स्थित्यर्धादि स्फुटं स्वकम् ॥ ६९ ॥
 स्थित्यादौ तु धनं वा स्यात् खमध्यहरिजान्तरम् ।
 मध्याधिकोने क्षितिजखमध्यदिशि लम्बने ॥ ७० ॥
 स्थित्यर्धादाव्रणं तच्चेदन्यथा हरिजान्तरम् ।
 धनं कपालर्भदेऽपि लम्बनैक्यं भवेन्मुने ॥ ७१ ॥
 इत्थं स्फुटं वा स्थित्यर्धं विमर्दार्धं च नारद ।
 स्थित्यर्धं लम्बनं चापि युगपच्चासकृत् स्फुटम् ॥ ७२ ॥

अहो गत्यन्तरं कीटिः कुमध्येऽष्टममक्षजम् ।
 तदर्कग्रहस्य मध्यस्थित्यर्धम स्फुटं मुने ॥ ७३ ॥
 स्फुटस्थित्यर्धं संभक्तं क्षेपो वाहुः श्रवस्ततः ।
 ग्रासं तात्कालिकं प्रोज्झ्य मानैक्यार्धात् ततोऽन्यथा ॥ ७४ ॥
 इष्टग्रहणकाल. स्यादग्रसे स्वर्गमोक्षयोः ।
 तत्र काल. स्फुटो ग्राह्यो ग्रास उन्मीलनं तथा ॥ ७५ ॥
 अतीर्थेऽक्षविधिः कल्प्यो मध्याह्नात् तत ऊर्ध्वम् ।
 यास्योत्तरं मुनिषेष्ठ लम्बनं तद्ग्रहान्तरम् ॥ ७६ ॥
 नतोत्क्रमज्या द्युज्याग्नी त्रिज्याग्ना क्रमकार्मुकम् ।
 बलनं तद्भवेत् प्रत्यक्कपाले दक्षिणं हि तत् ॥ ७७ ॥
 उत्तराभिमुखो याति तस्मिन् प्रतिपदं ग्रहः ।
 प्राचीमध्यं ततं स्थानं याम्य प्रत्यहमादिशेत् ॥ ७८ ॥
 उत्तरं बलनं प्राच्या विलावलनमेव तत् ।
 ग्राह्यं क्रान्तिचतुर्विंशमध्यं बलनमापनम् ॥ ७९ ॥
 यद्द्वेलावलनं प्राच्या उत्तरोत्तरतो ग्रह ।
 उदेति मकारादौ तत् प्राक् पश्चात् स्वर्गमत्र तत् ॥ ८० ॥
 अन्यद्दोदेति कर्कोदावन्यादावत्र तत्र तत् ।
 इति निष्पन्नवलनं पारमार्थिकमुच्यते ॥ ८१ ॥
 तत् क्रमज्या त्रिभज्या चिह्नोधयोर्वलनाङ्गुलम् ।
 सप्तत्या साङ्गुलं वा स्यादत्यल्पं यत् तदन्तरम् ॥ ८२ ॥

नान्यजोत्क्रमजा कार्या नतासोः सन्निभग्रहात् ।
वेदास्तु प्रवदन्त्येवं नतकालापवादतः ॥ ८३ ॥

इति ब्रह्मसिद्धान्ते पञ्चमोऽध्यायः ।

छेद्यकेन विना छेदाः सुस्फुटा उपरागयोः ।
न ज्ञायन्ते यतस्तस्माच्छेदकज्ञानमुच्यते ॥ १ ॥
समभूदिङ्मध्यविन्दोः सप्तजर्गाङ्गुलेन च ।
मानैकार्धेन वृत्तानां ग्राह्यार्धेन त्रयं लिखेत् ॥ २ ॥
तन्मध्यमं समासाख्यं वहिष्कं बलनाथयम् ।
ग्राह्यमण्डलमध्यस्थं दिशः प्रागेव साधिताः ॥ ३ ॥
यत्प्राच्या बलनं देयं तद्यथादिशमेव हि ।
पश्चाद्यत् तद्विपर्यस्त बलनं प्राक् प्रसिद्धये ॥ ४ ॥
आद्यन्तमध्यवलनैस्त्रिभिरेवाखिलं भवेत् ।
निमीलनीन्मीलनाभ्यां न किञ्चिदपि नारदं ॥ ५ ॥
विघ्नेपथे यतश्चन्द्र परस्माद्विसृज्य तत् ।
प्राङ्मुखं मध्यवलनं तद्विघ्नेपैकता यदि ॥ ६ ॥
भेदे पद्यान्मुखं देयमिन्दोर्भानोर्विपर्ययात् ।
सव्यापसत्र्यमार्गीभ्यां तथा तन्नासदर्शनात् ॥ ७ ॥
तिष्ठो रेखामध्यविन्दुं प्रापयेद्बलनत्रयात् ।
तत्प्रासमयुक्तिभ्यां विघ्नेपौ ग्रासमौघिकौ ॥ ८ ॥
बलमाभिमुख विन्दोः स्वविघ्नेपं च मध्यगम् ।

विन्यस्तं विलिखे चापं त्रिचोपत्रितयायगम् ॥ ९ ॥
 दृष्टच्छन्नो नमानैक्यदलसंमितयाऽऽसदम् ।
 शलाकया मध्यविन्दोर्ज्ञात्वा चापे ततो लिखेत् ॥ १० ॥
 ग्राहकार्धेन तद्विष्वं स्यात्तं चेत् स्पर्शमोक्षयोः ।
 निमीलनोन्मीलनयोर्विन्द्याद्ग्रहणमीश्रितम् ॥ ११ ॥
 अध्वान्तत्वाद्विधोः सूर्यग्रहणं कृष्णमेव तत् ।
 ध्वान्तं छादकमिन्दोर्यद्विशेषोऽयं विधोस्ततः ॥ १२ ॥
 धूमं कृष्णं कृष्णं कृष्णं तान्त्रं विनिर्दिशेत् ।
 किञ्चिद्द्रुताधिकैः पादैश्चैव कपिलमेव तत् ॥ १३ ॥
 नदेयं यस्य कस्यापि रहस्यं शास्त्रमुत्तमम् ।
 अर्थलुब्धाय मूर्खाय साहङ्काराय पापिने ॥ १४ ॥
 गुरुभक्तिविहीनाय पुत्रायापि वदेन्न हि ।
 एतद्देयं सुशिष्याय मुने वत्सरवासिने ॥ १५ ॥

इति श्रीपाकल्लसंहिताया नक्षत्रारदसंवादे ब्रह्मसिद्धान्ते
 द्वितीये प्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

